

Rudrata

Rudrata's Cṛṅgāratilaka
and Ruyyaka's Sahrdayalila

PK
840
R75
1886

RUDRATA'S ÇRṆGÂRATILAKA

AND

RUYYAKA'S SAHRDAYALÎLÂ

WITH AN INTRODUCTION AND NOTES

EDITED BY

DR. R. PISCHEL

PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY OF HALLE A/S.

Kiel,

C. F. Haeseler.

1886.

London,
Trübner & Co.

Paris,
Ernest Leroux.

Benares,
E. J. Lazarus & Co.

Digitized for Microsoft Corporation
by the Internet Archive in 2007. —

From University of Toronto.

May be used for non-commercial, personal, research,
or educational purposes, or any fair use..

May not be indexed in a commercial service.

RUDRAṬA'S ṢRṆGÂRATILAKA

AND

RUYYAKA'S SAHRDAYALÎLÂ

WITH AN INTRODUCTION AND NOTES

EDITED BY

D^R. R. PISCHEL

PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY OF HALLE A/S.

Kiel,

C. F. Haeseler.

1886.

London,
Trübner & Co.

Paris,
Ernest Leroux.

Benares,
E. J. Lazarus & Co.

RUDRATA'S GRĀYATĪKA
AND
UYYAKA'S SAHĀDAYĀLĪĀ

WITH AN INTRODUCTION AND NOTES

EDITED BY

DR. R. FISCHER

PROFESSOR OF HEBREW IN THE UNIVERSITY OF MONTREAL

PK
840
R75
1886

Kiel.
O. F. Heeseler.
1886.

London, Taylor & Co.
Paris, Ernest Leroux.
Boston, E. J. Labaree & Co.

TO
F. MAX MÜLLER

IN GRATEFUL ACKNOWLEDGEMENT

OF

ALL THAT HE OWES TO HIM

THIS VOLUME IS DEDICATED

BY

THE EDITOR.

TO
F. MAX MÜLLER

IN GRATEFUL ACKNOWLEDGEMENT

OF

ALL THAT HE OWES TO HIM

THIS VOLUME IS DEDICATED

THE EDITOR

Amongst the Indian rhetoricians *Rudraṭa* occupies a prominent place both by his age and the value of his works. Of these two are known, the *Kāvya-lamkāra* and the *Ṣṛṅgāratilaka*, and as all the quotations from Rudraṭa I have come upon, with few exceptions probably due to an inadvertence of the writers, are actually found in either of these two, Rudraṭa perhaps did not compose any other work.

A shorter form of the name Rudraṭa is *Rudra*, and a longer one *Rudrabhaṭṭa*, *Rudrabhaṭa* or *Bhaṭṭarudra*¹⁾, and since the names Rudra and Rudrabhaṭṭa are frequently met with in Indian literature, it is at present impossible to make out with certainty the exact number of works of the famous rhetorician. After examining, however, the numerous Reports, Catalogues and Lists of Sanskrit MSS. accessible to me, I am of opinion, that of all the Rudras and Rudrabhaṭṭas hitherto known, there is none who with any probability might be identified with our author.

All we know of *Rudrata's* parentage and circumstances is contained in the stanza *Kāvya-lamkāra* 5, 15 already pointed out by Prof. Bühler²⁾:

शतानन्दापराख्येन भट्टवामुकसूनुना ।

साधितं रुद्रटेनेदं सामात्रा धीमतां हितम् ॥

From this we learn that he was the son of one Bhaṭṭavāmuka, that he himself was also called Ṣaṭānanda, and that he was a follower of the Sāmaveda, if we are allowed to trust to the interpretation of the word *sāmāj* given by the commentator Nami. From *Kāvya-lamkāra* 1, 2. 9 (*Peterson*, Report for 1882/83 p. 18) and *Ṣṛṅgāratilaka* 1, 1 we are further apprised, that he was a follower of Śiva, a fact which is intimated already by his name; and from *Ṣṛṅ-*

¹⁾ Compare below the colophons of the single adhyāyas, *Aufrecht*, ZDMG. 27, p. 80. *Weber*, Indische Studien 16, p. 5.

²⁾ Detailed Report, Bombay 1877 p. 67; cfr. *Peterson*, Report for 1882/83 p. 15 note.

gârat. 1, 129 ff. (cfr. 1, 7) we must conclude that he was a great admirer of courtesans, though possibly there holds good of him also what Professor Peterson is inclined to suppose of Râjaçekhara, viz. „that perhaps he was not such a rake as he professes to be.“¹⁾ That he was a native of Kaçmîr, seems certain from obvious reasons.

In order to fix the time of *Rudraṭa*, it is necessary to settle the question as to the authorship of the examples occurring in his works. *Bühler* has already remarked that in no case has the source been given (Det. Report p. 67), and *Peterson* has expressed the view that they are possibly of the same authorship as the rest of the book (Report p. 19). This at least, he thinks, was the opinion of the writer of his MS. in which rules and illustrations are numbered consecutively. The same is the case in the Pâṇa MS. *Bühler*, Det. Rep. No. 248. That *Rudraṭa* is an old author, is unquestionable. He himself quotes only *Bharata* (Çṛṅgârat. 1, 5) and from this very stanza it becomes evident that he had not too many predecessors in his particular department. In his commentary on Kâvyâl. 1, 2 Nami names as older rhetoricians: *Dandin*, *Medhâvin*, *Hari*, *Bhāmaha* and others; *Vidyânâtha* in the *Pratâparudriya* 1, 11 (ed. Madras 1868) quotes *Rudraṭa* after *Dandin*, *Bhāmaha* „the old one“ (*tad uktam prâcâ Bhāmahena*), *Udbhaṭa*²⁾. *Ruyyaka*, when speaking of the *cirantanâlamkâarakârâs*, cites him after *Bhāmaha* and *Udbhaṭa* (*Alamkârasarvasya* MS. *Bühler* Det. Rep. No. 237 fol. 1 and *Ananta* on *Bhânudatta*'s *Rasamañjarî* (MS. *Bhandarkar* Report for 1882/83 No. 215 fol. 2^b reckons him amongst „the old ones“ (*prâncah*). Now it is a fact that the old rhetoricians, like the old writers on metrics, illustrated their rules by examples composed by themselves. Thus we learn from *Pratîharendurâja*, that *Udbhaṭa* in his *Kâvyâlamkârasaṅgraha*, an extract from his larger work, a commentary on *Bhāmaha* (*Bhāmahavivarāṇa*), took all his examples from his own work, a *Ku-mârasaṁbhava* (MS. *Kielhorn* Report Bombay 1881 p. 87 No. 64

¹⁾ The *Auchityâlamkâra* of Kshemendra Bombay 1885 p. 29.

²⁾ I cannot find the quotation itself in *Rudraṭa*'s works.

fol. 11; cfr. Bühler, Det. Rep. p. 65). That *Bhāmaha* likewise cited his own stanzas, we may gather from *Pratiharendurāja* fol. 45: यत्र तु पदार्थसमन्वय उपमानोपमेयभावकल्पनया स्वात्मानमुपपादयति तस्य विदर्शनाभेद-
स्योदाहरणमुद्धृष्टपुस्तके न दृश्यते । तस्य तु भामहोदितमिदमुदाहरणम् ।

अयं मन्द्युतिर्भास्वानस्तं प्रति यियासति ।
उदयः पतनायेति श्रीमतो बोध्यन्नरान् ॥

The same example is adduced by Abhinavagupta in his gloss on *Ānandavardhana's* *Sahṛdayāloka* (MS. Bühler Det. Rep. No. 257) fol. 284^b where he largely quotes from *Bhāmaha*. At fol. 65^b Abhinavagupta gives as *Bhāmaha's* example the following verse (भामहेनाप्युदाकृतम्):

गृहेष्वध्वसु वा नान्नं भुङ्महे यदधीतिनो¹⁾

As Abhinavagupta goes on to say: विप्रा न भुञ्जत इति । एतदि भगवद्वासुदेववचनं पर्यायेण रसदानं निषेधति । यत्स एवाह । तच्च रसदाननिवृत्तय इति ॥

it becomes probable that the verse is of *Bhāmaha's* own authorship. Other stanzas of *Bhāmaha* have been published by Professor *Aufrecht*, *Indische Studien* 16, 207 f., so that there can be no doubt that he like *Udbhata* was a poet also²⁾. *Vāmana* directly informs us that a part of his illustrations has been composed by himself (*Kāvyālaṅkāravṛtti* 4, 3, 33). Of *Daṇḍin* this is in a great many cases evident from the way in which rules and examples are connected with each other. We have besides other proofs. *Çārigadhara* in his *Paddhati* quotes no less than 17 examples of the *Kāvyādarṣa* under the very name of *Daṇḍin*³⁾ and so does *Pratiharendurāja*, who fol. 20 adduces as *Daṇḍin's* *Kāvyād.* 2, 362, *Appayadikṣita* in the *Kuvalayānanda*, who p. 15^a (ed. Benares saṁvat 1928) cites *Kāvyād.* 2, 36 and p. 49^a *Kd.* 2, 341, and *Bālakṛṣṇa* in the *Alaṅkārasāra* who fol. 46^b (MS. Lists of 1881/82 No. 23) quotes *Kāvyād.* 2, 52. 53. 55. *Aufrecht* (*Catalogus* p. 204^a) is also of opinion that *Daṇḍin*

1) All three MSS. have भुङ्महे and °तिनो

2) Of *Udbhata* and *Bhāmaha* two stanzas are also quoted in *Vallabhadeva's* *Subhāṣitāvali*.

3) *Aufrecht*, *ZDMG.* 27, 34 f. The example *līlāsmiteṇa çucinā* stands *Kāvyād.* 3, 43.

composed his examples himself. Even late rhetoricians availed themselves of the opportunity of showing their skill in making verses. Thus the older Vāgbhaṭa, Bhānudatta in the Rasamañjarī and the Rasatarāṅgiṇī (with the exception of a few stanzas by his father), Jagannātha in the Rasagaṅgādhara (cfr. 1, 6), Vidyānātha in the Prā-tāparudriya, Kārṇapūra in the Alamkāraustubha, and with one exception Jayadeva in the Candrāloka, illustrate their rules exclusively by their own verses and nearly all the rhetoricians known to me like to display in some way or other their proficiency as poets. Verses of their own are cited by Ānandavardhana in his Sahrdayāloka and by Abhinavagupta in his commentary thereon, by Dhanika in his commentary on the Daṣarūpa, Kṣemendra in the Kavikaṇṭhābharana and the Aucityālamkāra, Ruyyaka in the Alamkārasarvasva, the younger Vāgbhaṭa in the Alamkāratilaka, Viçvanātha in the Sāhityadarpaṇa, Bālakṛṣṇa in the Alamkārasāra, Appayadīkṣita in the Kuvalayānanda, Kavicandra in the Kāvya-candrikā and others.

It is therefore probable, that *Rudraṭa* was no exception to the rule. Now Çāringadhara in his Paddhati quotes 16 stanzas under Rudraṭa's name, which are all found in the Kāvyaalamkāra or the Çringāratilaka¹). Many of the later rhetoricians, without naming Rudraṭa, make use of his illustrations in a manner which is not very far from downright plagiarism, and which at all events shows that those illustrations were regarded as standard examples. In the ninth and tenth ullāsa of the Kāvya-prakāṣa for instance, where Rudraṭa is cited by name only at p. 243 (= Kāvya. 4, 32) the following examples are taken from his Kāvyaalamkāra: Kāvya-prak. p. 233 all three examples = Kāvya. 10, 27. 3, 15. 18; p. 235 sasāra = Kl. 3, 35; p. 249 both examples = Kl. 5, 6. 7; p. 250 = Kl. 5, 20; p. 253 = Kl. 5, 21; p. 286 kisalaya^o = Kl. 8, 50; p. 299 tvayi = Kl. 8, 95; p. 302 kṣiṇaḥ = Kl. 7, 90; p. 319 tad idam = Kl.

¹) *Aufrecht*, ZDMG. 27, p. 80 f. and my remarks *ibid.* 39, 314. Of the 9 stanzas quoted from Rudraṭa in the Subhāṣitāvalī I cannot find the one *muñcata guṇābhimānam* in R.'s works.

7, 104; p. 321 *vidalita*^o = Kl. 7, 28. p. 327 *kaṭṭilyam* = Kl. 7, 81; p. 328 *avirala*^o = Kl. 7, 83; p. 331 *rāḷye* = Kl. 7, 97; p. 335 *ānandam* = Kl. 9, 47; p. 343 *garvam* = Kl. 8, 78; p. 346 *divam* = Kl. 9, 6; p. 361 *bhaṇa* = Kl. 2, 22. To the same degree *Rudraṭa* has been laid under contribution in the fourth *pariccheda* of the *Sarasvatikaṇṭhābharaṇa*, in the fifth and sixth *adhyāya* of the *Alaṃkāra-cūḍāmaṇi*, in the tenth *pariccheda* of the *Sāhityadarpaṇa*, in the third and fourth *adhyāya* of the *Alaṃkāratilaka*, in *Ruyyaka's Alaṃkārasarvasva*, in *Çobhākara's Alaṃkāratnākara* and so on. I hardly believe that all these later writers would have used *Rudraṭa's* examples to such an extent, had they not looked at them as typical, which again would not have been the case, if he himself had taken them from other authors; for that *Rudraṭa* and no other is their source, is unquestionable. At *Çrṅgārat*. 1, 3 he calls this work a poem (*kāvya*) and 1, 4 he places those who bring together the boundless sport of *Sarasvatī* in two or three verses, on the same level with those whose mind is not shaken by the arrows of the side looks of joyful women, and with those who have served as a boat to men, agitated by falling into the ocean of *saṃsāra*. That here he alludes to his illustrations seems to me beyond doubt, and the tenor of 1, 42 also serves to confirm his authorship of the examples. Many of *Rudraṭa's* examples in the *Kāvyaḷaṃkāra* and still more those in the *Çrṅgāratilaka* are of high poetical merit. Indeed, putting aside the rules, the *Çrṅgāratilaka* reads exactly like the *Amaruṇātaka* which I think we do not yet possess in its original shape.

William Taylor in his curiously unscientific, but not at all useless *Catalogue Raisonné Madras 1857—62 Vol. I*, p. 343. 345. II, p. 56. 57. 58. 201. 368 mentions an *Amarūka* „by *Amarūka* or as some say, by *Çaṅkarācārya*“ and two commentaries thereon a *Rasamañjarī* and a *Çrṅgāradīpikā*, and from his description of the work (compare especially I, 345. II, 201) it is obvious that it treated of the same subject as *Rudraṭa's Çrṅgāratilaka*. This is by no means improbable; from this point of view the seeming incoherence of the single stanzas becomes at once intelligible. According to Tay-

lor the work first treats of the *mugdhā* and the very first stanza of our Amarūṣataka after the maṅgalācaraṇa is an address to the *mugdhā*. With the help of the Ṣṛṅgāratilaka it is now possible to assign to many stanzas of the Amarūṣataka their original purpose, especially as a good many of Rudraṭa's udāharāṇas are but imitations of Amaruka's stanzas, some, as mentioned in the Notes, mere copies. Ananta on the Rasamañjarī fol. 19^b quotes Amarūṣ. st. 53 (bāle nātha) and calls it „an old illustration“ (prāciṇodāharāṇam) of the kind of nāyikā named *dhīrādhirā*; and for the same purpose it is cited in the Daṣarūpāvaloka p. 78, Alamkāracūḍāmaṇi fol. 43^b, Sāhityad. p. 43, and it has been copied by Rudraṭa Ṣṛṅgārat. 1, 159. In those parts of their works, which treat of the nāyakas and the nāyikās, the rhetoricians quote no author more frequently in proof of their rules than Amaruka; cfr. for instance Sāhityad. p. 39 ff. Daṣarūpa p. 75 ff. Because of the stanza प्रस्वानं वल्यैः कृतं = Amarūṣ. st. 31 Bhānudatta in the Rasamañjarī sets up a ninth kind of heroines, the *proṣyatpatikā*. I have no doubt that, if searched for, the original Amarūṣataka may still turn up one day or other, though it was current in its present form already in the ninth century ¹⁾. A stanza which is complete in itself and not connected with others, is called by the rhetoricians *muktakam* or *muktakaḥ* (scil. ślokaḥ); cfr. Ānandavardhana Sahrdayāloka fol. 189^a f. ²⁾, Kāvyaḍarṣa 1, 13 with the commentary in Aufrecht's Catalogus p. 203^b note 2, Sāhityad. 558. Agnipurāṇa 336, 36. To this kind of poetry also belong Amaruka's stanzas and Ānandavardhana fol. 190^b makes on them the following remark: मुक्तकेषु हि प्रबन्धेष्विव रसबन्धाभिनिवेशिनः कवयो दृश्यन्ते । तथा ह्यमरकस्य मुक्तकाः प्रह्लादरसस्यन्दिनः प्रबन्धायमानाः प्रसिद्धा एव ॥ „In the

¹⁾ Where the MSS. described by W. Taylor are now preserved, I do not know.

²⁾ यतः काव्यस्य प्रभेदा मुक्तकं संस्कृतप्राकृतापभ्रंशनिबद्धं संहानितविशेषकलापकुलकानि पर्यायबन्धः परिकथा सकलकथावपउक्ये सर्गबन्धोऽभिनेयार्थमाख्यायिका कथा । इत्येवमादयः ॥ On which Abhinavagupta comments: मुक्तकमिति । मुक्तमन्येन नालिङ्गितम् । तस्य संज्ञायां कः । तेन स्वतन्त्रतया परिसमाप्तिराकाङ्क्षार्थमपि प्रबन्धमध्यवर्ति मुक्तकमित्युच्यते ॥ . . . . .

detached verses poets are seen carrying through as a tie the rasas (in the same manner) as in the connected compositions; for it is generally known that Amaruka's detached verses are flowing with the rasa „love“ and (by this) look like a connected composition“. From this it is evident that already in Ânandavardhana's time the Amarucataka had been brought into its present shape, but as centuries intervene between Amaruka and Ânandavardhana, this cannot militate against the hypothesis started in the above.

The Bhaṭṭikāvya is another example of a poem composed with a view to instruction, and a third is Ânandavardhana's Prākṛit poem Viṣamabâṇalilâ. At fol. 326^a Ânandavardhana expatiates on the practice of poets to personify inanimate beings like the Himâlaya in the Kumârasambhava, and on this occasion he remarks: प्रसिद्धायां सत्कवीनां मार्गः । इदं च प्रत्यानं कविव्युत्पत्तये विषमव्याणलीलायां सप्रपञ्चं दर्शितम् ।¹⁾ This shows that Ânandavardhana took regard of „the instruction of poets“.

Considering all this we cannot, I think, doubt that the illustrations are Rudraṭa's own composition and that therefore we are entitled to use them for chronological purposes. Now the oldest writer as yet known who quotes some of them is Pratihârendurâja who at fol. 25 cites the example त्वयि दृष्ट एव (Kâvyaprakâṣa p. 299) = Kâvyâl. 8, 95 and at fol. 31 the example :

कञ्जलहिमकनकहृचः सुपर्णवृषहंसवाहनाः प्रां वः ।

तलनिधिमिरिपन्मस्या हरिहरचतुरानना ददतु ॥

= Kâvyâl. 7, 36²⁾. Pratihârendurâja's time we are pretty sure of from his statement that he was a pupil of *Mukula*. At stanza 3 of the introduction to his commentary on Udbhata he says:

विद्वद्भ्यान्मुकुलकादधिगम्य³⁾ विविच्यते ।

प्रतीहारेन्दुराजन काव्यालंकारसंग्रहः ॥

and at the end fol. 62 he praises his teacher in the following stanza:

सीमांसासारमेधात्पदज्ञलधिविधोस्तर्कमाणिक्यकोशा-

¹⁾ cfr. fol. 301^b सर्वमेतच्च महाकवीनां काव्येषु दृश्यते । अस्माभिरपि स्वेषु काव्यप्रबन्धेषु यथायथं दर्शितमेव । Abhinavagupta: स्वेष्विति । विषमव्याणलीलादिषु ।

²⁾ Also quoted by Ruyyaka, Alamkârasarvasva fol. 78^b where against metre the reading °गिरिकमलासना is given.

³⁾ MS. °मुकुल°

साहित्यश्रीमुरारेर्बुधकुसुममधोः सौरिपादाब्जभृङ्गात् ।
 श्रुत्वा सौत्रन्यसिन्धोर्द्वित्रवर्गकुलाकीर्तिवल्लीलवाला-
 काव्यालंकारसारे लघुविवृतिमध्यात्कौङ्कपाः १) श्रीनुरातः ॥

„Indurāja a native of the Konkân composed this short commentary on the Kāvyaâlaimkârasâra (by Udbhata) having been a pupil of *Mukula*, the best of the twice-born, who is a cloud of the rain „*Mimâṃsâ*“, a moon of the ocean „*Grammar*“, a chest of the ruby „*Logic*“, a Viṣṇu of the *Çrî* „*Poetry*“, a honey of the flower „*Mercury*“, a bee of the footlotos „*Saturn*“ 2), a stream of benevolence, a water-basin of the creeper „*Fame*“. — *Mukula* was a son of *Bhaṭṭakallata*, as he states in the colophon of his *Abhidhâvṛttamâtrikâ* (Bühler, Det. Report p. CXXVIII) and *Kallata*, as pointed out by Bühler (l. c. p. 66) is said in the *Rājatarangiṇī* to have lived in the reign of *Avantivarman* (855—884 A. D.). Granting the correctness of *Kalhana*’s statement, *Mukula* must have flourished in the first half of the tenth century and hence *Pratīhārendurāja* about the middle of it 3). If we take into account that *Rudraṭa* at this time was already regarded as a standard writer, he cannot be younger than the middle of the ninth century. To the same date points the time of his commentator *Nami*, who compiled his work from older commentaries in A. D. 1069 (Peterson, Report for 1882/83 p. 16 f.).

Nami, as mentioned above, names as older rhetoricians *Daṇḍin*, *Medhâvin*, *Hari* and *Bhāmaha*. Of *Medhâvin*, whom *Nami* mentions again at fol. 178^a, nothing at all is known. *Hari*’s work was written in *Prâkrit*, as we learn from the only quotation as yet come to light in *Nami*’s commentary fol. 23^b, where he says that according to *Hari* there are eight kinds of *anuprâsa*: अष्टौ हरिपोक्ता । यथा

1) MS. लघुवृत्तिम्°

2) If I understand the last two compounds correctly, they probably mean that *Mukula* was proficient in astronomy and astrology.

3) Whether *Pratīhārendurāja* is identical with *Bhaṭṭendurāja*, the teacher of *Abhinavagupta*, I have no means to decide. Chronology speaks in favour of it. Of *Bhaṭṭendurāja* *Abhinavagupta* cites also *Prâkrit* stanzas.

महुरं फहसं कोमलमोक्षसिं निहुरं च तलियं च ।

गम्भीरं सामन्त्रं च षट् भणितोऽयं नायका ॥ ¹⁾

A rhetorician *Hari* is mentioned by Kumârasvâmin on the *Pratâpa-rudrîya* p. 296, 8. 302, 22, but he is probably the author of the *Rasanirûpaṇa* who with his full name *Naraharisûri* is cited p. 186, 23; 244, 26, and since the quotations from him are in Sanskrit, it remains doubtful whether he can be identified with Nami's *Hari*. *Bhāmaha's* time is only so far fixed as *Udbhaṭa* who lived under *Jayâpîḍa* (779—813 A. D.) wrote a commentary on *Bhāmaha* ²⁾. How far back *Bhāmaha* is to be dated, I am at a loss to say; his work was written in *glokas*.

Daṇḍin's time is now generally assumed to have been the sixth or seventh century A. D. ³⁾ *Kâvyâd.* 1, 2 he speaks of *pûrvaçâstrâṇi* and 2, 2 of *pûrvâcâryâs*, who have treated of what the *alaṅkāras* have in common, while he intends to illustrate them in detail ⁴⁾. At 1, 12 he mentions a *Chandovicitî*, 1, 34 the *Setubandha* and 1, 38 the *Bṛhatkathâ*, and *Harinâtha* informs us that *Daṇḍin* in his rules followed *Bhāmaha* ⁵⁾. About his literary activity opinions are still at variance. *Râjaçekhara* in a stanza quoted in the *Çârṅgadhara-*

¹⁾ I take this opportunity of remarking that there is probably not so total a blank between the first century B. C. and the third century A. D. as Max Müller is inclined to state. Between the Vedic Literature and the Renaissance of Sanskrit Literature there lies a great mass of *Prâkrit* Literature, which I trust, is not lost, but will come to light if searched for. Many a famous Sanskrit work will, I think, turn out to be an imitation of a *Prâkrit* original.

²⁾ *Pratîharendurâja* fol. 10: भामहविवरणे भट्टोद्भटेन एकदेशप्रसिद्ध एवं व्याख्यातो वयेहास्मामिर्निर्द्वापितः । A *Bhāmahavivaraṇa* is also mentioned by *Abhinavagupta* on *Sahṛdayâloka* fol. 214^b.

³⁾ *Weber*, *Indische Streifen* 1, 312 ff. Max Müller, *India*, what can it teach us (transl. by Cappeller) p. 286. That the *Setubandha* is a work of *Kâlidâsa* is by no means proved and quite improbable.

⁴⁾ The reading *pratisamhartum* instead of *pratisamskartum* given by *Aufrecht*, *Catalog.* p. 204^a is hardly correct in spite of *Kâvyâd.* 1, 2.

⁵⁾ *Aufrecht*, *Catalog.* p. 206^b.

paddhati (ZDMG. 27, 34) says that „three works of Daṇḍin are famous in the three worlds“. Two of these are generally known: the *Kāvyaḍarṣa* and the *Daṣakumāracarita*, the third is to be found out. Premacandra Tarkavāgiṇa in the bhūmikā of his edition of the *Kāvyaḍarṣa* ascribes to Daṇḍin the *Kalāpariccheda*, the *Chandoviciti* „and a great many other works“ and in his commentary on Kd. 1, 12 he starts the opinion that by the *Chandoviciti* mentioned there, is meant either the work of Ćeṣa (i. e. Piṅgala) and others or a work of Daṇḍin bearing this name. Likewise Raṅganātha in the bhūmikā of Jibananda's edition of the *Mallikāmāruta* Calcutta 1878 p. 1 attributes to Daṇḍin besides the *Mallikāmāruta* itself, the *Chandoviciti*, the *Kāvyaḍarṣa*, the *Daṣakumāracarita* „and other extraordinary works“. Of European scholars Professor *Jacobi* has pleaded in favour of Daṇḍin's authorship of the *Chandoviciti*¹⁾. However, I do not believe that in this he is right. In two of the passages adduced by Professor Böhlingk in his Dictionaries viz. *Āpastamba Dharmasūtra* 2, 8, 11 and *gāṇa* on Pāṇini 4, 3, 73 no special work can be meant; there *chandoviciti* is without any doubt a general term for metrics, as Bühler has correctly translated it (*Sacred Books of the East* Vol. II, p. 120). The same holds good of the passage from *Kedārabhaṭṭa* quoted by Professor Weber (*Indische Studien* 8, p. 430; cfr. p. 84) and nothing is to be gained from the third passage adduced by Böhlingk viz. *Varāhamihira*, *Brhatsamhitā* 104, 64. Nor is it beyond all doubt that Daṇḍin *Kāvyaḍ.* 1, 12 and *Vāmana* 1, 3, 7 refer to a special work called *Chandoviciti*. Daṇḍin terms it a *science* (*vidyā*) and *Vāmana* paraphrases it quite generally by *chandaḥcāstra*, which they would hardly have done if they had had in view a definite treatise. If, however, this was the case, the work they referred to was the sixteenth chapter of the *Bhāratīyanātyaḥcāstra*, which in South Indian MSS. bears the name of *Chandoviciti* and which under this name has been published by Regnaud²⁾. This is proved

¹⁾ *Indische Studien* 17, p. 447.

²⁾ *La Métrique de Bharata* Paris 1880. cfr. *Heymann*, Nach-

by Subandhu who lived about the same time as Daṇḍin and Vāmana. At Vāsavadattā p. 235, 1, in a passage full of quibbles, Subandhu says of the heroine, that she had „a thin waist shining like the Chandoviciti“: *Chandovicitim iva bhrājamānatatanumadhyām*. Here the words *tanumadhyā* are an allusion to the first metre described in the Bhāratīyacchandoviciti, actually bearing this name (Regnaud l. c. p. 17) ¹⁾. The Chandoviciti therefore must be struck out of the number of Daṇḍin's works. — Nor can the *Mallikāmāruta* be attributed to the old Daṇḍin. It is not necessary to refute in detail the reasons for which the writer of the bhūmikā of the Calcutta edition ascribes this play to our Daṇḍin; the author himself has settled the question completely. From p. 9, 3. 14, 6. 15, 14. 66, 15. 338, 11 it is evident, that the proper name of the author of the *Mallikāmāruta* is *Uddaṇḍa* (or probably *Uddaṇḍin*) and that *Daṇḍin* (p. 16, 6. 66, 13. 338, 9) is but an abbreviation. *Uddaṇḍi* he is called by Professor Oppert, Lists 1, p. 476 No. 6115, *Uddaṇḍakavi* by Gough, Papers p. 188 No. 585 and by Lewis Rice, Catalogue (Bangalore 1884) No. 2402, while under No. 2403 the shorter form *Daṇḍi* is given. Dr. Burnell (Classified Index p. 170) calls the author Raṅganātha, which according to the edition (p. 12, 10) is the name of Uddaṇḍin's father.

To a Daṇḍin is further ascribed the Anāmāyastotra (Taylor, Catalogue 2, 79) or Anāmāyastava (Oppert, Lists 1, p. 513 No. 6859), and the Kalāpariccheda (Premacandra Tarkavāgiṇa in the bhūmikā to

richten von der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 1874 p. 92. In Hall's Devanāgarī MS. (Heymann's MS. B) and in the two Pāṇa MSS. the tract on metrics forms the 15th chapter and in B is called Chandovidhāna, in the Pāṇa MSS. Chandovṛttavidhi.

¹⁾ On the metre *tanumadhyā* cfr. Ind. Stud. 8, 365 f. — Oppert, Lists 2 p. 573 No. 10133 mentions a Chandoviciti by Patañjali. With this short notice nothing is to be done and I may be allowed to remark that such Lists as these, useful as they may be in some case or other, in the whole hardly pay the expenses.

the Kāvyaḍarṣa). Taylor also mentions a Daṇḍi — alaṁkāra in Tamil language and informs us that Daṇḍin has the „traditionary reputation in the peninsula of having been ubhayakavi or a poet in two languages, the Sanskrit and the Tamil“ (Catalogue 3, 2. 783). How far this concerns the old Daṇḍin, I have no means to verify, but that he is meant, seems certain. It is perhaps worth while to point out that according to Mallikāmāruta p. 15, 13 *Uddaṇḍin* was proficient in six languages.

That neither the Anāmayaṣṭotra nor the Kalāpariccheda is Daṇḍin's third work „famous in the three worlds“, would be best proved, if we could show that there exists another work which has a better claim to Daṇḍin's authorship. And this, I think, can be done with a tolerable amount of certainty.

At Kāvyaḍarṣa 2, 362 Daṇḍin gives the following example of the figure *samakakṣatāḍsamkīrṇa* i. e. a stanza where more than one alaṁkāra occurs, the one of which is not merely auxiliary to the other, but independent and equivalent:

लिम्पतीव तमो ऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नमः ।
 घसत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्निष्फलतां गता ॥ ¹⁾

Every reader of the Kāvyaḍarṣa must be struck with surprise by the fact that Daṇḍin contrary to his usual brevity has devoted to the first verse of this stanza a long discussion 2, 226—234, and this in a manner unheard of in the rest of his work. It will be best to translate the passage as far as it is to the purpose ²⁾. „Darkness, as it were, anoints the limbs; the heavens, as it were, rain collyrium“, this (verse) also is in a high degree an example of the (rhetorical figure) *utprekṣā* (226). Some, because they see here the word *iva*, erroneously believe that the figure made use of is *upamā*, not heeding the saying of a competent authority ³⁾, „that no simile

¹⁾ This stanza is quoted and discussed of by nearly all the rhetoricians known to me. In the second verse the best MSS. read निष्फलतां for विफलतां.

²⁾ Cfr. Sarasvatikanṭhābharṇa p. 375 ff.

³⁾ The authority, as Professor Kielhorn points out to me, is

is made with a verbal form". (227) The mutual relation of a thing compared and another thing with which it is compared, to be possible, requires that both should have some property in common. But in the present instance, what common property can you discern in „anoints“ and „darkness“? (228) If you maintain, that „anointing“ itself is that property, then what in the world is „anoints“ besides? Surely even a madman would not say that one and the same thing is property and possessor of such property at the same time. (229) If you say that it is the agent (denoted by the termination of *lim-pati*) with whom darkness is compared, (I rejoin, that) that agent, having become subordinate to the action denoted by the verbal base, is altogether occupied in bringing about that action and can therefore enter into no relation with anything else. (230) When on the other hand you say, that darkness is like one who anoints, then „the limbs“ cannot be taken as the object of the subject „darkness“ and besides the quality common to both has still to be pointed out. (231) When we say: „Your face is like the moon“, we understand (something more than what is actually said, viz. we understand) that the face is lovely. Such is not the case here; for here we understand from „anoints“ nothing else but „anoints“. (232) . . . . The (rhetorical figure) *utprekṣā* is indicated by the words *manye* (I think), *ṣaṅke* (I suspect), *dhruvam* (certainly), *prāyas* (generally), *nūnam* (surely) and similar words; the word *iva* is also such a one“. (234)

From this it is obvious, that Daṇḍin is of opinion that the word *iva* is also indicative of the rhetorical figure *utprekṣā*, a fact, which apparently had been disputed by other rhetoricians. In order to remove all doubts on this, Daṇḍin here expatiates on a no doubt very striking and characteristic verse, which afterwards has become the standard example of the *utprekṣā*, so much so, that even Jayadeva in the Candrālōka 5, 30 quotes it¹⁾, though he otherwise only

Patañjali, Mahābhāṣya Vol. II, p. 14 न तिङन्तेनोपमानमस्ति and p. 143 न वै तिङन्तेनोपमानमस्ति

¹⁾ In the Kaṣmīr Recension, however, this stanza is wanting.

uses examples of his own. It is hardly without intention, that later on (2, 362), again contrary to his custom, Daṇḍin repeats this very verse in order to show that it contains the figure *utprekṣā* and it is evident that at 2, 226 he presupposes the knowledge of this example. If then we bear in mind, that beyond any reasonable doubt Daṇḍin in the *Kāvyaḍarṇa* has composed all the illustrations himself, and that the whole stanza 2, 362 is directly ascribed to him by comparatively so old a writer as Pratiḥārendurāja (above p. 7), Daṇḍin's authorship of this stanza seems to me certain. In the *Çārṅgadhara* paddhati, it is true, it is ascribed to two authors, Vikramāditya and Menṭha (ZDMG. 27, 75), but against this testimony, improbable in itself¹⁾, stands Pratiḥārendurāja's authority. In Vallabhadeva's *Subhāṣitāvali* it is ascribed to Vikramāditya alone, a fact, which shows best that the real author of this stanza had been forgotten²⁾. Now it is well known, that this stanza also occurs in the *Mṛcchakaṭikā* p. 14, 16 (ed. Stenzler). That Daṇḍin should have taken it from a foreign source, it is quite inadmissible to suppose, since through the whole *Kāvyaḍarṇa* he has not borrowed from others; nor is it in any degree likely that the author of the *Mṛcchakaṭikā* has taken this stanza from the *Kāvyaḍarṇa*. Thus there remains but one conclusion viz. that Daṇḍin at *Kāvyaḍ.* 2, 226 ff. cites a verse of his own and that therefore *he is the real author of the Mṛcchakaṭikā*, and that this play is his third work „famous in the three worlds“.

I have myself shown elsewhere³⁾ that no particular stress ought to be laid on the simple fact that one and the same stanza occurs in two different works and that from this alone it would be rather hasty to draw conclusions as to the identity of their authors. I have not changed my mind since, but I think that the case is

¹⁾ Aufrecht, ZDMG. 27, p. 3.

²⁾ Peterson, Actes du sixième Congrès international des Orientalistes. Leide 1885 Vol. III, 2, 426.

³⁾ Göttingische gelehrte Anzeigen 1883 p. 1239 ff.

very different here. Tradition ascribes to Daṇḍin three famous works; two only are known, the *Kāvyādarṣa* and the *Daṣakumāracarita*. There exists besides a very famous work, the *Mṛcchakaṭikā*, the author of which is unknown, but which has something in common with either of Daṇḍin's two works. A stanza of the *Mṛcchakaṭikā* is quoted and discussed at length in the *Kāvyādarṣa*, in which Daṇḍin has not given but his own examples. Again the state of social life as described in the *Mṛcchakaṭikā* is precisely the same as that in the *Daṣakumāracarita*, and the description agrees even in details ¹). If nothing else, this certainly shows that the authors of the *Mṛcchakaṭikā* and the *Daṣakumāracarita* must have lived at the same time and probably in the same country. That the *Mṛcchakaṭikā* is not so old a play as is generally assumed, but belongs to the sixth or seventh century A.D., will, I hope, have become evident from my remarks on it published in the *Göttingische gelehrte Anzeigen* 1883, p. 1229 ff. ²). Chronology therefore does not interfere. From Daṇḍin's praise of the *Vaidarbhamārga Kāvyād.* 1,41 ff. Premacandra Tarkavāgiṇa has concluded that Daṇḍin was a native of the Dekhan and this becomes still more probable from the reputation which according to Taylor, justly or not, Daṇḍin enjoys in the Dekhan. His namesake, the author of the *Mallikāmāruta*, likewise was a *dākṣiṇātya* (*Mallikām.* p. 12, 1 ff.). The commentators of the *Daṣakumāracarita* largely quote from the *Vaijayantī*, a work particularly current in the South of India, and the two best MSS. of the *Daṣak.* used by Prof. Bühler came from the Dekhan. Daṇḍin therefore in all probability was a native of the Dekhan. That also the author of the *Mṛcchakaṭikā* belonged to the South of India would become

¹) Weber, *Indische Streifen* 1, 315 f. Bühler on *Daṣak.* p. 57, 1. I cannot go into details here, all the less as, in spite of all my efforts, I could not yet get the new complete edition of the *Daṣak.* published at Bombay 1884.

²) I herewith withdraw my remarks on Bhāsa. In 1883 I was not yet aware that all the illustrations of the *Kāvyādarṣa* are Daṇḍin's own composition.

certain, if a gloss on Vâmana's Kâvyâlaṅkāravṛtti p. 31, 24, preserved in the MS. Bühler, Det. Rep. No. 260 fol. 18^a, should stand the test. On Vâmana's words: *Çûdrakâdiraciteṣu* this gloss remarks: *râja Komaṭiḥ Çûdrakaḥ* ¹⁾. Unfortunately the only king Komaṭi at present known, is Komaṭi Veṅkâ, the Redḍi chief of Koṇḍavîḍu, who apart from his time (1395—1423) is quite out of question here. The gloss, however, would prove that it is to the South of India that we must look for finding out the Çûdraka of the Mṛcchakaṭikâ; for Komaṭi is a South Indian name ²⁾. That MS. A of the Mṛcchakaṭikâ (Stenzler's edition) contains traces of a southern origin, I have proved long ago ³⁾. Strange to say, the Mṛcchakaṭikâ is not quoted much by the rhetoricians, except the stanza *limpativa tamah*, which they took from Daṇḍin. The oldest author who cites it is Vâmana, himself a native of the Dekhan, as I have shown ⁴⁾ (p. 54, 5. 57, 11) and then only so late writers as Dhânika (p. 41. 63. 83. 127) Viçvanâtha (Sâhityad. p. 36. 46. 158. 191) and Vardhamâna (Gaṇaratnamahodadhi p. 8. 102. 233) quote it. By the Kaçmîrian rhetoricians not one line of it is cited. But for Vâmana's quotations from it, we might easily be induced to think the Mṛcchakaṭikâ quite a modern work. It is not possible to prove from internal evidence, that Vâmana's Kâvyâlaṅkāravṛtti is later than Daṇḍin's Kâvyâdarça. Aufrecht's statement (Catalogus p. 207^b) that

¹⁾ Above कः is written द्र, but whether it belongs to this gloss or is by the same hand, I am not sure of.

²⁾ Sewell, Archaeological Survey of Southern India Vol. II, p. 187. cfr. also Vol. I, 70. 139 and Taylor, Catalogue 3, 511. 513. No chronological inference touching Daṇḍin, is in my opinion deducible from Kâvyâd. 2, 278 f. The passage, however, should be kept in view, since it may be useful to know to which work Daṇḍin here refers.

³⁾ Nachrichten von der königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 1873 p. 209.

⁴⁾ Jenaer Literaturzeitung 1875 p. 421. Hence he like Daṇḍin prefers the Vaidarbhî rîti.

Vâmana took some of his illustrations from Daṇḍin, rests on an interpolation in the Oxford MS., as has been justly remarked by Prof. Cappeller in the preface to his edition of the *Kāvya-lankâravṛtti* (p. IX note 1). The passage is wanting also in the Pâṇa MSS. It might be pointed out, that Daṇḍin *Kāvya*d. 1, 40 treats of only two different styles, the Vaidarbhî and Gauḍiyâ rîti, while Vâmana 1, 2, 9 distinguishes three rîtis, the Vaidarbhî, Gauḍiyâ and Pân-câlî and that from *Kāvya*prakâṣa 9, 4 it may be concluded that Vâmana was the first to do so. It might further be urged that Vâmana 1, 3, 23 ff. discusses three kinds of prose style, of which there is no mention in the *Kāvya*darṣa 1, 25 ff. Nor is it perhaps useless to state that Daṇḍin 2, 227 ff. is anxious to show that the word *iva* is also indicative of the figure *utprekṣâ*, while this is an established fact for Vâmana 4, 3, 9¹). In the same manner it would be possible to show that Rudraṭa generally is still fuller and more explicit than Vâmana, as, for instance, he *Kāvya*l. 2, 3 ff. teaches four rîtis and divides them into two classes. On the other hand, as Professor Kielhorn justly points out to me, it might seem that Daṇḍin *Kāvya*d. 2, 51 criticizes Vâmana's rule 4, 2, 8. As, however, Daṇḍin's remarks have had no influence on doubtless later authors, such as Alaṭa, *Kāvya*prakâṣa p. 362 who quotes Vâmana's examples, we are allowed to suppose the same of Vâmana himself and to presume that Daṇḍin argues against an older author whose rule was approved of by Vâmana. Indeed, all this is not sufficient for chronological inferences as long as not all the older rhetoricians are known, and it must not be forgotten that the three authors have accomplished their task from very different points of view and to a very different purpose. In my opinion Daṇḍin is older than Vâmana, but if Daṇḍin's authorship of the *Mṛcchakaṭikâ* should not be approved of, I cannot see how this could be shown convincingly.

¹) Cappeller has failed to hit the correct reading here; read तं चेवप्रबुद्धो or still better with B चेवादिप्रबुद्धो and compare Borooah's edition.

Vâmana's time we are now pretty sure of. At Kâvyâl. p. 10, 21 he quotes Subandhu's Vâsavadattâ, as pointed out by Professor Cappeller (Vâmana's Stilregeln, Strassburg 1880 p. 38), and p. 68, 13 Bâna's Kâdambari, as first shown by Anundoram Borooah (Notes on Vâmana p. 1; cfr. Zachariae, Götting. gel. Anz. 1884 p. 301)¹). Hence Vâmana cannot be older than the seventh century A.D. That he can no longer be placed in the 12th century, as Cappeller has done, has already been remarked by Bühler, who first pointed out that Vâmana is quoted by Abhinavagupta (about 1000 A.D.) as one of his authorities. From Abhinavagupta's words, however, it is evident, that Vâmana was an authority already in Ânandavardhana's time. At Sahridayâl. fol. 59^a Ânandavardhana gives as an example the stanza अनुरागवती संध्या, quoted also Kâvyaprakâça p. 246. Sâhityad. p. 344. Kuvalay. p. 53^a. Alaṅkārasâra fol. 57^b. In his gloss on it Abhinavagupta informs us that the stanza is Ânandavardhana's own composition and that he composed it in deference to the different views of Bhâmaha and Vâmana: वामनाभिप्रायेणायमाक्षेपो भामह्याभिप्रायेणा समासोक्तिरित्यमुमाश्रयं हृदये गृहीत्वा समासोक्त्याक्षेपयोरिदमेकमेवोदाहरणं व्यतरङ्गन्यकृत् । एषापि समासोक्तिर्वास्तु आक्षेपो वा किमनेनास्माकम् । सर्वथा अलंकारदिषु व्यंग्यं वाच्ये गुणीभवतीति नः साध्यमित्याश्रयोऽत्र ग्रन्थे गुरुभिर्निर्द्वयितः ॥ (fol. 62^b). From this it follows that Ânandavardhana was a good deal younger than Vâmana. According to Râjatarāṅgiṇī 5, 34 Ânandavardhana became famous under the rule of Avantivarman 855—884 A.D. In the passage adduced above, however, Abhinavagupta calls Ânandavardhana *guravas*, at fol. 246^b he calls him *asmadguravas* and at fol. 291^b *asmadupādhyâyas* and in both cases he directly refers to Ânandavardhana's text. If this is to be taken literally, Ânandavardhana must have been at least half a century later than Kalhaṇa states. I am afraid that Kalhaṇa even in this respect is not utterly trustworthy. At Râjatarāṅgiṇī 4, 496 he

¹) That Subandhu and Bâna are later than Dandin, Prof. Weber (Ind. Streifen 1, 312) is inclined to conclude from their style. But from this nothing can be deducted.

says, that *Manoratha* was amongst the poets of Jayâpîḍa's court. This, however, is directly contradicted by Abhinavagupta. Ānandavardhana in the *Sahṛdayâlōka* fol. 14^b quotes the following stanza:

॥ तथा चात्र कृत एवान्येन श्लोकः ॥

यस्मिन्नुक्ति न वस्तु किं चन मनःप्रवृत्तादि सालंकृति

व्युत्पन्नै रचितं च नैव वचनैर्वक्रोक्तिशून्यं च यत् ।

काव्यं तद् ध्वनिना समन्वितमिति प्रीत्या प्रशंसन्नडो

नो विमोऽभिधाति किं सुमतिना पृष्टः स्वल्पं ध्वनः ॥

Abhinavagupta in his gloss on this states at fol. 16^b that this stanza is by *Manoratha*, a poet contemporaneous with *Ānandavardhana*: "तथा चान्येनेति ॥ ग्रन्थकृतसमानकालभाविनैव मनोरथनाम्ना कविना । Hence *Manoratha* is later than *Kaḥaṇa* makes us believe. That his statement about *Ratnākara* is also not quite correct,¹ Bühler has shown (Det. Rep. p. 42 f.). At all events *Vāmana* was a recognised authority in the first half of the tenth century, since he is quoted as such by *Pratīhārendurāja* fol. 55. 59. 61, who, as we have seen above p. 11 f. lived about the middle of the tenth century. Bühler (l. c. p. 65) is inclined „to give credence to the tradition of the Kaçmīrian Panḍits, that he was the *Vāmana* whom Jayâpîḍa employed as one of his ministers“. From Bühler's remarks l. c. p. 72 f., however, this seems to be no real tradition, but a mere guess of the Kaçmīrians which so far is without any value, though I do not deny the possibility that *Vāmana* may have lived in the time of that king. It must, however, be borne in mind that *Vāmana*, the rhetorician, in all likelihood was a native of the Dekhan and that therefore probably he has nothing in common with *Vāmana*, one of the authors of the *Kāçikā*¹). Against the date assigned to *Vāmana* by Bühler, Cappeller has entered his protest (*Vāmana's Stilregeln* p. III). The mention of *Kavirāja* and the quotations from „at all events late“ poets, seem in Cappeller's opinion to preclude an earlier date than

¹) *Zachariae*, Gött. gel. Anz. 1884 p. 300 is of opinion, that our *Vāmana* is identical with the grammarian, quoted largely in the *Gaṇaratnamahodadhi*.

1000 A. D. Cappeller lays particular stress on the quotations from the eighth book of the Kumârasaṃbhava, but wrongly. Ânandavardhana knew it perfectly well and ascribed it to a *mahākavi*. As the passage is very interesting, I give it in full (fol. 184^a): द्विविधो हि कवेर्दोषः । अद्युत्पन्निकृतोऽप्रतिकृतश्च । तत्राद्युत्पन्निकृतो दोषः प्रकृतिरस्कृतत्वात्कदाचिन् लक्ष्यते । यत्रप्रतिकृतो दोषः स कटिति प्रतीयते ॥ परिकरश्लोकश्चात्र ॥

अद्युत्पन्निकृतो दोषः प्रकृत्या संव्रियते कवेः ।

यस्त्वप्रतिकृतस्तस्य स कमित्येव भासते ॥

तथा हि महाकवीनामद्युत्तमदेवताविषयप्रसिद्धसंभोगशृङ्गारनिबन्धनाद्यनौचित्यमुत्तमदेवीविषयं प्रकृतिरस्कृतं ग्राम्यत्वेन ¹⁾ न प्रतिभासते । यथा कुमारसंभवे देवोसंभोगवर्णनम् । In the *Alaṃkāraṣekhara* fol. 36^b the eighth book is directly ascribed to Kālidāsa: सा च ।

भवानोशंकरादीनां पित्रोर्वा केलिवर्णनम् ।

अत्युक्तिर्वा नभःसाम्यं स्तनादौ स्वादनौचित्ये ॥

इत्यनेनोक्तस्ति । यद्यपि कुमारसंभवे कालिदासेन वर्णितमस्ति तथावाचीनेन ²⁾ न कर्तव्यम् ।

Stanza 2 of this book is quoted already by Nami in the *Rudraṭakāvyaḷaṃkāraṭippanaka* fol. 175^b and by Dhanika p. 76. 183; st. 5. 6. 11. 63 in Hemacandra's *Alaṃkāracūḍāmaṇi* fol. 13^a. 6^a. 15^b, st. 63 besides in the *Alaṃkārasarvasva* fol. 105^b, *Alaṃkāratilaka* fol. 23^a, *Alaṃkārodāharṇa* (MS. Bühler, Det. Rep. No. 240) fol. 35^a, *Sarasvatik.* p. 226. Other quotations have been verified by Prof. Weber, *Ind. Streifen* 2, 372. 3, 228 note 1 and by Prof. Zachariae in Jacobi's pamphlet on Kālidāsa's epic poems: *Verhandlungen des 5. Internationalen Orientalistencongresses* 2, 2, 146. In this pamphlet Jacobi at all events has proved that the eighth sarga is older than the rest of the *uttarakhaṇḍa* and the testimonies adduced above show that in no case can it be regarded as modern. That it contains expressions which are hardly Kālidāsa's, I have urged elsewhere ³⁾. It

¹⁾ MSS. ग्राम्यत्वे. Cfr. *Alaṃkāracūḍāmaṇi* fol. 18^b: यत्र कुमारसंभवे हरगौरीसंभोगवर्णनं तत्कविप्रकृतिरस्कृतत्वाद्भूम्ना न दोषत्वेन प्रतिभासते । and *Sāhi-tyad.* p. 233.

²⁾ MS. °चीने

³⁾ Göttingische gelehrte Anzeigen 1874 p. 873.

suffices to refer to Raghuvaṃṣa 9, 1 ff. Çiçupālavadhā 19, 98 ff. Kīrātārjunīya 15, 38. 52, in order to make it evident that the illustrations given by Vāmana p. 36. 37 need not be taken from „at all events late“ poets. Nor can Kavirāja trouble us any longer. Because Aufrecht Catalogus p. 121ª has shown that Kavirāja mentions king Muñja of Dhārā, it is generally assumed that he lived after the tenth century. This, however, is no longer tenable. Rājaçekhara, when speaking of his family, boasts that one of his relations, Surānanda, was so proficient in diction that he beat even Tarala and Kavirāja (Bālarāmāyaṇa 8, 19 f.). Now Rājaçekhara is not only quoted by Abhinavagupta (ZDMG. 39, 316), but also by Somadeva in his Yaçastilaka, a work written in A. D. 959, and cannot therefore be later than the beginning of the tenth century¹). From Bālarāmāyaṇa 9, 1 and Viddhaçālabhañjikā 4, 1 (ed. Calc. 1873) where Rājaçekhara is styled *Daurduki* (V. Dauhiki; Aufrecht ZDMG. 27, 77 Daurduhi), we learn that his father was *Durduka* (Dohaka, Durduha), from Viddhaç. 5, 6 that *Akālajalada* was his great-grandfather or rather his great-great-grandfather, since Bālar. 9, 1 he is called the fourth in descent from Akālajalada. Surānanda therefore who Bālar. 8, 19 is mentioned *after* Akālajalada, probably was his great-grandfather or grandfather. If we date him back only two generations, he must have lived about the middle of the ninth century and Kavirāja therefore must be still older. As Rāghavap. 1, 41 he puts himself on the same level with Subandhu and Bāṇa, he probably is not very much younger than they are and may have flourished early in the eighth century²). So far then nothing prevents

¹) Peterson, Report for 1883/84 p. 33. 45. We should get his exact date if the stanza Bhāso Rāmila^o ZDMG. 27, 77 really were by Rājaçekhara. This, however, has now become doubtful. cfr. Peterson l. c. p. 58 f.

²) Cappeller's assertion in his translation of Max Müller's India p. 294 that I place Kavirāja in the eleventh or twelfth century, rests on a misunderstanding. In the passage adduced by him I have not given any exact date of Kavirāja, but simply referred to Lassen's and Aufrecht's statements.

us from placing Vâmana in the eighth century and if Kalhaṇa is to be trusted, he must have been a contemporary of Udbhaṭa, whom Kalhaṇa places in the reign of Jayâpīḍa 779—813 A. D. That of the later rhetoricians some followed Vâmana, some Udbhaṭa, is evident from the *Alaṅkāravimarṇinī* fol. 162^a where the two schools of the Vâmanîyās and the Audbhaṭās are spoken of. This also seems to me to favour the view that Vâmana was not younger than Udbhaṭa. Now Rudraṭa is everywhere quoted *after* Udbhaṭa and therefore he probably was younger than Udbhaṭa and Vâmana, who does not quote any of his illustrations. We thus again obtain for Rudraṭa the date ascertained above p. 12 viz. about the middle of the ninth century¹).

This date enables us to settle in some degree an important literary question. As shown in the Notes, the stanza Çṛṅgârat. 1, 68 occurs in the *Pañcatantra* 4, 9 ed. Kosegarten, 4, 8 ed. Kielhorn-Bühler. It is given in all the MSS. and forms an integral part of the story related there. Since the illustrations, as we have seen, are Rudraṭa's own composition, it follows that *the Pañcatantra in its Northern recension must be later than the middle of the ninth century A. D.* In the South Indian recension p. 73 ff. ed. Haberlandt Wien 1884 the stanza is wanting²). The *Vetâlapañcaviṃṣatikâ* in which stanzas of Rudraṭa's are inserted (compare the Notes), must likewise be later than the period assigned to Rudraṭa.

There is one quotation from the *Çṛṅgâratilaka* which I have not been able to identify, in the *Pratâparudriya* p. 184, 12. That Rudraṭa's *Çṛṅgâratilaka* is meant, is not doubtful, since Vidyânâtha wherever he quotes from a *Çṛṅgâratilaka* refers to our work, as will be seen from the Notes. It is not, however, the fault of our

¹) It cannot be made out whether the Rudra whom Bâṇa mentions as one of his friends (Peterson, *Kâdambarī* p. 51) has anything to do with our Rudraṭa. Chronology, as shown above, does not favour this view.

²) That the Southern recension is in every respect older, I venture to doubt.

MSS. that the passage is not found there, but Vidyânâtha's; for the subject mentioned in the verse is not at all treated in our Çṛṅgâratilaka and Vidyânâtha therefore, quoting probably from memory, has confounded it with an other work.

Bühler (Det. Rep. p. 67 f.) asserts that Rudraṭa's Çṛṅgâratilaka „has been known for a long time, and has been published by Professor *Stenzler* as an appendix to the Meghadûta“. This assertion, however, repeated by Peterson (Report for 1882/83 p. 14), contains a double error. The Çṛṅgâratilaka published by Professor *Gildemeister* in the appendix to his edition of the Meghadûta Bonn 1841, and often printed in India, has nothing to do with Rudraṭa. Tradition ascribes it to Kâlidâsa, but the real author of the 21,22 or 23 stanzas is still to be found out. With the exception of stanza 3 which is cited in the Daçarûpâvaloka p. 187, though, as it seems, not in all MSS., I have not found a single stanza of it quoted by the rhetoricians. The last stanza occurs in the Amaruçataka st. 94.

In the Sâhityad. p. 202,13 a prasthâna called Çṛṅgâratilaka is mentioned, and in Oppert's Lists 2, No. 2216. 2618. 3850. 9222 a bhâna of this name by Râmabhadra, which sub No. 8395 is attributed to Kâlidâsa. The nâṭaka Çṛṅgâratilaka by Rudraṭa mentioned in the Catalogue of Sanskrit MSS. in the North-Western Provinces Part IX. (Allahabad 1885) p. 16 No. 17 is doubtless the work here published for the first time. Oppert l. c. 1, No. 378 also mentions a commentary on the Râmâyana styled Çṛṅgâratilaka by Govindarâja, which seems to be a different work from the Râmâyanaṭilaka. There exist probably still other works of the same name.

A compendium of the subject of our Çṛṅgâratilaka Rudraṭa has given in the 12th adhyâya of his Kâvyâlaṅkāra. As an edition of this work is promised by Professor Peterson, I have refrained from publishing it here. The Rasamañjarî of Bhânudatta entirely rests on the Çṛṅgâratilaka, which it amplifies.

Ruyyaka is a much more modern writer than Rudraṭa, and he has displayed a considerable literary activity, though the little trea-

tise published here is the first of his works brought to the notice of Sanskritists. From the colophon of the *Sahrdayalilâ* we are apprised that his father was *Râjânakatilaka* and that he himself also bore the name *Rucaka*. His father was like himself a rhetorician. From Jayaratha's *Alaṅkāravimarginī* fol. 150^b we learn that Tilaka wrote an *Udbhaṭavicāra* or, as it is styled at fol. 254^b, *Udbhaṭaviveka* and at fol. 160^a Jayaratha informs us that Ruyyaka generally followed the views of his father. Ruyyaka's chief work, which is quoted very often by the later rhetoricians, is the *Alaṅkārasarvasva*, a very obscure and difficult work, on which Jayaratha's *Alaṅkāravimarginī* is a commentary¹). A second work of Ruyyaka is the *Kāvyaaprakāśasamketa*, a commentary on Mammaṭa's *Kāvyaaprakāśa* (Bühler, Det. Report No. 247. Peterson, Report for 1883/84 p. 13 ff. Götting. gel. Anz. 1885 p. 767)²). Peterson's combinations regarding the *Kāvyaaprakāśa* are not at all tenable, as shown by Bühler and myself³). A third work of his, the *Sāhityamimāṃsā*, Ruyyaka mentions *Alaṅkārasarvasva* fol. 22^b, and it is also referred to by Jayaratha *Alaṅkāravimarg.* fol. 162^a. A fourth is the *Alaṅkāranusārīnī* (*Alaṅkāravimarg.* fol. 66^a. 92^b. 93^a. 95^a) which according to Peterson (Report for 1883/84 p. 17 and Actes du sixième Congrès p. 364) was a commentary on Jalhana's *Somapālavilāsa*, a mahākāvya. A fifth is the *Harṣacaritavārttika*, a commentary on Bāṇa's *Harṣacarita* (*Alaṅkārasarvasva* fol. 22^b) and a sixth the *Çrīkaṇṭha-stava* (ibid. fol. 4^b), which according to Aufrecht, Catalogus p. 210^a was composed in praise of the region *Çrīkaṇṭha*, described in the *Harṣacarita*, but which perhaps was rather a hymn on Çiva to whom

¹) Compare Bühler, Det. Rep. p. 68 and my remarks Götting. gel. Anzeigen 1885 p. 766 ff., to which the reader is referred for some details not repeated here.

²) A fragment of this work I have since discovered in MS. Bühler Det. Rep. No. 264.

³) Since I have no complete copy of the *Samketa* at my disposal, I cannot make out the relation in which Ruyyaka stands to Alaṭa or Alaka (Peterson, Report 1883/84 p. 17 f.).

the only stanza as yet known from it is addressed (Gött. gel. Anz. 1885 p. 766). The seventh work is the *Sahridayalilā*, here edited, not because I think it an important work, but as a specimen of this kind of literary composition and because it gives some interesting details not known from elsewhere.

Ruyyaka's date has been fixed by Bühler, under the supposition that he is the Ruyyaka whom Mañkha mentions as his teacher. His time would then be the beginning of the twelfth century A.D. (Bühler, Det. Report p. 51. 68). The oldest author of known date who quotes him is Vidyânâtha in his *Pratâparudriya* 240, 18 f. Vidyânâtha wrote in the reign of king Pratâpa Rudra II. of Oran-gal 1295—1323 A. D.¹⁾ In his commentary on this work Kumârasvâmin mentions a gloss on the *Alamkârasarvasva* by *Cakravartin* p. 46, 27, whom he quotes besides p. 264, 26. 315, 22. 324, 25. 329, 3. 375, 22. 389, 5, and p. 320, 23 a gloss called *Samjivini* which perhaps is the title of Cakravartin's commentary. This serves to confirm my assertion that the *Vimarçinī* is a very late work²⁾.

The edition of Rudraṭa's *Ṛṅgâratilaka* is based on the following MSS.:

A. — A very good birch-bark MS. in the Çârādâ-character Bühler, Detailed Report No. 264, originally foll. 27, of which eight and a half are wanting viz. foll. 1. 3. 14^b (left blank) 18. 20—23. 25. There are besides some small gaps at foll. 7^b. 10^b. 11^{a,b}. 12^a. 14^a. 16^b. 24^a and some leaves are injured. Size of leaves 7¹/₄ × 8¹/₄ inches, lines on a page 11—14.

B. — An excellent paper MS. written very well in the Devanâgarî-character. It is, I think, a Jaina MS. Bhandarkar, Report for 1882/83 No. 217. foll. 30; foll. 1 and 4 are missing.

¹⁾ Sewell, Archaeological Survey of Southern India II, 173. Burnell, *Vaiṇabrahmaṇa* p. VII (where l. 2 instead of son must be read grand-son; cfr. Kumârasvâmin on *Pratâpar*. 123, 1 ff.). Classified Index p. 56.

²⁾ Götting. gel. Anz. 1885, p. 765.

Size of leaves $10 \times 4\frac{1}{4}$ inches, lines on a page 9. It differs considerably from A. Dated saṃvat 1654.

C. — A paper MS. East-India-Office Colebrooke No. 1365. foll. 34, lines on a page 7. Devanāgarī-character.

D. — A paper MS. East-India-Office Colebrooke No. 1121 foll. 16, lines on a page 10—13, generally 12. Devanāgarī-character.

E. — A paper MS. Bodleian Library, Aufrecht, Catalogus p. 209 No. 491, very incorrect and apparently copied from an original in other than Devanāgarī-characters. It is not, however, without value.

For the loan of C and D I am indebted to Dr. Rost, of E to E. Nicholson Esq., the chief librarian of the Bodleian Library. To both gentlemen I beg to convey here my very best thanks.

Of these MSS. ADE and BC may be classed together. ADE with few exceptions do not give the headings before the single rules and illustrations, which are, again with a few exceptions, not numbered in AD. Whether these headings are Rudraṭa's is questionable. Since traces of them are found in all MSS. and since in some cases they are absolutely necessary for perspicuity's sake, I have thought it advisable to follow the MSS. BC. MS. A contains all the peculiarities of the Ārādā-MSS. Instead of Visarga it writes *ç* before *ç* and *s* before *s*, the Jihvāmūliya before gutturals, the Upadhmanīya before labials¹). I have not followed it in this, though on the last two sounds my view is very different from Whitney's (Sanskrit Grammar § 69). For want of types I have been obliged to quote A's readings even in the critical notes in the usually adopted method of writing without the Upadhmanīya. It is due to the same exigency and not to an oversight that in some cases I have written the Anusvāra instead of the nasals, e. g. 1, 92 अंवा 1, 114 उत्लंघ्यापि. I have thought this preferable to disfigurements such as भङ्ग्या, उत्लङ्घ्य and so on.

---

¹) This is written once 2, 4 also in O, which points to a Ārādā-archetype.

In editing Ruyyaka's Sahrdayalilā two MSS. were at my disposal:

A. — An excellent old paper MS. in Çaradâ-characters, Bühler, Det. Report No. 266 bound together with Bühler No. 235, beginning on fol. 37^b (in reality 38^b). fol. 37^b (38^b) has 6 lines, 38^a (39^a) has 25, 38 (39)^b has 26 and fol. 39 (40) has 13 lines. Size of leaves $6\frac{1}{4} \times 9\frac{1}{2}$.

B. — A recent Devanâgarî MS. copied incorrectly from a good archetype in Çaradâ-characters, Bühler l. c. No. 266. foll. 3. Lines on a page 12. Size of leaves $13\frac{1}{2} \times 6$.

The numbering of the single rules, if rules they are to be called, is my own. The MSS. give a running text.

In the Notes I have taken care to give the quotations of Rudrāṭa's illustrations as completely as possible. As to the rules, I have confined the references to printed works.

I have to tender my sincere acknowledgments to Professor F. Kielhorn for the kind help which he has given me by going through this Introduction and correcting it wherever this was necessary; nor would I conclude without expressing my thanks to my friend Mr. C. F. Haeseler for the liberality with which he has undertaken to publish this book.

Halle a/S., February 1886.

R. Pischel.

MISPRINTS.

p. 31, 10 read सर्वाङ्गैश्चटु°

p. 72, 5 r. °ग्रहाः ।

In printing parts of some letters and even whole letters have occasionally dropped. I have noticed: p. 4, 2 °श्रदमो; p. 7, 9 नोऽञ्जलं; p. 7, 11 त्वन्ये; p. 21, 5 °को; p. 31, 1 °ग्यार्ज्व; p. 38, 3 चक्षुर्दिक्षु.

In editing Hays's *Schöpfungsgeschichte* two MSS. were at my disposal:

A. — An excellent old paper MS. in Göttingen-character. Folio. Det. Report No. 266 bound together with Böhler No. 265, beginning on fol. 87^v (in reality 88^v) fol. 87^v (88^v) has 6 lines, 38^v (39^v) has 26, 38 (39) has 26 and fol. 39 (40) has 13 lines.

B. — A recent Göttingen MS. copied incorrectly from a good archetype in Göttingen-character. Folio. Det. Report No. 266, fol. 2.

Lines on a page 12. Size of leaves 13¹/₂ x 6¹/₂. The numbering of the single leaves, if rules they are to be called,

is my own. The MSS. give a running text.

In the Notes I have taken care to give the quotations of Hays's illustrations as completely as possible. As to the rules, I

have confined the references to printed works.

I have to tender my sincere acknowledgments to Professor F.

Kilbom for the kind help which he has given me by going through

this introduction and correcting it wherever this was necessary; nor

would I conclude without expressing my thanks to my friend Mr.

G. F. Haeseler for the liberality with which he has undertaken to

publish this book.

Halle a.S. February 1886.

R. Pischel.

MISSPINTS

p. 31, 10 read *schöpfung*.

p. 31, 11 read *schöpfung*.

p. 31, 12 read *schöpfung*.

p. 31, 13 read *schöpfung*.

In printing parts of some letters and even whole letters have

occasionally dropped. I have noticed: p. 1, 2 read: p. 1, 3 read:

p. 7, 11 read: p. 21, 5 read: p. 31, 1 read: p. 38, 3 read:

शृङ्गारी गिरिजानने सकरुणो रत्यां प्रवीरः स्मरे
बीभत्सो ऽ स्थभिरुत्फणीति भयकृन्मूर्त्याद्भुतस्तुङ्गया ।
रौद्रो दक्षविमर्दनेन हसकृन्नयः प्रशान्तश्चिरा-
दित्थं सर्वरसाश्रयः पशुपतिर्भूयात्सतां भूतये ॥ १ ॥

आख्यातनामरचनाचतुरश्रसंधि- 5
सदागलंकृतिगुणं सरसं सुवृत्तम् । तत्तु तन्नुत्तिमिगीत
आसेदुषामपि दिवं कविपुंगवानां
तिष्ठत्यखण्डमिह काव्यमयं शरीरम् ॥ २ ॥

काव्ये शुभे विरचिते खलु नो खलेभ्यः
कश्चिद्गुणो भवति यद्यपि संप्रतीह । 10
कुर्या तथापि सुजनार्थमिदं यतः किं
यूकाभयेन परिधानविमोक्षणां स्यात् ॥ ३ ॥

1) CDE ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ 2) DE °त्फणी च भ° D °कृन्नेत्रत्रये-
णाद्भुतः 3) E वृत्तविमर्दने च 4) DE °रसात्मकः 5) D om. रचना C °रख°
DE °रख° 6) D सुरसं 7) E. om. आ 8) E शुभे पि रचिते 11) D कुर्यात्तथापि
E °मिदं च कारणा DE ततः

॥ अथात्मकवित्त्वप्रशंसा ॥

सानन्दप्रमदाकटान्नविशिखैर्येषां न भिन्नं मनो
यैः संसारसमुद्रपातविधुरेष्वन्येषु पोतायितम् ।
यैर्निःसीमसरस्वतीविलसितं द्वित्रैः पदैः संकृतं
5 तेषामप्युपरि स्फुरन्ति मतयः कस्यापि पुण्यात्मनः ॥ ४ ॥

॥ अथ रसस्थितिनिर्द्वेषणम् ॥

प्रायो नाद्यं प्रति प्रोक्ता भरताद्यै रसस्थितिः ।
यथामति मयाप्येषा काव्यं प्रति निगद्यते ॥ ५ ॥

॥ अथ व्यतिरेकमुखेन रसप्रशंसा ॥

10 यामिनीवेन्दुना मुक्ता नारीव रमणं विना ।
लक्ष्मीरिव ऋते त्यागान्नो वाणी भाति नीरसा ॥ ६ ॥

॥ अथ स्वपापिडत्यप्रशंसा ॥

सत्यं सन्ति गृहे गृहे सुकवयो येषां वचश्चातुरी
स्वे हर्म्ये कुलकन्यकेव लभते ज्ञातैर्गुणैर्गौरवम् ।
15 दुःप्रापः स तु कोऽपि कोविदकविर्यद्वायसग्राहिणां
पण्यस्त्रीव कलाकलापकुशला चेतांसि हर्तुं क्षमा ॥ ७ ॥

1) om. DE. 2) CD सानंदं 3) D om. from विधुरे° to मतयः line 5
E °धूरोषत्तेषु गोमायितं corrected to गोपा° 4) E संकृतं 6) om. DE. 9) om. DE.
10) D मुक्ता कामिनीव प्रियं विना 11) C रगान्नो E °गान्न 12) om. DE; B om.
अथ 14) C ज्ञातैर्गु° 15) E om. कोऽपि C, D1. hd., E कोविदपतिर्य° D2. hd.
corr. °हर्मतिर्य° D °ग्राहिणो E °षां 16) D पुण्य°

तस्माद्यत्नेन कर्तव्यं काव्यं रसनिरन्तरम् ।
अन्यथा रसविद्भोधां तत्स्यादुद्वेगदायकम् ॥ ८ ॥

शृङ्गारहास्यकरुणा रौद्रवीरभयानकाः ।
बीभत्साद्भुतशान्ताश्च काव्ये नव रसाः स्मृताः ॥ ९ ॥

रतिर्हासश्च शोकश्च क्रोधोत्साहौ भयं तथा ।
नुगुप्साविस्मयशमाः स्थायिभावाः प्रकीर्तिताः ॥ १० ॥

निर्वेदोऽथ तथा ग्लानिः शङ्कासूया मदः श्रमः ।
आलस्यं चैव दैन्यं च चित्ता मोहः स्मृतिर्धृतिः ॥ ११ ॥

व्रीडा चपलता कृष आवेगो जडता तथा ।
गर्वो विषाद औत्सुक्यं निद्रापस्मार एव च ॥ १२ ॥

स्वप्नोऽवबोधोऽमर्षश्चाप्यवहित्यं तथोग्रता ।
मतिर्व्याधिस्तथोन्मादस्तथा मरणमेव च ॥ १३ ॥

२) CDE ग्राह्यविद्भो° C न स्यादुद्वेगदायिकं or °पिकं D तत् (sic) स्वापुवृद्धे-
गकारकं E सवन्नत स्यात् । दुगोष्टोषूडेगदायक (sic) C adds ॥ अथ नव रसाः ॥

४) CD °श्च नव काव्ये र° E नव नाट्ये र° ५) After तथा D adds ११

६) B °स्मृता° B adds ॥ अथ त्रयस्त्रिंशद्भावनिर्घणं ॥ ७) CDE °यामदभ्रमाः

८) CDE मोह ९) C चपला १०) C विशाद ११) B स्वप्नावबोधामर्षाश्चा°

C स्वप्नः प्रबोधो मर्षश्चाप्यवहित्या D सुषुप्तिर्विवोधो मर्षश्च अवहित्या E सुषुप्प्रबोधो मर्षसु

व्यवहित्यमथोग्रता A मर्षश्च व्यवहित्यं १२) D रतिर्व्याधि

त्रासश्चैव वितर्कश्च विज्ञेया व्यभिचारिणः ।

त्रयस्त्रिंशदमो भावाः प्रयान्ति च रसस्थितिम् ॥ १४ ॥

स्तम्भः स्वेदो ऽथ रोमाञ्चः स्वरभङ्गो ऽथ वेपथुः ।

वैवर्ण्यमश्रु प्रलय इत्यष्टौ सात्विकाः स्मृताः ॥ १५ ॥

५ भावा एवातिसंपन्नाः प्रयान्ति रसतामसी ।

यथा द्रव्याणि भिन्नानि मधुरादिरसात्मताम् ॥ १६ ॥

संभवन्ति यथा वृक्षे पत्रपुष्पफलादयः ।

तद्वद्रसे ऽपि रुचिरा विशेषा भावत्रयिणः ॥ १७ ॥

प्रायो नैकरसं काव्यं किं चिदत्रोपलभ्यते ।

१० बाहुल्येन भवेद्यस्तु स तद्वत्त्वा निगद्यते ॥ १८ ॥

1) E वितर्कस्तु 2) E °श्रदिमे CDE प्रयांति रससंस्थितिं B adds: वि-
विधावासनाभिमुखेन चरं । तीति व्यभिचारिणः ॥ C adds: ॥ अथ सात्विकभावाः कथ्यन्ते ॥
In A the order of the stanzas is: 14. 16. 15. 18. 19. 17. 20 ff.
3) AD स्वरभेदो 4) A °मधुप्रलयावित्त्वा° AC °का मताः D °का मतां 5) A
एवेति सं° 6) C मधुराणि र° A °त्मनाम् C adds: ॥ अथ भावलक्षणं ॥ BC
ins.: विभावेनाहतो (C °न कृतो) यो र्यस्त्वनुभावैश्च गम्यते । वागंगसत्वाभिन्नयैः स
भाव इति संज्ञितः ॥ १७ ॥ After which B has: अथानुभावो वागंगसत्त्वकृतः
अभिनयस्वभावकः C has: कवेरुत्तमार्भावंसावयन्नाव उच्यते । रसान् भावयन्ति भावाः
॥ १८ ॥ ॥ अथ विभावलक्षणं ॥ BC then have: बह्वो र्था विभाव्यन्ते वागंगभि-
नयाश्रिताः । अनेन यस्मात्तेनायं विभाव इति संज्ञितः ॥ १८ ॥ (C ॥ १९ ॥) C then
adds: अभिनयं समाश्रित्यर्थानुत्पादयन्तीति विभावाः । अथानुभावलक्षणं । वागंगसत्त्वकृतः
अभिनय एव भावकत्वाद्नुभावः । B has: कवेरुत्तमार्भावं सावयन् भाव उच्यते ।
भावस्य लक्षणं प्रोक्तं विभावः प्रोच्यते धुना ॥ १९ ॥ ॥ इति भावलक्षणं ॥ 7) BC
have before: ॥ अथ विभावलक्षणं प्रोच्यते (om. C) 8) B °वृषिताः 9) C
°पयुज्यते 10) ACDE तद्वत्त्वा

कैशिक्यारभटी चैव सात्वती भारती तथा ।

चतस्रो वृत्तयो ज्ञेया रसावस्थानसूचिकाः ॥ १९ ॥

धर्मादर्थो ऽर्थतः कामः कामात्सुखफलोदयः ।

साधीयानेष तत्सिद्धौ शृङ्गारो नायको रसः ॥ २० ॥

चेष्टा भवति पुनार्योर्या रत्युत्थानुरक्तयोः ।

संभोगो विप्रलम्भश्च शृङ्गारो द्विविधो मतः ॥ २१ ॥

संयुक्तयोश्च संभोगो विप्रलम्भो वियुक्तयोः ।

प्रच्छन्नश्च प्रकाशश्च पुनरेष द्विधा यथा ॥ २२ ॥

॥ संभोगशृङ्गारस्योदाहरणम् ॥

मदनकुञ्जरकुम्भतटोपमे स्तनयुगे परितः स्फुरिताङ्गुलिम् ।¹⁰

सकरज्जतवाममपि प्रिया दयितपाणिममन्यत दक्षिणम् ॥ २३

॥ विप्रलम्भोदाहरणम् ॥

संतप्तः स्मरसंनिवेशविवशैः श्वासैर्मुहुः पञ्चमो-

द्गारावर्तिभिरापतद्भिरभितः सितश्च नेत्राम्बुभिः ।

1) A चैव शाप्रवती भा° 2) A °सूचिकाः B margin adds here: शृङ्गारहास्यकर्णपैरिह कैशिकी स्यात् सा सात्वतीह कथिताङ्गुतवीररौद्रैः । वीराङ्गुतप्रहसितै . . . . . तो स्यादुक्ता भयानकयुतारभटी कवीन्द्रैः ॥ 3) D धर्मादर्थस्ततः कामः

4) E °यानेव C ज्ञत्सिद्धौ 5) D भवन्ति C पुनार्योर्युत्थाना नातिरक्तयोः D पुनार्योर्युत्थानानु° A रत्युत्थानु° E रत्युत्थानिर° 6) C संभोगो D °श्च पुनरेष द्विधा भवेत् 7) D संभोगो 8) A पुनरेव 9) om. DE; A °शृङ्गारलक्षणां यथा C अथ संभोगशृङ्गारोदाहरणं 10) E मत्तकुञ्जर° CD कुचयुगे C स्फु° A °ताङ्गुलिम्

11) BD °क्षिति° E °क्षिति° 12) om. DE; A विप्रलम्भो यथा 13) A, B1. hd., D संतप्त D °विषमैः श्वासैर्मुहुः संचितैः 14) D धाराव° A सेतुश्च

एतस्याः प्रियविप्रयोगविधुरस्त्यक्ताधरो रगितां
संप्रत्युद्धतवह्निवारिविषमं मन्ये व्रतं सेवते ॥ २४ ॥

॥ प्रच्छन्नसंभोगस्योदाहरणम् ॥

काले विचित्रसुरतक्रमबद्धरागे
संकेतकेऽपि मृगशाबद्धशा रसेन ।
तत्कूजितं किमपि येन तदीयतल्पं
नाल्पैः परीतमनुकूजितलावकौघैः ॥ २५ ॥

॥ प्रकाशविप्रलम्भोदाहरणम् ॥

किं चिद्वक्रितकण्ठकन्दलवलत्पीनस्तनावर्तन-
व्यायामाञ्चितकञ्चुकं मृगदृशस्तस्यास्तदालोकितम् ।
वाचस्ताश्च विदग्धमुग्धमधुराः स्फारीभवन्मन्मथा
दृंहो मानस किं स्मरस्यभिमताः सिध्यन्ति पुण्यैः क्रियाः ॥ २६ ॥

॥ अथ नायकनिर्घणम् ॥

त्यागी कुलीनः कुशलो रतेषु कल्पः कलावित्तरूपो
धनाढ्यः ।

- 1) D °विधुरस्त्यक्ता° B °स्त्यक्ता° E रगितां 2) D °ऊतपद्मवारि°
3) om. DE; A प्रच्छन्नो यथा C ॥ अथ प्रच्छन्नसंभोगोदाहरणं ॥ 4) A काले
BCDE °शात्र° In A from बद्ध° to p. 8, 11 दृष्टौ is wanting 6) B1.
hd. °तुल्यं 7) E °तमनुशब्दितपत्रिबन्धो २५ B °लावकौ° 8) om. DE;
C अथ प्रच्छन्नविप्रलम्भोदाहरणं 9) CDE °लदलत्पी° C °स्थनावलग्न° D
°स्तनीवल्लग्न° 10) D °माञ्चितं कञ्चुकं C °दृशास्तन्यास्तदा° D °लोकनं
11) C °ग्धवभावस्का° 13) om. DE; C ॥ अथ स्वर्गपमाह ॥

भव्यः क्षमावान्सुभगोऽभिमानि स्त्रीणां मतज्ञः किल ना-
यकः स्यात् ॥ २७ ॥

॥ तस्य नायकस्य भेदा उच्यन्ते ॥

तस्यानुकूलदक्षिणशठधृष्टा इत्यमत्र चत्वारः ॥

भेदाः क्रिययोच्यन्ते तदुदाहृतयश्च रमणीयाः ॥ २८ ॥

॥ अथानुकूललक्षणां ॥

अनुकूलतया नार्थां सद त्यक्तपराङ्मनः ।

सीतायां रामवत्सोऽयमनुकूलः स्मृतो यथा ॥ २९ ॥

॥ अथानुकूलस्योदाहरणम् ॥

अस्माकं सखि वाससी न रुचिरे ग्रैवेयकं नोऽऽवल

नो वक्रा गतिरुद्धतं न हसितं नैवास्ति कश्चिन्मदः ।

किं त्वन्येऽपि जना वदन्ति सुभगोऽप्यस्याः प्रियो नान्यतो
दृष्टिं निक्षिपतीति विश्वमियता मन्यामहे दुःस्थितम् ॥ ३० ॥

॥ अथ दक्षिणलक्षणां ॥

यो गौरवं भयं प्रेम दक्षिण्यं पूर्वयोषिति ।

न मुञ्चत्यन्यचित्तोऽपि ज्ञेयोऽसौ दक्षिणो यथा ॥ ३१ ॥

1) CE क्षमो स्थिररुचिः सुभगां C मतः सुभगवाग्निह ना° D स्त्रीणामभीष्ट-
स्त्वह ना° E मतः शुभवचा इह ना° 2) om. DE; C भेदानाह ॥ चत्वारो
नायकाः ॥ 5) om. DE; C ॥ अथ क्रमेणा उकूलादिलक्षणां ॥ 6) D अनुक्तश्च
यो ना° E अतिरक्ततया ना° D रामचंद्रो 8) om. DE; C °कूलोदा° 11) From
न्ये to कवियो stanza 41 deest in B. E किं चान्यो corr. to चान्ये D प्यस्याः
पतिर्नान्यतो C नानातो 12) CE दुस्थितं 13) om. DE; C अन्यदक्षि°

॥ अथ दक्षिणोदाहरणम् ॥

सैवास्य प्रणतिस्तदेव वचनं ता एव केलिक्रिया
भीतिः सैव तदेव नर्म मधुरं पूर्वानुरागोचितम्
कान्तस्याप्रियकारिणी च भवती तं वक्ति दोषाविलं
5 किं स्यादित्यमहर्निशं सखि मनो दोलायते चिन्तया ॥ ३२ ॥

॥ अथ शठलक्षणां ॥

प्रियं वक्ति पुरो ऽन्यत्र विप्रियं कुरुते भृशम् ।
मुक्तापराधचेष्टश्च शठो ऽसौ कथितो यथा ॥ ३३ ॥

॥ अथ शठोदाहरणम् ॥

10 सरलतरले श्रावां तावद्बहुश्रुतशालिनौ
पुनरिह युवां सत्यं शिष्टं यदत्र कृतागसि ।
प्रणयिनि जने रन्तुं युक्तं न वेति वतावयो-
र्ध्रुवमुपगते कर्णौ प्रष्टुं कुरङ्गदृशो दृशौ ॥ ३४ ॥

कोपात्किं चिदुपानतो ऽपि रभसादाकृष्य केशेष्वलं
15 नीत्वा मोहनमन्दिरं दयितया हारेण बद्ध्वा दृढम् ।

1) om. DE 3) C °तिसैव E मधुकरं C पूर्वोत्तु° 4) C कान्तस्य प्रिय°
E °कारिणीव भवती 6) om. DE 8) D मुक्तायपराधचेष्टसु E °चेष्टसु sec.
hd. corr. °स C °ष्टश्च कुटिलो सा (sic) शठो यथा 9) om. DE; C अथ
कुटिलोदा° 10) C क्वावां C, D1. hd., E °श्रुति° 11) E तदत्र 12) E
प्रणयनि पुनर्युक्तं रन्तुं भवति वतावयोः C जन रन्तु D जने युक्तं रन्तुं 13) C °दृशोर्दृशौ
॥ ३७ ॥ तथा च शठोदाहरणं ॥ With दृशौ A recommences 14) A °नते CD
°गतो A केशेष्वलं (sic) 15) D बद्धो

भूयो यास्यसि तद्गृहानिति मुहुः कण्ठार्धरुद्धाक्षरं
जल्पन्त्या श्रवणोत्पलेन सुकृती कश्चिद्रहस्ताड्यते ॥ ३५ ॥

॥ अथ धृष्टलक्षणां ॥

निःशङ्कः कृतदोषो ऽपि निर्लज्जस्ताडितो ऽपि सन् ।
मिथ्यावाग्दृष्टदोषो ऽपि धृष्टो ऽयं कथितो यथा ॥ ३६ ॥ 5

॥ अथ धृष्टोदाहरणम् ॥

जल्पन्त्याः परुषं रुषा मम बलाच्चुम्बत्यसावाननं
गृह्णात्याशु करं करेण बद्धशः संताड्यमानो ऽपि सन् ।
आलीनां पुरतो दधाति शिरसा पादप्रहारान्नतो
नो ज्ञाने सखि सांप्रतं प्रणयिनी कुप्यामि तस्मै कथम् ॥ ३७ ॥ 10

धिक्कां धूर्तं गतत्रप प्रणयिनी सैव तया राध्यतां
यस्याः पादतलाहतिं तव हृदि व्याख्यात्यसौ यावकः ।
इत्युक्तो ऽपि न नाम मुञ्चति यदा पादावयं दुर्जनो
मिथ्यावादविचक्षणः किमपरं कुर्यां वयस्ये तदा ॥ ३८ ॥

॥ अथ नर्मसचिवलक्षणां ॥

15

गूढमन्त्रः शुचिर्वाग्मी भक्तो नर्मविचक्षणः

1) AD यास्यसि A कण्ठार्धरुद्धा^० 3) om. ADE; C धृष्टं ल^० 4) E
 ऽपि विलक्षस्तर्जितो C निर्लज्जस्तर्जितो 5) D धृष्टो सौ 6) om. cdd.
 7) D पुरुषं 8) D om. from मानो ऽपि सन् to तस्मै l. 10 9) E °प्रहारं
 ततो 10) CE प्रणयिने 11) C प्रधूर्त 12) A °तलाहत्तं D यावकः 13) D इत्युक्ते
 A नामि C om. पादा 14) E वयस्यास्तदा 15) om. ADE 16) D °र्वाग्मी A नम्रवि^०

स्यान्नर्मसचिवस्तस्य कुपितस्त्रीप्रसादकः ॥ ३१ ॥

पीठमर्दो विटश्चापि विदूषक इति त्रिधा ।

संभवेत्प्रथमस्तत्र नायिकानायकानुगः ॥ ४० ॥

एकविद्यो विटः प्रोक्तः क्रीडाप्रायो विदूषकः ।

५ स्ववपुर्वेषभाषाभिर्हास्यकारी स्वकर्मवित् ॥ ४१ ॥

एषां प्रबन्धविषये व्यवहारः प्रायशो भवेत्प्रचुरः ।

प्रत्येकमुदाहृतयस्तथापि काश्चिन्निदर्शयन्ते ॥ ४२ ॥

॥ पीठमर्दो यथा ॥

विमुञ्चामुं मानं सफल्य वचः साधु सुहृदां

१० मुधा संतापेन ग्लपयसि किमङ्गं स्मरभुवा ।

प्रियं पादप्राप्तप्रणतमधुना मानय भृशं

न मुग्धे प्रत्येतुं प्रभवति गतः कालहरिणः ॥ ४३ ॥

॥ विटो यथा ॥

प्रणयिनि भृशं तस्मिन्मानं मनस्विनि मा कृथाः

१) C स नर्मसचिवस्यायः E °सचिवः स्वस्य D °प्रसादकः C adds: नर्मसचिवस्या त्रयः प्रकारा यथा ॥ २) D विटश्चैव E विटाश्चैव ३) F नायको नाय°

४) With कवियो B recommences. B प्रोक्तो ५) E स्वपु° A °र्वेष° A स्वकर्मकृत् BE च नर्मवित्; in margin of B a gloss स्वकर्मकृत् D च कर्मवित्

६) AC एषां स्वकर्मवि° E °षयो A व्याहारः; om. प्रचुरः ७) B °न्निगद्यन्ते C °न्निगद्यन्ते D काश्चित्प्रदर्शयन्ते ८) om. DE; B ॥ अयं पीठमर्दूलक्षणां ॥ C ॥ पीठमर्दुः ॥ ९) A मानं सह यदि व° ११) E पादे प्रा° १२) C om. न A काय°

१३) om. DE; B ॥ अयं विटस्योदाहरणं ॥ C ॥ विटः ॥ १४) A °शं मानं तस्मिन्मन°

किमपरमतो युक्तायुक्तैर्विना ह्यमुना तव ।

अयमपि भवेत्संप्रत्येव क्षयानलसंनिभः

सरसबिसिनीकन्दच्छेदच्छविर्मृगलाञ्छनः ॥ ४४ ॥

॥ विदूषको यथा ॥

दूरात्कन्दलितैर्हृदि प्रविततैः कण्ठे लुठद्भिर्हठा-

द्वक्त्रे संकठनासिकासरलितैर्निर्यद्भिरत्यूष्मभिः ।

निःश्वासैः पृथुमन्मथोत्थदवथुर्व्यक्तं तवावेदितो

मिथ्यालम्बितसौष्ठवे कृतमतः कोपेन कान्तं प्रति ॥ ४५ ॥

स्वकीया परकीया च सामान्यवनिता तथा ।

कलाकलापकुशलास्तिस्रस्तस्येह नायिकाः ॥ ४६ ॥

॥ तत्र स्वकीयालक्षणां ॥

पौराचाररता साधी क्षमार्जवविभूषिता ।

मुग्धा मध्या प्रगल्भा च स्वकीया त्रिविधा मता ॥ ४७ ॥

1) DE °रमितो D युक्तायुक्तं विना 3) B सरसकदली° A °भिसिनी°
D °विसिनी° E त्सरविश्रानो° D °लाङ्घनं 4) om. CDE; B ॥ अयं विदूषको-
दाहरणं ॥ 5) B प्रचलितैः; in margin प्रविततैः is noticed 6) C संकर°
ABE °तरलितै°; in B the v. r. °सर° is noticed 7) CE निष्ठा° AC
°हर्षस्तवा° D त्वयात्रे° 8) CDE °ष्टवे B °ष्टवेन किमतः D कृतमितः
9) C om. परकीया A °कीयापि 10) ADE °स्तस्येति E नायिकाः 11) om.
ADE 12) C योगाचार° A °रवता After this line D ins.: संपन्नौ च
विपन्नौ च मरणे च न मुंचति । या स्वीया तां प्रति प्रेम ज्ञायते पुण्यकर्मणाः

॥ अथ मुग्धालक्षणां ॥

मुग्धा नववधूस्तत्र नवयौवनभूषिता ।

नवानङ्गरहस्या च लज्जाप्रायर्तिर्यथा ॥ ४८ ॥

॥ अथ मुग्धाया नवयौवनोदाहरणम् ॥

५ गतं कर्णाभ्यर्णं प्रसरति तथाप्यक्षियुगलं

कुचौ कुम्भाकारौ तदपि चिबुकोत्तम्भनरुचौ ।

नितम्बप्राग्भारो गुरुरपि गुरुत्वं मृगयते

कथं चित्रो तृप्तिस्तरुणिमनि मन्ये मृगदृशः ॥ ४९ ॥

॥ अथ मुग्धाया नवानङ्गरहस्योदाहरणम् ॥

१० यथा रोमाञ्चो ऽयं स्तनभुवि लसत्स्वेदकणिको

यथा दृष्टिस्तिर्यक् पतति सहसा संकुचति च ।

तथा शङ्के ऽमुष्याः प्रणयिनि दरास्वादितरसं

न मध्यस्थं चेतः प्रगुणरमणीयं न च दृढम् ॥ ५० ॥

॥ अथ मुग्धाया लज्जाप्रायर्त्युदाहरणम् ॥

१५ विरम नाथ विमुञ्च ममाञ्चलं

१) *om.* DE; A *om.* अथ ३) AC °रहस्यापि In B margin the v. r. नवानङ्गा रहस्यापि is noticed; D नम्रारङ्गरहस्यापि and places l. 6 before

l. 5; E बवोऽङ्गा रहस्यापि ४) *om.* ABDE; C ॥ मुग्धायौवनोदाहरणं ॥

६) BCD कुम्भारभौ AD चिबु° A °त्तम्भन° ८) B °रूपमणि D °मणि

९) *om.* AE; B *om.* अथ C °नङ्गस्योदा° D ॥ मुग्धिषा अङ्गं रहस्योदाहरणं ॥

१०) E has before अवि च । E °वि नवस्वेद° D लसद्देद° १२) A मन्ये A °रसे

१३) A यथाध्यास्थं चेतः C सध्यचेतः A न तु १४) *om.* AE; CD °रतोदा°

शमय दीपमिमं समया सखीम् ।

इति नवीढवधूवचसा युवा

मुदमगादधिकां सुरतादपि ॥ ५१ ॥

॥ पुनरपि मुग्धासुरतत्वभावमाचष्टे ॥

सकम्पा चुम्बने वक्त्रं द्रुत्येषावगूहिता ।

परावृत्य चिरं तल्प आस्ते रत्नं च वाञ्छति ॥ ५२ ॥

॥ इममेवार्थमुदाहरणतया निरूपयति ॥

अपहरति यदास्यं चुम्बने श्लिष्यमाणा

वलति च शयनीये कम्पते च प्रकामम् ।

वदति च यदलक्ष्यं किं चिदुक्तापि भूयो

रमयति सुतरां तच्चित्तमलनर्वोढा ॥ ५३ ॥

॥ अयं मुग्धानुनयोपायमाह ॥

मुग्धामनुनयत्येव मृदूपायेन साल्वयन् ।

नातिभीतिकरैर्वाक्यैर्निर्वन्धैर्बालभीषितैः ॥ ५४ ॥

1) E दीपमियं BDE सखी C सखीः 3) BCD °धिकं 4) om. ADE;
C मुग्धायाः सुरतभावमा° 5) A सकम्पं 6) ACE तल्पे A चास्ते 7) om.
ADE; B ॥ मुग्धालक्षणां ॥ 9) D चलति E बलति E om. च 10) C om. च
B यदुत्तरं; in margin the v. r. यदलक्ष्यं (sic) is intimated. D यदलक्ष
E यदलक्षं BE °दुक्तापि 11) B सुरतांते चि°; in margin the r. of the text
is noticed. D सुतरां तं कांतमंतर्न° E सुरतांतश्चि° C °मंतरं न° 12) om.
AE; C ॥ अयं मुग्धाया अनुनयनमाह ॥ D मुग्धाया अनुनयोपायमाह 13) A °नुन-
यत्येव BE मुग्धामावर्तयत्येष 14) A °करैश्चित्रैर्नि° B °करैर्वाक्यैर्निर्वन्धै° C °करै-
भार्विर्निर्वन्धैर्बाल° D °करैश्चित्रैर्निर्वन्धैर्बाल° E °करैश्चेति निर्वन्धैर्बाल° BD °भाषितैः

॥ अथ मुग्धाया अनुनयोदाहरणम् ॥

सरति सरसस्तीरादिषा भ्रमद्भमरावली
सुमुखि विमुखी पद्मे मन्ये तवास्थपिपासया ।
इति निगदिते किं चिद्गीत्या विवर्तितकंधरा
वदनकमले बाला भर्त्रा चिरं परिचुम्बिता ॥ ५५ ॥

॥ अथ मुग्धामानप्रकारमाह ॥

अन्यां निषेवमाणे तु यदि कुप्यति सा प्रिये ।
रोदित्यस्याग्रतः स्वल्पमनुनीता च तुष्यति ॥ ५६ ॥

॥ तथैवोदाहरणम् ॥

10 मन्यौ कृते प्रथममेव विकारमन्यं
नो ज्ञानती नववधू रुदती परं सा ।
धूर्तेन लोचनजलं परिमृज्य बाणं
संचुम्ब्य चाधरदलं गमिता प्रसादम् ॥ ५७ ॥

1) *om.* AE; D मुग्धाया अनुनयोदाः 2) A सरसि सरसस्ते° C सरसी ।
तीरादे° A भ्रमन्भ्रम° 3) A विमुखे 4) D निगदितं श्रुत्वा भी° 5) C *om.*
बाला E puts भ° before बा° C *om.* परि 6) *om.* AE; B *om.* अथ
D *om.* अथ and आह 7) ACD °माने ACDE पि यदि A सा कु° 8) D
रोदित्यंकगता E रोदित्येषाग्रतः किं चिदनु° D °नीता प्रसीदति 9) *om.* AE;
D सधोदा° (sic) 10) C मंतौ 11) C परे 12) D लोचनपुगं (sic) AE गाढं
BC बाढं D बाढं 13) A °दले; above द with small letters त is writ-
ten; D °तले E °दले

॥ अथ मध्याल्लक्षणम् ॥

आह्वयौवना मध्या प्रादुर्भूतमनोभवा ।
प्रगल्भवचना किं चिद्विचित्रसुरता यथा ॥ ५८ ॥

॥ अथ मध्यासंपूर्णतादुपयोदाहरणम् ॥

तरत्तारं चक्षुः क्षपयति मुनीनामपि दृशः
कुचद्वंद्वाक्रान्तं हृदयमहृदः कान्न कुरुते ।
गतिर्मन्दीभूता हरति गमनं मन्मथवता-
महो तन्व्यास्तुल्यं तरुणिमनि सर्वं विज्ञयते ॥ ५९ ॥

॥ अथ मध्यामनोभवाविर्भावोदाहरणम् ॥

दृष्टिः स्निह्यति निर्भरं प्रियतमे वैदग्ध्यभाजो गिरः
पाणिः कुन्तलमालिकाविरचने त्यक्तान्यकर्माश्रयः ।
वक्त्रं संव्रियते पुनः पुनरिदं लीलालसं गम्यते
ज्ञाता सुभ्रु मनोरमा तव दशा कस्मादकस्मादियम् ॥ ६० ॥

1) *om.* AE; D *om.* अथ C मुग्धा^० 2) B मुग्धा superscr. मध्या
3) BD चित्ता चित्र^० 4) *om.* AE; B *om.* अथ and adds आह C मध्यापू-
र्णाज्ञारूपयोदाहरं D मध्यासंपूर्णोद^० (sic, all) 5) BE क्षिपयति In B margin
the v. r. मनः for दृष्टः is given 6) B^० हृदस्कान् D^० हृदं कं तु कु^० E^० हृद
2. hd. हृदं 7) C वा i. of गमनं D^० यभृता- 8) B^० मणि corr. in margin
9) *om.* AE; BC *om.* अथ C ॥ मध्याकामाविर्भावोदाहरणं ॥ 10) E has be-
fore अपि च । Instead of l. 10 A reads: आहारे विरतिस्तमस्तविषयग्रामे निवृत्तिः
पुरा cfr. Ind. Sprüche 1079 C वैदग्ध्याभा^० गिरा 11) ACE कामं D कामः
i. of पाणिः A^० पालिका^० AC^० र्मा करः DE^० र्माग्रहः 12) A वक्तस्सच्छित्तये
C वक्तः संवृप्रियते D चक्षुः संवृ^० E वक्तः सं^० A लीलासं

॥ अथ मध्यायाः किं चित्प्रगल्भवचनोदाहरणम् ॥

सुभग कुरवकस्त्वं नो किमालिङ्गनोत्कः

किमु मुखमदिरेच्छुः केसरो नो हृदिस्थः ।

वयि नियतमशोके युज्यते पादघातः

5 प्रियमिति परिहासात्पेशलं का चिदूचे ॥ ६१ ॥

॥ अथ विचित्रसुरताया मध्याया उदाहरणम् ॥

कान्ते तथा कथमपि प्रथितं मृगाद्व्या

चातुर्यमुद्धतमनोभवया रतेषु ।

तत्कृजितान्यनुवदद्भिरेकवारं

10 शिष्यायितं गृहकपोतशतैर्यथा स्यात् ॥ ६२ ॥

॥ अथ मध्याप्रमोत्तररतिस्वरूपनिर्णयणम् ॥

गाढं व्याप्रियते कान्तं पिबतीव रतौ प्रियम् ।

विशतीव तदङ्गेषु मुच्यतीव सुखे यथा ॥ ६३ ॥

1) *om.* AE; BC *om.* अथ D °ल्भोदा° 2) ADE कुरव° 3) BD °रेच्छुः, corr. B margin A केसरी 5) C °हास्यत्वे° 6) *om.* AE; BC *om.* अथ D has only: मध्याविभ्रमोदाहरणं 7) E has before: अपि च । E °च्याप् 9) B तत्कृजितं मूद्वद° superscr. the r. of the text; A °नुरुवद्भिर्° C °बंद° 10) D गृहप्रकुंत° BE °र्यथास्याः 11) *om.* AE; B *om.* अथ 12) A बाढं C बाढ B व्यापृ° corr. in margin ABD पिब° AE रतावियम् B रतं प्रियं, in margin: रसं रतेरिति पाठः C रतं वियं D रतायं in margin corr. to रताव्ययं 13) C मज्जतीव सुखं D सुखैर्यथा ॥

॥ तथैवोदाहरणम् ॥

कृत्वानेकविधां रसेन सुरते केलिं कथं चिच्चिरा-
त्प्राप्तान्तःसुखमीलिताक्षिपुगला स्विद्यत्कपोलस्थली ।
सुप्तेयं किल सुन्दरीति सुभगः स्वैरं तथैवास्वज्ञ-
ज्ञाढानङ्गविमर्दनिःसहृवपुर्निद्रां सहैवागतः ॥ ६४ ॥

॥ अथ मध्यात्रयभेदस्वरूपमाह ॥

सा धीरा वक्ति वक्रोक्त्या प्रियं कोपात्कृतागसम् ।
मध्या वदत्युपालम्भैरधीरा परुषं तथा ॥ ६५ ॥

॥ तत्र धीरामधोदाहरणम् ॥

उपेत्य तां दृढपरिरम्भलालस-
श्चिराद्भूः प्रमुषितचारुचन्दनः ।
धृताञ्जनः सपदि तदक्षिचुम्बना-
दिहैव ते प्रिय विदिता कृतार्थता ॥ ६६ ॥

॥ अथ मध्यामधोदाहरणम् ॥

यत्रार्कायितमिन्दुना सरसिजैरङ्गारपुञ्जायितं

1) om. AE 2) A °विधिं B °विधा B केलीः D केलीं 3) A प्राप्या-
न्तस्सुखमीलिताक्ष° 4) A सुन्दरीति A °वासज्ञ- 5) C मादा° D गाढालिङ्ग°
DE, B margin स एवागतः 6) om. AE; B ॥ मध्याया त्रयं भेदस्वरूपमाह ॥
C ॥ अथ मध्यादित्रयस्वरूपमाह ॥ D अथ मध्याभेदत्रयस्वरूपमाह 8) ACD रोदित्यु°
E रोदित्यु° A परुषं ACE यथा 9) om. AE 10) D °लालसां चि° 11) ABE
°भूत्प्रमु° E °मुखित° 12) B क्षताञ्जनः but above क्ष is written धृ A तदक्ष°
13) E °हैव मे त्वयि A कदर्थता 14) om. ADE; B om. अथ मध्या 15) D
places st. 67 after st. 69. D °ना कुवलयैरङ्गा°

क्रुद्धायां मयि नाथ ते कदलिकाकाण्डैरलातायितम् ।
 कालोऽन्यः खलु कोऽपि सोऽमृतमयो ज्ञातो विषा-
 त्माधुना

धित्वां धूर्त विनिर्यदश्रुबला मोहं वदन्ती गता ॥ ६७ ॥

5 ॥ अथाधीरामधोदाहरणम् ॥

सार्धं मनोरथशतैस्तव धूर्त कान्ता
 सैव स्थिता मनसि कृत्रिमभावरम्या ।
 अस्माकमस्ति न कथं चिदिद्वावकाश-
 स्तस्मात्कृतं चरणपातविडम्बनाभिः ॥ ६८ ॥

10 ॥ अथ प्रगल्भालक्षणां ॥

लब्धायतिः प्रगल्भा स्यात्समस्तरतिकोविदा ।
 आक्रान्तनायका बाहं विराजद्विभ्रमा यथा ॥ ६९ ॥

॥ तत्र लब्धायतिप्रगल्भाया उदाहरणम् ॥

सेयं पङ्कजिनी मृणाललतिकामादाय यस्याः प्रियो

1) B °दुर्दै° 2) D यो मृतमयः सो यं वि° 4) In B margin the v. r. धिक् चाटूनि वि° is mentioned A वहन्ती 5) om. AE; B om. अथ C अथ धीरा° D अथ अधीरामध्या 6) A सारं 7) A सैवास्ति ते BC सैवास्थिता E स्थितिः 8) D न हि किं चिदि° 9) D om. स्तस्मा 10) om. AE; D om. अथ C °लम्बल° 11) C लब्धायतिः D लब्धा पतिं A om. स्यात् A समस्ता AE °रत° D adds ११ 12) A गाहं D बाहं A विराजद्विभ्रमा After st. 69 D has st. 67 13) om. AE; B om. तत्र D has प्रगल्भा उदा (sic, all)

ह्वारं मे कुरुते पयोधरतटे प्रत्यग्रतारुचिम् ।
बन्धूकं च तदेतदालि विदल्यन्नेन सीमन्तितं
सर्वाशाविज्ञिगीषुपुष्पधनुषो बाणश्रियं धास्यति ॥ ७० ॥

॥ अथ समस्तरतिकोविदाप्रगल्भोदाहरणम् ॥

यत्र स्वेदजलैरलं विलुलितैर्व्यालुप्यते चन्दनं
सच्छेदैर्मणितैश्च यत्र रणितं निरूप्यते नौपुरम् ।
यत्रायान्त्यचिरेण सर्वविषयाः कामं तदेकाग्रतां
सख्यस्तत्सुरतं भणामि धृतये शेषा तु लोकस्थितिः ॥ ७१ ॥

॥ अथाक्रान्तनायकाप्रौढाया उदाहरणम् ॥

स्वामिन्भङ्गुरयालकं सुतिलकं भाले विलासिन्कुरु
प्राणेश त्रुटितं पयोधरतटे ह्वारं पुनर्योजय ।
इत्युक्त्वा सुरतावसानमुखिता संपूर्णचन्द्रानना
स्पृष्टा तेन तथेति ज्ञातपुलका प्राप्ता पुनर्मोहनम् ॥ ७२ ॥

1) C °धर्युगे ADE °रुचिम् 2) D विलसय° 3) C बाणाश्रयं 4) om.
ADE; BC om. अथ C °रुते को° 5) CE स्वेदलवैरलं A विललि° D वि-
तुलि° 6) C स्खच्छेदै° D स्वच्छेदै° A om. यत्र A om. नि B निद्रादते A, B
2. hd. corr., C नूपुरम् E हेतैपुरं (sic) corr. 2. hd. margin तद्वयः 7) A
°विषय× C तदेवाग्रतां A °ग्रता 8) E सख्यस्तं सु° A नमामि E रतये C शेषं
D तु 9) om. AE; BD om. अथ CD °नायकायाः 10) C स्वामिन्भङ्गुरयालकं
D स्वामिन्भङ्गुर° E °भङ्गुरितालकं CDE सतिलकं A भाले C लाभे DE भालं
A विला (gap) E विलास corr. from °सि 11) C °धर्युगे ह्वारं समायोजय
12) D इत्युक्त्वा E इत्युक्ते E °ता व्याधूतचन्द्रा° 13) A स्पृष्टानेन

॥ अथ विराजद्भिः समाप्रगल्भोदाहरणम् ॥

मधुरवचनैः सधूभङ्गैः कृताङ्गुलितर्जनै-

रत्नसवलितैरङ्गन्यासैर्मनोभवबन्धुभिः ।

असकृदसकृत्स्फारस्फारैरपाङ्गविलोकनै-

५ स्त्रिभुवनजये सा पञ्चेषोः करोति सहायताम् ॥ ७३ ॥

॥ अथ रताकुलप्रौढास्वत्नं निरूप्यते ॥

निराकुला रतावेष्टा द्रवतीव प्रियाङ्गके ।

कोऽयं काहं रतं किं वा न वेत्यतिरसाद्यथा ॥ ७४ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

१० धन्यास्ताः सखि योषितः प्रियतमे सर्वाङ्गलग्नेऽपि याः

प्रागल्भ्यं प्रथयन्ति मोहनविधावालम्ब्य धैर्यं महत् ।

अस्माकं तु तदीयपाणिकमलेऽप्युन्मोचयत्यंशुकं

कोऽयं का वयमत्र किं च सुरतं नैव स्मृतिर्जायते ॥ ७५ ॥

॥ अथ धीराप्रगल्भालक्षणां ॥

१५ कृतदोषेऽपि सा धीरा तस्मिन्नाद्रियते रुषा ।

आकारसंवृतिं चापि कृत्वोदास्ते रतौ यथा ॥ ७६ ॥

१) om. AE; BD om. अथ B सविभ्रमाप्रगल्भाया उदाह^० D सविभ्रमा^०
C^० विभ्रमप्र^० २) D सुभू^० D^० नैः ३) E रभसवलि^० BD^० सैर्मनोत्सववधुभिः

४) A^० त्स्फाराहारै^० CE^० लोकिता- ५) om. AE; BCD om. अथ D रसाकुला^०
C निरूपयति ६) BD^० कुलरता^० AD^० वेशा CD द्रवतीव ७) ACE कास्मि
ACD न वेत्ति च D रसा तथा ८) om. AE; D तथैवोदा ९) D^० चर्यत्यं^०

१०) A किं च रतं C सुरतं C नैषा E नैवं ११) om. ADE १२) E क्षतं^०
१३) A आकारं सं^० E^० रः सं^० C चाय D हृत्वो^०

१४) A आकारं सं^० E^० रः सं^० C चाय D हृत्वो^०

॥ तत्र धीराप्रगल्भाया हृषोदाहरणम् ॥

यद्वाचः प्रचुरोपचारचतुरा यत्सादरं दूरतः
प्रत्युत्थानमिदं स्वहस्तनिहितं यद्विन्नमप्यासनम् ।
उत्पश्यामि यदेवमेव च मुहुर्दृष्टिं सखीसंमुखीं
तच्छुङ्गे तव पङ्कजानि बलवान्कोऽप्यप्रसादो मयि ॥७७॥ ५

॥ अथ कृतदोषाप्रगल्भोदाहरणम् ॥

यत्पाणिर्न निवारितो निवसनग्रन्थिं समुद्रन्थ्य-
न्ध्रुभेदो न कृतो मनागपि मुहुर्यत्खण्डमानेऽधरे ।
यन्निःशङ्कमिवार्पितं वपुरहो पत्युः समालिङ्गने
मानिन्या कथितोऽनुकूलविधिना तेनैव मन्युर्महान् ॥७८॥ १०

॥ अथ मध्याप्रगल्भाधीरालक्षणां ॥

मध्या प्रतिभिनत्त्येनं सोल्लुण्ठैः साधुभाषितैः ।
अधीरा तु रुषा हन्ति संतर्ज्य दयितं यथा ॥७९॥

1) *om.* AE; D *om.* तत्र B °ल्भाया लक्षणं C तत्र धीरायाः प्राग° D धीरायाः प्रगल्भायाः हृ° 2) C यद्वाचश्चतु° AE यत्साग्रहं D यत्संभ्रमा 3) A °हस्त न हि° C °हन्तं 4) E °ष्टिः A °सन्मुखं B °सन्मुखीं C °सन्मुखां D °यन्मुखीं E °सन्मुखा 5) BE तत् शंके E किं तव 6) *om.* ADE; BC *om.* अथ C कृतदोषे प्रियतमे रतौ सर्वदुःकाययाः (sic) प्रगल्भाय (sic) उदाहरणं 7) AC °तो वि वसन° D °दूग्धन- 8) A °भङ्गो C °भगो E °गपि तथा यत्खंड्य° 9) D यन्निःशङ्कमिव° AC यन्निःश° 10) D मानिन्याः 11) *om.* AE; B *om.* अधीरा C °धीरलक्षणोयोदाहरणौ D margin मध्याप्रगल्भालक्षणं. In B °ल्भाल° is corr. from °ल्भोदाहरणं 12) C प्रतिभाषत्येन A सोल्लुण्ठं C सोल्लुण्ठं E सोल्लुण्ठं C चाटुभा° 13) AD अधीरा पुरुषं C च रुषा E पुरुषं

॥ अथ मध्याप्रगल्भोदाहरणम् ॥

कृतं मिथ्यावादैर्विरम विदितः कामुक चिरा-

त्प्रियां तामेवोच्चैरभिसर यदयिर्नखपदैः ॥

विलासैश्च प्राप्तं तव हृदि पदं रागबहुलै-

५ मया किं ते कृत्यं ध्रुवमकुटिलाचारपरया ॥ ८० ॥

॥ अथाधोराप्रगल्भोदाहरणम् ॥

सा बाढं भवतेक्षितेति निबिडं संयम्य बाह्वोः स्रजा

भूयो द्रक्ष्यसि तां शठेति परुषं निर्भर्त्स्य संतर्ज्य च ।

आलीनां पुर एव निष्कृतिपरः कोपाद्रणान्नूपुरं

१० मानिन्या चरणप्रहारविधिना प्रेयानशोकीकृतः ॥ ८१ ॥

एकाकारमता मुग्धा पुनर्भूश्च यतोऽनयोः ।

अतिसूक्ष्मतया भेदः कविभिर्नोपदर्शितः ॥ ८२ ॥

मध्या पुनः प्रगल्भा च द्विविधा परिभियते ।

एका ज्येष्ठा कनिष्ठान्या नायकप्रणयं प्रति ॥ ८३ ॥

१) om. ACE; D om. अथ २) A अलं मि° ACDE विदितं ३) B तामेवोच्चैःर° E °वोच्चैर° ४) AE °बहुलैः ५) मया ते किं कृ ६) om. AE; C ॥ इ (i. e. इति) मध्याप्रगल्भोदाहरणं ॥ अथ अधोराप्रगल्भोदाहरणं ॥ D अधोरा प्रगल्भा उदा° (om. अथ) ७) B बाढं D बाढं E बाढं D भवतः प्रियेति add. निबिडं (D °हुं) A बाह्वोः D वडः ८) CD द्रक्ष्यसि E om. निर्भ° B संभाष्य D twice संतर्ज्य ९) B कोपाच्चलनू° १०) D कामिन्या B 1. hd. °न्याश्चर° C adds: ॥ इति अधोराप्रगल्भोदाहरणं । प्रियं शठं प्रति । ११) D °कारा मता D ततो १२) C अनसू° भेदे A कविभिर्न प्रकाशितः C °भिर्न प्रदर्शितः E °भिर्नात्र दर्शितः १३) A अथवा C मुग्धा A °ल्भा वा द्विविधा परिभियते B द्विधासौ D द्विधा सापि च भियते E द्विधा सा परि° १४) C adds: अथ मध्याप्रगल्भयो नपिकस्य (sic) चेष्टामाह

उपरोधात्तथा स्नेहात्सानुरागोऽपि नायकः ।

चेष्टते तां प्रति प्रायः कलासु कुशलो यथा ॥ ८४ ॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

त्वदक्षिणी कुवलयबुद्धिरेत्यली

रुणध्व्यहं तदिति निमील्य लोचने ।

ततो भृशं पुलकितगण्डमण्डलां

युवापरां निभृतमचुम्बदङ्गनाम् ॥ ८५ ॥

॥ अथ स्वकीयालक्षणां ॥

संपत्तौ च विपत्तौ च मरणे या न मुञ्चति ।

सा स्वीया तां प्रति प्रेम ज्ञायते पुण्यकारिणः ॥ ८६ ॥

॥ अथान्यदीयाद्विधालक्षणां ॥

अन्यदीया द्विधा प्रोक्ता कन्योऽथ चेति ते प्रिये ।

दर्शनाच्छ्रवणाद्वापि कामार्ते भवतो यथा ॥ ८७ ॥

- 1) E °रगापि नायिका 2) चेष्टते E कुशला 3) om. ADE; C adds च
 4) B त्वदूद° D °त्यनीता 5) A रुणध्व्यहं C °ध्य° 6) B °मंडलीं C °ला
 7) A युवाप° B °ममुंचदंगनां corr. in margin. After this st. D ins.
 एकत्रासनसंगते etc. = Amaru st. 16 (Ind. Sprüche no. 2937; v. 2
 निमील्य हसितक्री° v. 3 स्नेहोल्ल°) 8) om. ADE; C om. अथ C स्वकीया°
 9) C मरणे च विमुचति D च न E पि न 10) BCD या E यं 11) om.
 ADE; C ॥ अथ परकीयालक्षणां ॥ द्वेविधं च । 12) B यान्यदीया C तत्प्रिये
 D मे मते 13) D दर्शनात् श्रवणाच्चापि E दर्शनात् श्रव° C °च्छ्राव°

॥ अथ कन्योदाहरणम् ॥

किमपि ललितैः स्निग्धैः किं चित्किमप्यभिकुञ्चितैः

किमपि वलितैः कन्दर्पेषून्नुसद्भिर्विवेक्षणैः ।

अभिमतमुखं वीक्षां चक्रे नवाङ्गनया तथा

५ ललितकुशलोऽप्यालीलोको यथातिविसिस्मये ॥ ८८ ॥

॥ अथ कामार्तान्यदीयाकन्योदाहरणम् ॥

निशमय्य बहिर्मनोरमस्वरमैक्षिष्ट तथापरा यथा ।

तिलमात्रकमप्यभून्न हि श्रवणेन्दीवरलोचनान्तरम् ॥ ८९ ॥

॥ अथ प्रियदर्शनादधिगतर्तिसुखपरवधूदाहरणम् ॥

१० कस्याश्चित्सुभग इति श्रुतश्चिरं य-

स्तं दृष्ट्वाधिगतर्तेर्निमीलिताद्याः ।

निस्पन्दं वपुरवलोका सौविदह्याः

सन्तेपुर्विधुरधियो निशान्तवध्वाः ॥ ९० ॥

१) *om.* ADE; BC *om.* अथ C प्रियदर्शनाकामार्तान्यदीयाकन्योदा^० २) D चलितैः E 1. *hd.* वलि^० *corr.* 2. *hd.* AE^०प्यति^० C *om.* मि ३) A चलि^० D ललि^० A कन्देपूषैर्हस^० D^०र्पेण ह^० ४) B^०गणया; above णा is written न ५) A कलनकुशलो D^०सिस्मरे E^०सिस्मये ६) *om.* ADE; BC *om.* अथ; C^०दीयक^० ७) D विनिश्रम्य BD बहि^० C *om.* बहिरू BC^०र्मनोरमं D^०र्मनोगतं B स्वरमैक्षिष्ट *corr.* in margin; C प्रियमैक्षिष्ट D चिरमैक्षिष्ट ८) A तृणमा^० D^०न्दीवर^० ९) *om.* ADE; C^०नाधिगतसुखपर^० १०) A कस्यास्त्रि-सुभग इति चिरं श्रुतो यस्तं ११) D दृष्ट्वाप्यधिकतरं निमी^० E दृष्ट्वा विग^० C^०ह्या १२) D निष्पदं १३) C^०बध्वाः

॥ गुणश्रवणादत्यन्तानुरागिणी परवधूः स्वचित्रं प्रत्याह ॥

कार्श्यजागरसंतापान्यः करोति श्रुतोऽप्यलम् ।

तमेव दुर्लभं कालं चेतः कस्माद्दिदृक्षसे ॥ ११ ॥

सान्नाच्चित्रे तथा स्वप्ने तस्य स्यादर्शनं त्रिधा ।

देशे काले च भंग्या च श्रवणं चास्य तद्यथा ॥ १२ ॥

॥ तत्र सान्नात् ॥

सत्यं सन्ति गृहे गृहे प्रियतमा येषां भुजालिङ्गन-

व्यापारोच्छलदच्छमोहनजला जायन्त रणीदृशः ।

प्रेयान्कोऽप्यपरोऽयमत्र नियतं दृष्टेऽपि यस्मिन्वपुः

स्वेदोज्ज्वम्भणकम्पसाधसमुखैः प्राप्नोति कां चिदृशाम् ॥ १३ ॥ 10

॥ अथ चित्रगतसुभगमवलोक्य स्वसखीं प्रति स्वरूपमाचष्टे ॥

चित्रं चित्रगतोऽप्येष ममालि मदनोपमः ।

समुन्मूल्य बलाहज्जामुत्कण्ठयति मानसम् ॥ १४ ॥

1) om. ADE; C °स्रव° C प्रति प्राह 3) A दुर्भगं E °दृक्ष्यसे B adds;
॥ परवधूसुभगा त्रिधा ॥ 4) A सान्नात्स्वप्ने तथा चित्रे D °र्शनं यथा 5) om. C:
D काले तथा भ° D om. 2. च A धास्य 6) om. ADE; C °यथा 7) A
प्रणयिनो D °लिंगनं 8) E व्यापा । राउच्छलद° A ध्यायन्त 9) AC सुकृती
i. of नियतं C दृष्टो B तस्मि° 10) A °ज्ज्वम्भण° 11) om. AE; B om.
from स्व° C °मवालोक्त्य स्वसखीं प्रति स्वस्वरू° D has: चित्रगतोदाहरणं अथ
चित्रगतं सुभगमवलोक्य स्वसखीं प्रति स्व° 12) A चित्रं चित्र° E येषः D ममा-
लिर्मदन्तो° 13) D समुन्मील्य E बलान् ल A om. ति

॥ अय मुग्धायाः स्वप्नसमागते प्रियतमे प्रणयकोपविलासलसचेष्टितोदाहरणम् ॥

मुग्धा स्वप्नसमागते प्रियतमे तत्पाणिसंस्पर्शना-
द्रोमाञ्चाञ्चितया शरीरलतया संसूच्य कोपात्किल ।

मा मा वल्लभ संस्पृशेति सहसा शून्यं वदन्ती मुहुः

5 सख्या नो हसिता सचित्तमसकृत्संशोचिता प्रत्युत ॥१५॥

॥ सौधादिप्रवेशान्नायकमवलोक्य रहः सहचरी सुभगां प्रति कथयति ॥

स्फारस्फुरत्प्रदीपं सौधं मधु सोत्पलं कलं गीतम् ।

प्रियसखि सकलमिदं तव विफलं यदि नो वसेत्सोऽत्र ॥१६॥

॥ अय परमाज्ञादकारिचन्द्रोदयादिकमासाद्य रहः सहचरी तदभिप्रायमाचष्टे ॥

10 विकसति कैरवनिकरे सरति च सरसीसमोरणे सुतनु ।

चुम्बत्यम्बरमिन्दौ तव तेन विना रतिः कीदृक् ॥१७॥

॥ अय भङ्गीभणितेरुदाहरणम् ॥

अञ्जननिकरस्तु दृशोस्तव कुचयोः पत्रभङ्गकं च वृथा ।

1) om. ADE; BC om. अय C °गमे C प्राणयकोपविलासलसचेष्टि° 2) C °गमे A °सन्दर्शना- E °संदर्शने रो° 3) C °चांचितशरीर° A संयोग्य D संकूच्य E संकुच्य 4) AD मा मां E मा मा संस्पृश वल्लभेति D शून्यं E शून्ये B वदन्ती D हृदन्ती 5) C सचित्तमहसत्सं E °संसूचिता 6) om. ADE; C °प्रदेशरामणीयक° B सहचरी C om. प्रति 7) B स्फारस्फु° A °स्फुत्प्र° A, B 1. hd., CE °लं च ACE कलगी° 8) A om. तव A सफलं भवेद्यदि सो त्र C सफलं यदि दृश्यते सो त्र D सफलं किल (sic) यदि भवे सो प्यत्र E सफलं खलु यदि भवे न सोऽत्र B वसेत्सो य 9) om. ADE; B ॥ अय सहचरीं प्रति प्रोक्तं ॥ C °या-दिदमा° 10) A विकसित° A °समेरणे 11) C तेन विरतिः 12) om. ADE; C °भणिते° 13) A अञ्जन° B 1. hd. °निकलस्तु corr. 2. hd. C अन्निरस्तु दृशोस्ते E अन्निरस्तुदृशस्ते A कुचयोश्चोन्नतिरलं मा भवतु । C कुचयोर्भवन्निरलंभे व तु मुग्धे E कुचयोर्भवन्निरलंभवत् मुग्धे

यदि दृश्यते न स युवा निर्भरमालिङ्ग्यते नो वा ॥ १८ ॥

॥ अथ प्रियसमागतान्यदीयकन्यास्त्रूपनिवृपणम् ॥

द्रष्टुं वक्तुं च नो कन्या रक्ता शक्नोत्यमुं स्फुटम् ।

पश्यन्तमभिज्ञल्पन्तं विविक्तेऽपि ह्रिया यथा ॥ १९ ॥

॥ तथैवोदाहरणम् ॥

कामं न पश्यति दिदृक्षत एव भूम्ना

नोक्तापि जल्पति विवक्षति चादरेण ।

लज्जास्मरव्यतिकरेण मनोऽधिनाथे

बाला रसान्तरमिदं ललितं बिभर्ति ॥ १०० ॥

विज्ञातनायिकाचित्ता सखी वदति नायकम् ।

नायको वा सखीं तस्याः प्रेमाभिव्यक्तये यथा ॥ १०१ ॥

॥ तत्र नायकं प्रति नायिकाभिप्रायसूचकवाक्योदाहरणम् ॥

कण्ठकिततनुशरीरा लज्जामुकुलायमाननयनेयम् ।

तव कुमुदिनीव वाञ्छति नृचन्द्र बाला करस्पर्शम् ॥ १०२ ॥

1) A स हि दृ° न हि युवा C om. न D स न 2) om. ADE; C om.

प्रिय C °दीक° 3) A रन्तुं C रंतुं D रंतुं 4) A पश्यन्त· भि° C °मपि त°

A विवक्ते AC °क्ते लज्जया यथा 5) om. ADE; B अथ त° C तथैव तद्दृ°

6) C हृदि क्षत एव E om. from त एव to ति 1. 2 7) D चादरेण 9) C

adds: ॥ अथ सखीवाक्यं च ॥ 10) BE °नायका° C °चिन्ता 11) E प्रेम्नोऽभि°

12) om. AE; B ॥ तत्र नायकसखीं प्रति नायिकोचे ॥ D om. वाक्य 13) B

°राल्लज्जा° 14) C कुमुदीव D कुमुदिनीवाकाञ्क्षति

॥ ततः सखीं प्रति नायकवाक्यम् ॥

संतापयन्ति शिशिरांशुरुचो यदेते

संमोहयन्ति च विनिद्रसरोजवाताः ।

यत्स्विद्यते तनुरियं च तदेष दोषः

5 सख्यास्तवैव सुतनु प्रचुरत्रपायाः ॥ १०३ ॥

॥ अथ मुग्धाचेष्टितलक्षणम् ॥

अपश्यन्तीव सा कान्तं स्फारितानी निरीक्षते ।

दूरादालोकयत्येव सखीं स्वजति निर्भरम् ॥ १०४ ॥

निर्निमित्तं हसन्ती च सखीं वदति किं चन ।

10 सव्याजं सुन्दरं किं चिद्वात्रमाविष्करोति च ॥ १०५ ॥

सख्या प्रस्थापितां मालां काञ्च्यादि रचयेत्पुनः ।

चेष्टां च कुरुते रम्यामङ्गभङ्गैः शुभैर्यथा ॥ १०६ ॥

॥ अथ प्रियतमे ऽनुरागदृष्टिविशेषोदाहरणम् ॥

1) om. ADE; B तत्र 2) A यत्राप° E व्यत्राप° D °रांशुरुचो B margin. corr. यदेताः C यदैते 3) DE मां मोह° D सरोजविनिद्रवाताः

4) B, C 1. hd. यत्स्विद्यते D स एष दोषः E °रियं स च दोष एष 6) om. ADE; B om. अथ BC °चेष्टितोदाहरणं 7) A अपश्यन्तं तु कामार्ते C अपश्यन्तं

च D अपश्यन्ती तु E अपश्यन्तं त्रु C स्फारीता° 8) A °यत्येष CE °यत्येषा D °लोकयत्यत्र C सखीस्वजन 9) A वदन्तीव B हसन्तीव 10) AE सव्याजसु° BCDE °विःकरोति 11) C om. stanza 106; A सख्यापि स्था° B margin: स्वस्थानं

स्थापयेन्मा D सख्योपपादितां E सख्यादिस्थापितं माला A स्थापि° बाला 12) A रम्यां सङ्गभङ्गैश्च 13) om. AE; B ॥ प्रियतमे नुरागमाह ॥ C ॥ प्रियतमे नुरागादृ°

D ॥ प्रियतमे नुरागामिव्यञ्जकादिविशे°

अभिमुखगते तस्मिन्नेव प्रिये बहुशो वद-
त्यवनतमुखं तूष्णीमेव स्थितं मृगनेत्रया ।
अथ किल चलन्नीलालीलं स एव तथेक्षितः
कथमपि यथा दृष्ट्या मन्ये कृतं श्रुतिलङ्घनम् ॥ १०७ ॥

॥ अथ प्रियतममुद्दिष्टयानुरागाभिव्यञ्जकप्रियसखीसमालिङ्गनोदाहरणम् ॥ 5

तिर्यग्वर्तितगात्रयष्टिविषमोद्धतस्तनास्फालना-
त्तुल्यन्मौक्तिकमालया सपुलकस्वेदोन्नसद्गण्डया ।
दूरादेव विलोकयत्यभिमते तद्वक्त्रदत्तेक्षणं
दुर्वारस्मरया तया सहचरी गाढं समालिङ्गिता ॥ १०८ ॥

॥ उद्धतमन्यथोत्थचेष्टितोदाहरणानि श्लोकत्रयेणाह ॥ 10

अनिमित्तं यद्विहसति निष्कारणमेव यत्सखीं वदति ।
दयितं विलोक्य तदियं शंसति तदधीनमात्मानम् ॥ १०९ ॥

प्रादुष्यद्भुजमूलकान्तिललितामुद्यम्य दोर्वहारीं
वल्गात्पीनपयोधरस्थलचलन्मुक्तावलीमुन्दरम् ।

- 1) AD यस्मिन्नेव 2) B त्यनवत° C °मेवास्थितं 3) B चलल्लङ्गा°
4) A दृष्ट्या C मन्ये दृष्ट्या A कृति 5) om. ADE; BC om. अयः; B only:
॥ सहचरीसमालिङ्गनोदाहरणं ॥ 6) AB तिर्यग्वर्तित° D °मो वृ° CDE °लन-
त्रुद्य° 7) A सपुल° D सपुलकं A °द्गात्रया 8) A °कय .भि° C °भिहते
9) ACE °स्मरतापया C प्रियसखी 10) om. ADE; B उद्यन्मन्यथचेष्टा श्लोकत्रयेणा
11) E यद्वदति A om. ति BCE निःकार° AC om. यत् A यद्वदति 12) C तविदं
13) B °कांतिकलतामु° D °कांतिललितकामु° A °द्वय दो° 14) A °स्थल .ल°
C °चलान्मु° D °लुठमु° E °लुलन्मु°

अङ्गुल्यग्रचलत्कलापवलयधानोपहृतस्मरं
तन्व्याः कुञ्चितलोचनं विजयते तत्कर्णकण्डूयनम् ॥११०॥

स्रजोऽवतंसं रशनां च किं चित्प्रियं समालोक्य समासज्जती ।
पुनस्तरां सा सुहृदो ददाति प्रत्यङ्गमावासमिव स्मरस्य ॥१११॥

5 व्याजृम्भणोन्नसितदन्तमयूखजालं
व्यालम्बमौक्तिकगुणं रमणे मुदैव ।

ऊर्ध्वं मिलद्भुजलतावलयप्रपञ्च-
सन्तोरणं हृदि विशल्यपराधुवास ॥११२॥

अन्योऽपि करोत्येतत्सर्वमुद्धतमन्मथा

10 दुरवस्था पुनः कालमभियुक्ते स्वयं यथा ॥११३॥

॥ तद्वचनोदाहरणम् ॥

उल्लंघ्यापि सखीवचः समुचितामुत्सृज्य लज्जामलं

1) BE अङ्गुल्या प्रचलत्क° B °त्कर्पोल° A °लापि° D °लापविलसस्त्वा-
नोप° A °यस्यानो° C °स्वानो° E °त्कर्लापवलयस्वानो° 2) A तन्व्या C सख्याः
D तन्व्याः A °चनं° समभवत्कर्णस्य क° 3) BCDE रसनां D तथालोक्य E
सदालोक्य AC समाश्रयन्ती D समासज्जती 4) D पुनस्तरां A प्रत्यग्रम° AC °मायास°
5) A °मयूखमाल- B °मरीचिजालं C °जाल E मयूखजाल 6) BD व्यालंवि E
व्यालं । खे C रमणेन CDE मुदैव 7) B ऊर्ध्वमि° D ऊर्ध्व लसद्भुजलतावतावलय°
8) A सन्तोर्णां D सतो° In A the r. विप्रल्य° is intimated. B वसत्य°
CE विप्रल्य° AC °रा व्युदासे E °ध्यवास 9) C °तत्पूर्व° A °मुद्यत° B °मुद्धत°
D °मुधत° A °यात् 10) D दूरावस्थं C °स्था च सा ABDE °युक्ते 11) om.
ADE; B तद्वचने श्लोकः 12) A समुहितामुल्लङ्घ्य लज्जानदी B समुचितमुत्सृज्य
लज्जाभरं CE °तामुन्मूल्य C लज्जाम् (sic)

द्विवा भीतिभरं निरस्य च निजं सौभाग्यगव मनाक् ।
 आज्ञां केवलमेव मन्मथगुरोरादाय नूनं मया
 त्वं निःशेषविलासिवर्गगणनाचूडामणिः संश्रितः ॥ ११४ ॥

॥ एतस्याः प्रियदर्शने सुखानुभवस्वरूपम् ॥

चक्षुर्मूर्लिति सानन्दं नितम्बः प्रस्रवत्यपि ।
 वेपते च तनुस्तन्व्यास्तस्यास्तदर्शने यथा ॥ ११५ ॥

॥ तथैवोदाहरणम् ॥

मीलन्मन्थरचक्षुषा परिपतत्काञ्चीग्रहव्यग्रया
 गाढानङ्गभरस्रवज्जघनया कम्पीपहृद्वाङ्गया ।
 सर्वाङ्गैश्चदुकारकोऽप्यवलया संकेतके कौतुका-
 दास्तां रत्नमहो निरीक्षितुमपि प्रेयान्न संभावितः ॥ ११६ ॥

॥ अथ नायकं प्रति मुग्धावस्थाभिव्यञ्जकसखीवचनेन लक्ष्मणोदाहरणावाह ॥

नाभियुक्ते स्वयं कन्या मुग्धत्वादुःस्थितापि तम् ।
 तदवस्थां तु कान्ताय तत्सखी कथयेद्यथा ॥ ११७ ॥

1) C त्यक्त्या E भित्वा 2) B आज्ञा D °दाय मूर्द्धा मया 3) A °विलास°
 E °लासं सिवपाना° C °गणनं BE °मणे 4) om. ADE; B ॥ अथ प्रियद-
 र्शनानुभवं ॥ C °भवस्व° 5) B दिगालोकास्यसंशोभो नितं प्रस्रवत्यपि A नितम्बं
 6) E °स्तन्वी तस्या° 7) om. ACDE 8) D परिलसत्कां° 9) In B the
 r. गाढानन्द° is mentioned; AE °स्रवज्जघनया BD °श्रवज्ज° 10) A सर्वाङ्गां च°
 B सर्वाङ्गं C सर्वाङ्गि E सर्वाङ्गं CD °कारके E °कारकाऽप्य° 12) om. ADE;
 B only ॥ नायकं प्रति मुग्धावस्था ॥ C °व्यञ्जक° C °णोदाहरणोच्चाह 13) BCD
 °युक्ते E °युक्ति B °दृढस्थि° CD °त्वादस्थि° A ताम् 14) ACE तदवस्था A तत्सखे

निःश्वासेषु स्खलति कदलीवीजनं तापसंप-
न्नेत्राम्भोभिर्कटिति पतितैः सूच्यते तत्स्तनान्तः ।

तस्याः किं चित्सुभग तदभूत्तानवं बद्धियोगा-
द्येनाकस्माद्वलयपदवीमङ्गुलीयं प्रयाति ॥११८॥

5 अनन्यशरणा स्वीया रतहार्या पराङ्गना ।
अस्यास्तु केवलं प्रेम तेनैषा रागिणां मता ॥११९॥

॥ अथ वेश्यालक्षणम् ॥

सामान्यवनिता वेश्या सा वित्तं परमिच्छति ।
निर्गुणेऽपि न विद्वेषो न रागः स्यादुण्यपि ॥१२०॥

10 तत्स्ववृत्तमिदं प्रोक्तं कैश्चिद्भूमो वयं पुनः ।
बलवत्यानया युक्त्या तासामप्यनुरागिताम् ॥१२१॥

मृङ्गराभास एव स्याद्यदि ता रागवर्जिताः ।
तद्यापारोऽथ वा तासां स्मरः किं भक्षितो वकैः ॥१२२॥

1) BDE निश्वा° A निश्श्वासे यत्स्खलति A °वेजनं C om. संप B °म्भोभिः
स्थगितपतितैः D नेत्रांभोभिश्चिरनिपतितैः A °र्कटिति E °भिः स्थगितपतिते E सिच्यते
दाहि स्त° A सूच्यते ° नान्तः B °ते च स्त° B तत्स्° 3) E °योर्गे यैना°
5) A स्वेया धनहार्या C चनहार्या A तेनैषां C रागिणी 7) om. BDE; A
॥ अथ वेश्या वर्णयते ॥ 9) E पि न च द्वेषो A विद्वेष्यो AD नानुरागो
गुणेष्वपि (D गुणि°) C न दोषः स्यान्नानुरागो गुणिन्यपि 10) A कश्चिद्भूमो
11) A बलवत्या° CE वर्णयंत्यनया (C °या) A युक्ता नासा° E तस्यामप्य°
AE °रागिता 12) AC °राभास E °भाव D तां रागवर्जितां B °र्जिता
13) E न व्यापारो BCD वकैः

तस्मात्तासामपि क्वापि रागः स्यात्किं तु सर्वदा ।
धनार्थं कृत्रिमैर्भावैर्ग्राम्यान्व्यामोहयन्ति ताः ॥१२३॥

लिङ्गी प्रच्छन्नकामश्च नरमन्यश्च षण्ठकः ।
सुखप्राप्तधनो मूर्खः पितृवित्तेन गर्वितः ॥१२४॥

इत्यादीन्प्रथमं ग्राम्याज्ज्ञावाकृष्य च तद्धनम् ।
अपूर्वा इव मुञ्चन्ति तानेतास्तापयन्ति च ॥१२५॥

किं तु तासां कलाकेलिकुशलानां मनोरमम् ।
विस्मारितापरस्त्रीकं सुरतं जायते यथा ॥१२६॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

गाढालिङ्गनपीडितस्तनतटं स्विद्यत्कपोलस्थलं
संदष्टाधरमुक्तसीत्कृतमतिभ्रातश्रु नृत्यत्करम् ।
चाटुप्रायवचो विचित्रमणितं घातैर्नखैश्चाङ्कितं
वेश्यानां धृतिधाम पुष्पधनुषः प्राप्नोति धन्यो रतम् ॥१२७॥

1) B स्यात्किं न AC सर्वथा 2) A °ग्राम्यान्संमोह° C °भावैर्ग्राम्यं भावै
व्यामोहयन्ति ताः E °ग्राम्यं व्या° 3) B प्रच्छन्नभावश्च AC नरमन्यश्च A षण्ठकः BC
खंडकः D पंडकः E खंडकः 4) E मूर्खः B पितृवित्तेन E दर्पितः 5) B इत्यादि
प्रथमं ज्ञात्वा सम्यक्कुर्यन्ति तद्धनं C इत्यादि प्र° ग्राम्यं ज्ञात्वाकृत्य च D °म ग्राम्यान्
त्रुत्काकृष्य च E इत्यादि प्र° ग्राम्या ज्ञात्वाकृ° 6) D अपूर्वमिव E अपूर्वानिव
7) C °केलिः 8) A विस्मितानां पर° 9) om. ACDE 11) D संदृ° B
°तमभि° C तमभिभ्रांत्या प्रनृत्य° D °तमभिभ्राम्यद्भु E °तमभिभ्रातश्रु 12) D corr.
°भणितं D घातैः क्षतैश्चाङ्कितं E घातेरुतेश्चाङ्कितं 13) A °धनुषा C °धनुषो AC
धन्यो रतं सेवते

॥ पुनरपि वेश्याप्रशंसा श्लोकत्रयेण ॥

ईर्ष्या कुलस्त्रीषु न नायकस्य निःशङ्केतिर्न पराङ्मनासु ।
वेश्यासु चैतद्वित्तयं प्रवृत्तं सर्वस्वमेतास्तदहो स्मरस्य ॥ १२८ ॥

कुप्यत्पिनाकिनेत्राग्निज्वालाभस्मीकृतः पुरा ।

५ उज्जीवितः पुनः कामो मन्ये वेश्याविलोकितैः ॥ १२९ ॥

आनन्दयन्ति युक्त्या ताः सेविता घ्नन्ति चान्यथा ।

दुर्विज्ञेयाः प्रकृत्यैव तस्माद्वेश्या विप्रोपमाः ॥ १३० ॥

॥ अथ नायिकानामानि ॥

स्वाधीनपतिकोत्का च तथा वासकसज्जिका ।

10 अभिसंधिता विप्रलब्धा खण्डिता चाभिसारिका ॥ १३१ ॥

प्रोषितप्रेयसी चैव नायिकाः पूर्वसूचिताः ।

ता एवात्र भवन्त्यष्टाववस्थाभिः पुनर्यथा ॥ १३२ ॥

॥ अथ स्वाधीनपतिकालक्षणम् ॥

यस्या रतिगुणाकृष्टः पतिः पार्श्वं न मुञ्चति ।

15 विचित्रविभ्रमासक्ता सा स्वाधीनपतिर्यथा ॥ १३३ ॥

- 1) om. ACDE 2) A इच्छा C कल° B नु 3) B वैश्यासु C प्रसिद्धं
5) A यज्जी° D पुनर्मारो A °वलोकनैः BC °विलोकितैः D °विलोकनैः 6) C °यत्यु° A युक्त्यास्ताम् B सेविताः C नान्यथा 7) A तस्माद्वेश्या BD °पमा
8) om. ADE; B अयातः अष्टनायिकामाह C अत्र 9) A °पतिकैका च E °पतिरुत्का च A तथा . . सक° 10) D om. अभि A om. ता E om. वि
DE °ब्धा च C °ताभिचा° 11) D चेति E नायकाः 12) D एता एवमवन्त्य°
13) om. ADE 15) D विचित्रमंगना कृष्टा B °माश्रुतः स्वाधीनपतिका यथा

॥ तथोदाहरणम् ॥

लिखति कुचयोः पत्रं कण्ठे नियोजयति स्रजं
तिलकमलिके कुर्वन्गण्डादुदस्यति कुल्ललान् ।

इति चटुशतैर्वारं वारं वपुः परितः स्पृश-

न्विरहविधुरो नास्याः पार्श्वं विमुञ्चति वल्लभः ॥ १३४ ॥

॥ अथोत्कालक्षणां ॥

उत्का भवति सा यस्याः संकेतं नागतः प्रियः ।

तस्यानागमने हेतुं चिन्तयत्याकुला यथा ॥ १३५ ॥

॥ अथोत्कोदाहरणम् ॥

किं रुद्धः प्रियया कया चिदथ वा सख्या समुद्देजितः

किं वा कारणगौरवं किमपि यन्नात्रागतो वल्लभः ।

इत्यालोच्य मृगीदृशा करतले संस्थाप्य वक्त्राम्बुजं

दीर्घं निःश्वासितं चिरं च रुदितं क्षिप्ताश्च पुष्पस्रजः ॥ १३६ ॥

॥ अथ वासकसङ्गालक्षणां ॥

1) om. ACDE 2) BCDE पत्रं 3) A कुर्वन्गण्डादु° C कुर्वन् रागीदु°
D कुर्वन्गण्डादु° E कुर्वन् सर्गादु° B °दुदस्य च 4) C वयः A स्पृशद् 5) B
यस्याः C वास्याः B न मुञ्चति 6) om. ADE; B om. लक्षणां 7) A उत्का
ACE यस्या AE वासके 8) D तस्याः ना° D चिन्तयत्या° 9) om. edd.
10) C ममोद्देजितः D ममोद्दे° E ममोद्दे° B °जितेः 11) A यन्नाद्यार्तिर्वल्लभः
C यन्नागतो DE यन्नागतो 12) D °लोच्य 13) A निःस्वसितं B निःस्वसितं C
निःश्वासितो D निःश्वासित E दीर्घनिःस्वसितं C च रुचिर् 14) om. ADE; B
वासकप्रथाया ल°

भवेद्वासकसज्जासौ सज्जिताङ्गरतालया ।

निश्चित्यागमनं भर्तुर्द्वारेक्षणपरा यथा ॥ १३७ ॥

॥ अथ वासकसज्जोदाहरणम् ॥

दृष्ट्वा दर्पणमण्डले निजवपुर्भूषां मनोहारिणीं

५ दीपार्चिकपिशं च मोहनगृहं त्रस्यत्कुरङ्गीदृशा ।

एवं नौ सुरतं भविष्यति चिरादयेति सानन्दया

कामं कान्तदिदृक्षया विलसिता द्वारे दृगारोपिता ॥ १३८ ॥

॥ अथाभिसंधितालक्षणां ॥

निरस्तो मन्युना कान्तो नमन्नपि यथा पुरा ।

१० दुःस्थिता तं विना साभिसंधिता कथिता यथा ॥ १३९ ॥

॥ अथाभिसंधितोदाहरणम् ॥

यत्पादप्रणतः प्रियः पुरुषया वाचा स निर्वासितो

यत्सख्या न कृतं वचो जडतया यन्मन्युरेको धृतः ।

१) D भवेद्वासकसज्जा सा D °लता° A °लये २) A निश्चय्या° D °क्षया
परा ३) om. ACDE; B ॥ वासकप्रयोदाहरणं ॥ ४) C om. मण्डले C

°वपुर्भूषां ५) B °कपिशं B °गृहे E °गृहं तन्व्या कु° ६) D नः C सुरतं

७) B कामदिदृ° A तिलकिता C तिलयित्या DE °क्षयातिललिता (D °त)

८) om. ADE; B om. लक्षणां ९) A यथा पुनः C पुरा यथा B पुनः १०) B

दुःस्थिता C °संधितेति मता यथा A कथिता बुधैः ११) om. CDE; B om. अथ

A only ॥ यथा ॥ १२) A प्रिया D पतिः E पुरुषया B निर्वासितो D निर्वासितो

१३) D यन्मन्यु इवादृतः A वृतः

पापस्यास्य फलं तदेतद्धुना यच्चन्दनेन्दुद्युति- ॥ १४० ॥
 प्रालेयाद्रिसमीरपङ्कजविसैर्गात्रं मुहुर्दक्षते ॥ १४० ॥

॥ अथ विप्रलब्धालक्षणम् ॥

प्रेष्य दूतीं स्वयं दत्त्वा संकेतं नागतः प्रियः ।
 यस्यास्तेन विना दुःस्था विप्रलब्धा तु सा यथा ॥ १४१ ॥ 5

॥ अथ विप्रलब्धोदाहरणम् ॥

यत्संकेतगृहं प्रियेण कथितं संप्रेष्य दूतीं स्वयं
 तच्छून्यं सुचिरं निषेव्य सुदृशा पश्चाच्च भग्राशया ।
 स्थानोपासनसूचनाय विगलत्सान्द्राञ्जनैरश्रुभि-
 र्भूमावक्षरमालिकेव रचिता दीर्घं रुदत्या शनैः ॥ १४२ ॥ 10

॥ अथ खण्डितालक्षणम् ॥

कुतश्चिन्नागतो यस्या उचिते वासके प्रियः ।
 तदनागमसंतप्ता खण्डिता सा मता यथा ॥ १४३ ॥

1) D प्रायस्तस्य फलं B यच्चन्दनं दुक्षति C यच्चन्दनं दुद्युति E यच्चदकिः सानां दुद्युति A °च्युति 2) A प्रालेयांशु° CD °यांशु° E °याशु° A °विषै° B °विशै° CD °विसै° E °विशै° 3) om. ADE; B om. लक्षणम् 4) E प्रेष्य D गत्वा 5) B दुःस्था C दुत्वा D दुःस्थां E दुःस्था प्रलब्धा साभवयया BCD °लब्धा च 6) om. ACDE 7) In A the r. यत्स × केत° is mentioned. E संप्रेष्य 8) B तत्सून्यं (sic) C हत्वायं D निषेव्य A om. सुदृ 9) D °पायन° B °शूचनाय A °सुभि- 10) ACE लिखिता B निहिता BDE रुदत्या C रुदत्याश्रया 11) om. ADE; B om. लक्षणम् 12) C यस्य D वासरे E वासिके 13) D तदनागमन° B °संप्राप्ता

॥ तथोदाहरणम् ॥

सोत्कण्ठं रुदितं सकम्पमसकृद्वातं सबाष्पं चिरं
चक्षार्दक्षु निवेशितं सकरुणं सख्या समं जल्पितम् ।
नागच्छत्युचितेऽपि वासकविधौ कान्ते समुद्रिग्रया
तत्तत्किं चिदनुष्ठितं मृगदशा नो यत्र वाचां गतिः ॥ १४४ ॥

॥ अथाभिसारिकालक्षणम् ॥

या निर्लज्जीकृता बाढं मदेन मदनेन वा ।
अभियाति प्रियं साभिसारिकेति मता यथा ॥ १४५ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

10 नो भीतं तडितो दशा जलमुचां तदर्शनाकाङ्क्षया
नो गर्जिर्गणिता भृशं श्रुतिमुखं तद्वाचि संचित्य च ।
धारापातसमुद्भवा न च मता पीडा तदालिङ्गनं
वाञ्छित्या दयिताभिसारणविधौ तन्व्या परं तवरे ॥ १४६ ॥

॥ अथ प्रोषितपतिकालक्षणम् ॥

1) *om.* ACDE 2) B °सकृद्वात्रं; in margin r. of the text. ABCD सबाष्पं E सबाष्पो D चिराच् 3) A निरोषितं 4) D वासर° 5) CE *om.* तत् once B °नुष्ठितं CDE °नुष्ठितं 6) *om.* ADE; B *om.* लक्षणम् 7) BD निर्लज्जी कृ° A गाढं BC बाढं D वाला ADE मदनेन मदेन D च A °सारिकोति B °सारिकागमिता D °सारिका कथिता C only has अभियाति जामिसारिकैति मता ॥ 9) *om.* ACDE 10) A भीतिं A न वा instead of दशा 11) A गर्जिर्गु° (sic) DE गर्जिर्गणिता C गर्जिर्गणितं A °सखं C तद्वा सं° 12) A °समुद्धता CD न गणिता E न च मनाक् B °लिंगनैर् 13) B गच्छत्या 14) *om.* ADE; B ॥ अथ प्रोषिता ॥

कुतश्चित्कारणाद्यस्याः पतिर्देशान्तरं गतः ।

दत्त्वावधिं भृशार्ता सा प्रोषितप्रेयसी यथा ॥ १४७ ॥

॥ अयोदाहरणम् ॥

उत्तिष्ठ्यालकमालिकां विलुलितामापाण्डुगण्डस्थला-

द्विश्लिष्यद्वलयप्रपातभयतः प्रोद्यम्य किं चित्करौ ।

द्वारस्तम्भनिषण्णगात्रलतिका केनापि पुण्यात्मना

मार्गालोकनदत्तदृष्टिर्बला तत्कालमालिङ्ग्यते ॥ १४८ ॥

निःश्वाससंतापसखीवचोभिश्चिन्ताश्रुपातादियुता सखेद ।

वाच्या प्रलब्धा गतभर्तृकोत्काभिसंधिता खण्डितया स-

ह्रात्र ॥ १४९ ॥

विचित्रमण्डना दृष्टा भवेत्स्वाधीनभर्तृका ।

तथा वासकसज्जापि सा किं त्वागन्तुकप्रिया ॥ १५० ॥

कुलज्ञान्याङ्गना वेश्या त्रिधा स्यादभिसारिका ।

यथैवोक्तास्तथैवान्याः स्वाधीनपतिकादयः ॥ १५१ ॥

1) C कुतचि° 2) D om. सा D गद्योषि° B मता 3) om. ACDE

5) A °द्वलय°...भयतः ACD प्रोद्यम्य B का चित्क° 6) D °विषन्° 7) B

°मालिङ्गिता B adds: ॥ इति नायकोदाहरणं ॥ C ॥ इत्यष्टनायिकोदाहरणानि ॥

8) BCE निषवा° D °सखीजनोक्तिः चिताश्रु° E °सखीवचोर्नि° B °चोभिर्मुखाश्रु°

A °मुतापादि° C °युताः सखेदाः 9) A वाच्य B या विप्र° C ता विप्र° C

°धिताः 10) CE °नासक्ता भ° 11) B स्यात्किं त्वागन्तु° D °पि किं तु सागन्तु-

कप्रिया 12) A कुलटा° 13) C °क्ता तथा नान्या D °स्तथा चान्याः B °वान्या

D °वात्साः D °पतिका तथा

॥ अथ स्वकीयापरकीयाभिसारिकालक्षणम् ॥

कुलजा संवृता त्रस्ता सत्रीडा तद्गृहं व्रजेत् ।

नायकं परनारी तु समन्तादनवेक्षिता ॥ १५२ ॥

॥ अथ वेश्याभिसारिकालक्षणम् ॥

५ सखीयुक्ता मदाधिकात्स्फारितान्नी त्वशङ्किता ।

सशब्दाभरणा कामं वेश्या सरति नायकम् ॥ १५३ ॥

त्रयोदशविधा स्वीया द्विविधा च पराङ्गना ।

एका वेश्या पुनश्चाष्टाववस्थाभेदतो मताः ॥ १५४ ॥

पुनश्च तास्त्रिधा सर्वा उत्तमामध्यमाधमाः ।

१० इत्थं शतत्रयं तासामशीतिश्चतुरुत्तरा ॥ १५५ ॥

॥ अथोन्नमालक्षणम् ॥

दोषानुवृत्तकोपा यानुनीता च प्रसीदति ।

रज्यते च भृशं नाथे गुणकार्योत्तमेति सा ॥ १५६ ॥

१) om. ADE; C °परकीयावेश्याभि° २) A कुलजा ABC सत्रीडां A च हुतुं (sic) व्र° E च इत्तं व्रजेत ३) E च A सदान्यैरनवेक्षिता D सर्वदान्यैर-
वेक्षिता E सदान्यैर्यवेक्षिता In B margin the gloss दृष्टा is written
४) om. ACE ५) B सख्या यु° D °युता मदविष्टा स्का° C °धिका स्का°
AE °क्षी न श्र° C °क्षी चमकृता D °क्षी नराङ्किता ७) From this line
to stanza 164, 2 lost in A ८) D °भेदतां गताः E °भेदतोऽत्र ताः AB
मताः ९) C तास्त्रिधा भिन्ना CD उत्तमाधममध्यमाः १०) B °त्रः E °त्र
११) om. DE १२) E सु प्रसी° १३) C °त्तमा यथा

॥ अथोत्तमोदाहरणम् ॥

काले किं कुपितासि कः परजने प्राणेश कोपो भवेत्
कोऽयं सुश्रु परस्त्वमेव दयिते दासो ऽस्मि किं ते परः ।
इत्युक्त्वा प्रणतः प्रियः क्षितितलादुत्थाप्य सानन्दया
नेत्राम्भःकणिकाङ्किते स्तनतटे तन्व्या समारोपितः ॥ १५७ ॥ 5

॥ अथ मध्यमालक्षणां ॥

दोषे स्वल्पेऽपि या कोपं धत्ते कष्टेन तुष्यति ।
प्रयाति कारणाद्भागं मध्यमा सा मता यथा ॥ १५८ ॥

॥ अथ मध्यमोदाहरणम् ॥

प्रस्फारस्फुरिताधरापि विलसद्गण्डस्थलप्रखल-
द्वर्णाम्भःकणिकापि भङ्गुरतरभ्रूभेदभूषाप्यलम् ।
पादान्तप्रणते प्रिये प्रकटयत्यन्तःप्रसादं प्रिया
केशानूपुरमण्डलीशबलितानुन्मोचयन्ती शनैः ॥ १५९ ॥ 10

॥ अथाधमालक्षणां ॥

1) *om.* CDE; B *om.* अथ 2) C किं B परिजने 3) B परस्त्वमेव
4) C °क्का D °क्का E °क्का E प्रणतं C *om.* तः D पतिः C °दुत्थाय सावन्दया
5) D °कांचिते In D the st. बाले नाथ Amaru v. 53 (= Ind. Sprüche 4443) is interpolated 6) *om.* DE; C ॥ तथ मध्यलक्षणां ॥ 7) In B
st. 158 is *om.* C मुचति E मुंचति 9) *om.* edd. 10) B *om.* प्र C प्र-
स्फारस्कु° D °धरा प्रविलसद्° 11) E °रतरं CE °भ्रूभंग° 12) D पादांते
प्र° E पादांतःप्र° C प्रियो 13) D °ले प्रा° BCD °शबलि° 14) *om.* DE;
B *om.* लक्षणां

या कुप्यति विना दोषैः स्निह्यत्यनुनयं विना ।

निर्हेतुकप्रवृत्तिश्च चलचित्तापि साधमा ॥ १६० ॥

॥ अथाधमोदाहरणम् ॥

यत्राधःकृतकामकार्मुककथोद्गाम्यद्भुवोर्विभ्रमः

५ सद्यःप्रोद्धतचन्द्रकान्तिजयिनी यस्मिन्कपोलच्छविः ।

यत्र स्वेदकणावलुप्तमहिमा हारोऽप्युरोजस्थले

कोऽयं मानिनि मत्प्रसादविमुखः प्रत्यग्रमानग्रहः ॥ १६१ ॥

ज्ञातिकालवयोऽवस्थाभावकन्दर्पनायकैः

इतरा अप्यसंख्याः स्युर्नेक्ता विस्तारभीतितः ॥ १६२ ॥

१० इत्यादि सकलं ज्ञात्वा स्वयं चालोक्य तद्विदाम् ।

कवीनां च विशेषोक्त्या ज्ञातव्याः सकला इमाः ॥ १६३ ॥

रोमाञ्चवेपथुस्तम्भस्वेदनेत्राम्बुविभ्रमाः ।

वाच्याः संभोगशृङ्गारे कविना नायिकाश्रिताः ॥ १६४ ॥

संबन्धिमित्रद्विजराजतीक्ष्णवर्णाधिकानां प्रमदा न गम्याः ।

- 1) C स्निह्यत्यनुयं 2) D °वृत्तिश्च C °श्च लचि° E °चित्तेति E साधमाः
 3) om. CDE 4) In C काम twice 5) C °चंप्रविब्रज° D °चंद्रविंब्रज°
 E °चंद्रविंब्रज° 6) B °बलिपू° C °कपोविलुपू° D °णाबुलू° (sic) 7) B
 कामिनि मत्प्रणामवि° 8) C वयो twice E ज्ञातिद्वपकलावस्था° 9) B पुनस्ता
 अप्य° DE विस्तर° 10) D चालोक्य B ज्ञातव्या 13) Here A recommences.
 A वेश्यास्स° B कविनायका° D कविनायिका° ACE नायका° 14) C om.
 राज C °तोक्ता° D °हीन° A °वर्णादिकानां

व्यङ्गास्तथा प्रव्रजिता विभिन्नमन्त्राश्च धर्मार्थमनोभवज्ञैः ॥१६५॥

अनेन मार्गेण विशेषरम्यं संभोगशृङ्गारमिमं वितन्वन् ।
भवेत्कविर्भावसानुरक्तो विदग्धगोष्ठीवनितामनोज्ञः ॥१६६॥

॥ इति श्रीमदुद्भट्टविरचिते शृङ्गारतिलकाख्ये काव्या-
लंकारे संभोगशृङ्गारो नाम प्रथमः परिच्छेदः ॥ १ ॥ ५

- 1) A व्यङ्गास्तथा D व्यंग्या° A °मिन्नाश्च 2) A रणेण A °रम्यं D
विदित्वा 3) E °रसानुविद्ध C °गोवनि° 4) B श्रीहृद्रविर° C श्रीहृद्रभट्ट°
D श्रीहृद्रभट्ट° E श्रीभट्टहृद्रवि° BC °तिलके D om. शृङ्गा° C om. काव्या°
5) DE om. संभोग° नाम B °शृंगारे om. नाम C adds ॥ १ ॥ E समाप्तः

॥ अथ विप्रलम्भाभिधानम् ॥

विप्रलम्भाभिधानो ऽयं प्रद्वारः स्याच्चतुर्विधः ।
 पूर्वानुरागो मानाख्यः प्रवासः कर्णात्मकः ॥ १ ॥

॥ अथ पूर्वानुरागलक्षणम् ॥

५ दंपत्योर्दर्शनादेव प्रवृत्तगुरुरागयोः ।

ज्ञेयः पूर्वानुरागो ऽयमप्राप्तौ स भवेद्यथा ॥ २ ॥

॥ अथ पूर्वानुरागान्वितनायिकावाक्योदाहरणम् ॥

किं चन्दनै रचय मा च मृणालशय्यां
 मा मा ममालि धुनु कोमलतालवृत्तम् ।

१० मुञ्चाग्रदं विकचपङ्कजयोजनेषु

तत्संगमः परमपाकुरुते स्मराग्निम् ॥ ३ ॥

॥ अथ पूर्वानुरागावस्थास्थितनायकस्वरूपनिर्दिष्टपणम् ॥

१) E has before: श्रीः नस्मेः तेभ्यः समस्तेभ्यो नमो गुरुभ्यः; om. ADE; B om. अथ C विलंभ° २) A °भिज्ञानो ३) A प्रवाच्य× B प्रकाशः ४) om. ADE ५) CD समुत्पन्नानुरागयोः (C °ना°) ६) E °प्राप्तौ या दशा यथा B संभवे° ७) om. ADE; B ॥ अत्र पूर्वानुरागाख्यः विप्रलंभव्रतीवाक्यं रूढः सहचरीं प्रति यथा ॥ C °गान्वितनायिकापक्षो° ८) A किं चन्दनैरथ च मुञ्च मृ° C om. च D °सख्यां ९) A मं मा १०) A °तदग्रनेषु ११) om. ADE; B ॥ पूर्वानुरागाख्यविप्रलंभावस्था°

यत्सरैरिव पङ्कजस्य घटितं यच्चन्द्रगर्भादिव
 प्रोत्कीर्णं यदनङ्गसायकशिखाभासेव संवर्धितम् ।
 यत्संसिच्य सुधारसैरिव रतेरास्थानभूमीकृतं
 तद्भूयोऽपि कदा सरोरुहदृशः पश्यामि तस्या मुखम् ॥ ४ ॥

मृणालकन्दलीचन्द्रचन्दनाम्बुरुहादिकम् ।
 तत्रानयोः स्मरातङ्कशान्तये नैव सेवितम् ॥ ५ ॥

॥ अथ दशावस्थाः ॥

आलोकालापसंहरागाकुलितचेतसोः ।
 तयोर्भवेदसंप्राप्तौ दशावस्थः स्मरो यथा ॥ ६ ॥

अभिलाषोऽथ चिन्ता स्यात्स्मृतिश्च गुणकीर्तनम् ।
 उद्वेगोऽथ प्रलापः स्यादुन्मादो व्याधिरेव च ॥ ७ ॥

जडता मरणं चैव दशमी ज्ञायते ध्रुवम् ।
 असंप्राप्तौ भवत्येतास्तयोर्दश दशा यथा ॥ ८ ॥

॥ अथाभिलाषलक्षणम् ॥

व्यवसायो भवेद्यत्र बाढं तत्संगमाशया ।
 संकल्पाकुलचित्तवात्सोऽभिलाषः स्मृतो यथा ॥ ९ ॥

¹⁾ D यच्चन्द्रविवादश्च A °दिवः ²⁾ B °शायक° C °सायक° ³⁾ E रतिरा°
⁴⁾ A यद्भूयो A सदा om. दृ ⁵⁾ A मृणालो° ACD °कन्दली° E °लीकंद°
⁶⁾ A °तङ्कं शमयेनैव ⁷⁾ om. ACDE ⁸⁾ A °हरा° ¹⁰⁾ A om. stanzas
 7 and 8 D स्यान्मृतिश्च ¹¹⁾ B प्रलाप ¹²⁾ DE दृशम् E ज्ञायते C यथा
¹⁴⁾ om. ADE; B °लाषवत्या ल° ¹⁵⁾ BDE बाढं D °संगमेच्छया ¹⁶⁾ AD
 भिलाषो (A त्रि°) मतो

॥ तत्रोदाहरणम् ॥

प्रविशति यथा गेहे ऽकस्माद्वह्निश्च विचेष्टते
वदति च यथा सख्या सार्धं सहसमिवोत्सुका ।
दयितवदनालोके मन्दं यथा च चलत्यसौ
5 मृगदृशि तथा तस्यां शङ्के स्मरेण कृतं पदम् ॥ १० ॥

॥ अथ चिन्तालक्षणां ॥

कथं स वल्लभः प्राप्यः किं कुर्या तस्य तुष्टये ।
कथं भवेदसौ वश्य इति चिन्ता भवेद्यथा ॥ ११ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

10 सत्यं दुर्लभ एष वल्लभतमो रागो ममास्मिन्पुनः
कोऽप्यन्योऽस्ति गुरुर्न चातिनिपुणाः सख्योऽस्य संबोधने ।
संचिन्त्येति मृगीदृशा प्रियतमे दृष्टे श्रथां मेखलां
बध्नत्या न गतं स्थितं न च गलद्वासी न वा संवृतम् ॥ १२ ॥

॥ अथ स्मृतिः ॥

15 द्वेषो यत्रान्यकार्येषु तदेकाग्रं च मानसम् ।

- 1) om. ACDE 2) D has before: प्रीगणाधीपतये B यथाकस्माद्गेहे वह्निश्च
CD °द्वहि° E तस्मादूब° 3) C om. च B तथा D भृशं B साकं C °मिहोत्सुका
4) AE दयितनयना° B om. च A वल्ल° C यथापि वल्ल° 5) AE तथैतस्यां
CD तथैवास्यां 6) om. ADE 7) AD स कथं BE सिद्धये 8) B वश्यः
9) om. ACDE 10) C सत्यं वल्लभ एष दुर्लभतमो 11) E कोऽ न्यश्चातिगुरुर्न
A पि D न i. of ऽस्ति DE चापि नि° BC °पुणः 13) CD बध्नत्या E बध्नत्या
14) om. ADE 15) A द्वेषो न्यत्र च का° B द्वेषे C यत्रान्यदोषु E प्रद्वेषोऽन्यत्र का°

श्चासैर्मनोरथैश्चापि चेष्टा तत्स्मरणं यथा ॥ १३ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

इन्दुं निन्दति पद्मकन्दलदलीतलपं न वा मन्यते
कर्पूरं किरति प्रयाति न रतिं प्रालेयधारागृहे ।
श्चासैः केवलमेव खेदिततनुर्ध्यायत्यसौ बालिका 5
यत्तत्कोऽपि युवा सखि स्मरसुकृच्चेतस्यमुष्याः स्थितः ॥ १४ ॥

॥ अथ गुणकीर्तनम् ॥

सौन्दर्यदृसितालापिर्नास्त्यन्यस्तत्समो युवा ।
इति वाणी भवेद्यत्र तदिदं गुणकीर्तनम् ॥ १५ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

तद्वक्त्रं दृसितेन्दुमण्डलरुचि स्फारं तदालोकितां
सा वाणी जितकामकर्मुकरवा सौन्दर्यमेतस्य तत् ।
इत्थं संततमालि वल्लभतमध्यानप्रसक्तात्मन-
श्चेतश्चुम्बितकालकूटमिव मे कस्मादिदं मुह्यति ॥ १६ ॥

॥ अथोद्देशः ॥

- 1) E °नोरमैश्चा° A चेष्ट·स्म° B चेष्टते स्मर° C चेष्टात (i. e. चेष्टते)
E चेष्टा च स्मरणं व्यथा 2) om. ACDE 3) D पद्मकांडकदली° E पद्मकांडं
कदली° 5) D स्वासैः AB खियति तनुं (B °नुं) ज्ञाताप्यसौ E °तनुर्ज्ञातेत्यसौ
6) D om. 3 पि BE ध्रुवं inst. of सखि 7) om. DE; A om. अथ adds यथा
C ॥ अथ गुणकीर्तनचेष्टालक्षणां उदाहरणे ॥ 9) ADE तदित्यं 10) om. ACDE
11) A °मण्डलमिति CDE °मंडलमतिस्फारं 13) A संतमालि D °प्रशक्ता°
14) A °श्चुम्बिति का° 15) om. DE; A om. अथ B °गल्लक्षणां C °गल्लक्षणां उदाहरणे

यस्मिन्नम्यमरम्यं स्यान्न च कृषाय किं चन ।
प्रद्वेषः प्राणितव्येऽपि स उद्वेगः स्मृतो यथा ॥ १७ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

अग्न्यागारं कलयसि पुरश्चक्रवाकीव चन्द्रं
बद्धोत्कम्पं शिशिरमरुता दक्षसे पद्मिनीव ।
प्राणान्धत्से कथमपि बलाद्गच्छतः शल्यतुल्यां-
स्तत्केनासौ सुतनु जनितो मान्मथस्ते विकारः ॥ १८ ॥

॥ अथ प्रलापः ॥

बम्भ्रमीति मनो यस्मिन्नत्यौत्सुक्यादितस्ततः ।
वाचः प्रियाश्रिता एव स प्रलापः स्मृतो यथा ॥ १९ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

इत्थं तेन निरीक्षितं न च मयाप्येवं समालोकित-
स्तेनोक्तं सुभगेन तत्र न मया दत्तं वचो मन्द्या ।
तत्सत्यं कथयामि किं स सुभगः कुप्येन्न मद्यां गत
इत्युक्त्वा सुदृशा कयापि वर्लितग्रीवं दृशौ स्फारिते ॥ २० ॥

1) B स्यात् न A हर्षो य 2) D संदेहः A प्रणि° B °तव्यो C °तव्य
3) om. ACDE 4) A °गारं and sup. रारं B °कारं 5) B गाढोत्कंठा
B दक्षते 6) A चिराद्गच्छतश्च A °तुल्याम् BD °तुल्यान् C °तुल्यां त° 7) A
मन्म° 8) om. CDE; A ॥ प्रलापो यथा ॥ 9) A यस्मिन्यात्यौ° 10) A
प्रियाश्च ता एव स प्रलापो मतो 11) om. ACDE 12) C तं न AC स च
B च स E मया सो प्येवमालो° A °कितः D °कितं 13) E तनु च मया
14) B om. स A कुप्येत ..... इत्यु° B मद्युच्चकैर् D मद्यां चिराद् 15) A °रितौ

॥ अथोन्मादः ॥

श्वासप्ररोदनोत्कम्पवसुधोल्लेखनैरपि ।

व्यापारो जायते यत्र स उन्मादः स्मृतो यथा ॥ २१ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

देवीवानिमिषेक्षणा विलिखति क्षोणीं श्वसित्युच्चकैः 5

किं चिद्वायति निश्चलापि बलवद्गोमाञ्चिता कम्पते ।

रोदित्यङ्गतां विलोक्य सुचिरं वीणामतिव्यापृता

स्वलपैरेव दिनैरियं वरतनुः केनापि संशिक्षिता ॥ २२ ॥

॥ अथ व्याधिः ॥

संतापवेदनाप्रायो दीर्घश्वाससमाकुलः ।

तनूकृततनुर्व्याधिरष्टमो जायते यथा ॥ २३ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

तापः शोषितचन्दनोदकरसः श्वासो विकीर्णोत्पलः

कर्पूराभिभवप्रचण्डपट्टिमा गण्डस्थले पाण्डिमा ।

स्नायद्वालमृणालनालललिता प्राप्ता तनुस्तानव 15

तन्वंग्याः कथितः स्मरेण गुरुणा कोऽप्येष कष्टक्रमः ॥ २४ ॥

- 1) om. DE; A ॥ उन्मादः ॥ B °दलक्षणं 2) D स्वास° A °प्रमोदनो°
DE °धालेख° 3) C °ते न्यत्र AC उन्माद A मतो 4) om. ACDE 5) E
°क्षणं C प्रवस्यु° 6) D चिद्वापयति C निश्चितापि A °ला च D om. पि
7) A °पृतां B °वृता D °वृतां E °पृतिः 8) A केनानुसंज्ञि° 9) om. ADE
10) C om. प्रायो 11) A कृता तनुतनव्या° C तन्व° D तथा 12) om. ACDE
13) C शोषित° D °दकभरः A श्वासो वकी° B श्वासावकी° C श्वासावकी°
14) A कर्पूराभिभवप्रपञ्च° B कर्पूरप्रभवं प्रचंड° D °भवः प्र° 15) A स्नायद्वा°
DE °नाललतिका B °स्तावनं 16) AC °ङ्ग्या A नयित° ABC कथित° D ल्येव

॥ अथ जडता ॥

अकाण्डे यत्र डंकारो दृष्टिः स्तब्धा गता स्मृतिः ।

श्वासः समधिकः काश्यं जडतेयं स्मृता यथा ॥ २५ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

५ दृष्टिर्निश्चलतारकाधरदलं श्वासैः कृतं धूसरं

प्राप्तं वासरचन्द्रबिम्बपदवीं वक्त्रं विनष्टा स्मृतिः ।

डंकारः परमेक एव वचनस्थाने स्थितः सांप्रतं

मन्ये ऽस्याः कुसुमायुधः सशिविरः प्रत्यङ्गमावासितः ॥ २६ ॥

॥ अथ मरणावस्था ॥

१० उपायैर्विविधैर्नार्या यदि न स्यात्समागमः ।

कन्दर्पशरभिन्नाया मरणं जायते ततः ॥ २७ ॥

पुंसो ऽपि हि भवत्येता दशावस्था मनोभवात् ।

मरणं किं वसौन्दर्यात्तयोः कैश्चिन्न बध्यते ॥ २८ ॥

अन्ये तदपि बध्नन्ति प्रत्युज्जीवनवाञ्छया ।

१५ वृत्तानुवादे तच्छस्तमुत्पाद्ये प्रायशो न हि ॥ २९ ॥

१) om. DE; AB om. अथ B adds लक्षणां २) A अकाले CDE दृष्टि

३) CE प्रवासाः समधिकाः (C °मा°) D °धिकं कार्यं A मता ४) om. ACDE

५) C °तारिका° A °तलं ७) B वचनः E स्थाने ततः D स्थितं ABD सशिविरः

CE सप्ररधिः E °मावेक्षितः ९) om. ACDE १०) A उपायैर्जनितैर्वापि DE

°यैर्जनितैर्नार्या ११) D °शराविद्याया १२) D मनोभुवः १३) A किं च सोन्दर्या-

त्रयो× किं च न बध्यते BD °र्यान् तु कैश्चिन्निव° C मृष्यते १४) A °ज्जवन°

१५) D °वादेन A तत्सत्यमुद्गान्ये in margin ये B तद्वास्त्वमु° प्रायशोदितं E तत ग्रस्त°

एकस्मिंस्तु मृतेऽप्यन्यो यदि जीवेत्कथं चन ।
का स्नेहगणना तत्र म्रियते चेन्न संगमः ॥ ३० ॥

पूर्वं नारी भवेद्भक्ता पुमान्पश्चात्तदिङ्गितैः ।
ततः संभोगलीलेति स्वभावसुभगा स्थितिः ॥ ३१ ॥

अन्यथापि न दोषः स्याद्यदि प्रेम समं द्वयोः ।

रक्तापरक्तवृत्तिश्चेच्छृङ्गाराभास एव सः ॥ ३२ ॥

अयं च प्रायशस्तज्ज्ञैरित्यं हास्यो निबध्यते ।
निर्धनेन मया सार्धं वेश्ये मानय यौवनम् ॥ ३३ ॥

अनुरक्तो भवेद्यस्यां नायकस्तत्सखीजनम् ।
साम्ना मानेन दानेन बाढमावर्जयत्यसौ ॥ ३४ ॥

तस्याग्रे तत्कथां कुर्वन्स्वाभिप्रायं प्रकाशयेत् ।
तदभावे नियुञ्जीत कां चित्प्रव्रजितादिकाम् ॥ ३५ ॥

तद्वारेण समाख्यातस्वभावो ज्ञाततन्मनाः ।
उपचारपरैर्लेखैः साधयेत्तामतन्द्रितः ॥ ३६ ॥

1) E एकस्मिन् A मृते त्वन्यो B मृतेऽन्यो A दयि 2) CD मृयते BE संगतः C संघः D संगमः 3) A पुमान्पश्चात् तदिङ्गितैः 4) B °वृत्तिश्च शृ° CE °वृत्तिस्तु शृ° B °राभास 7) B अनेन प्रा° AE हास्येषु B हास्येषु C हासे A वध्यते B वध्यते C प्रबध्यते 8) In D this line is put before l. 11. A साकं 9) C भवेद्यत्र D °ज्ञानः 10) A दानेन मानेन D दाने मानेन BD बाढ° 11) B तस्यामेतत्° E तदग्रे D प्रकाशते 12) D न्ययुञ्जीत D °व्रजिका° BE °व्रजिका° A °व्रजितादिकाः C °व्रजितादिकां 13) B तदा° C तादा° D तदा° C °तन्मनाः BD °तन्मना 14) B नयाचार° A °लेखैर्मादयेत्ता° D °लेखैः

ततो दृष्ट्वा विविक्ते तामिन्द्रजालकलादिभिः । त्वाम्भीकृ
प्रयोगैर्ललितैः स्वैरं विस्मयं परमं नयेत् ॥ ३७ ॥

धात्रीसखीविशमनि रात्रिचारे महोत्सवे तीव्रभये वने च ।
निमल्लणे व्याधिमिषेण शून्ये गृहे तयोर्नूतनसंगमः स्यात्

॥ ३८ ॥

५ यदा रागो गुरुः सा च लभ्यते नैव याचिता ।

क्षीणोपायस्तदा ह्यन्यां नायकः साधयेत्ततः ॥ ३९ ॥

परस्त्रीगमनोपायः कविभिर्नोपदर्शितः ।

सुन्दरं किं तु काव्याङ्गमिति मत्वा निगद्यते ॥ ४० ॥

वामता दुर्लभत्वं च स्त्रीणां या च निवारणा ।

१० तदेवं पञ्चबाणस्य मन्ये ऽहं परमायुधम् ॥ ४१ ॥

बहुमानाद्वाद्यापि नृणामन्यत्र योषिति ।

प्रच्छन्नकामिता रम्या सतामपि भवेद्यथा ॥ ४२ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

॥ ४३ ॥

- १) C दृष्ट्वा A °कथादि° २) C प्रयोगैर्विविधैः E च परं ३) B चारिचारे महोत्सवो E व्याधिनिते च BE सूत्रे AC नेहे D गृही E गृही ४) ACE °दा कन्यां B °दा नारीं साधयेत्तामर्तद्वितः AE साधयेदिति C साधदिति ५) D °नोपायाः C °भिर्न प्रद° D °र्शिता E °पदिश्यते ६) A काव्याङ्गं सकृत्स्मान्निग° E काव्याङ्गमेतन्नेत निदर्शयते B मत्वा ७) From वामता to बोधिता st. 54 lost in A ८) C तदेव D ता एव BD °वाणस्य CDE om. ऽहं CDE परमा° ९) BDE °कामितं BDE रम्यं BE तासामपि १०) om. DE; C तदुदा°

जीर्णं तार्णकुटीरकं निवसनं तल्पीकृतं स्थण्डिले
नीरन्ध्रं तिमिरं किरन्ति सलिलं गर्जन्त एते घनाः ।
गच्छामीति वदत्वसावपि मुहुः शङ्काकुला केवलं
चेतश्चित्रमदो तथापि रमते संकेतके कामिनाम् ॥ ४३ ॥

॥ अथ मानप्रकारः ॥

स मानो नायिका यस्मिन्नीर्णया नायकं प्रति ।
धत्ते विकारमन्यस्त्रीसङ्गदोषवशाद्यथा ॥ ४४ ॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

किं चिद्वाष्पजलावलेशललिते नेत्रे मनाक्कुञ्चिते
रगो विस्फुरणानुबन्धरुचिरः संदर्शितो गण्डयोः ।
कम्पश्चाधरपल्लवे विरचितः कामं कुरङ्गीदृशा
नो ज्ञाने किमयं प्रिये प्रकटितः कोपोऽभिलाषोऽथ वा ॥ ४५ ॥

स प्रायशो भवेत्तेषां कामिनीनां प्रियं प्रति ।
अवेद्य दोषमेतस्य गरीयान्मध्यमो लघुः ॥ ४६ ॥

॥ अथ गुरुमानः ॥

प्रतिनार्या गते काले स्वयं दृष्टे नखाङ्किते ।

³⁾ D वदत्वसावपि C om. शंका ⁴⁾ CE हरते BCE कामिनी ⁵⁾ om.
DE ⁶⁾ D has before: स मानो नायिकामिनां BE समाना E नायका D
यास्मिं C °र्णया ⁷⁾ C om. सङ्ग B °वसा ⁸⁾ om. D; E मानाव्यविप्रलं-
भस्य शृंगारस्योदाहरणमाह । ⁹⁾ C °जलांखिले च ल° D °लेय° E °लाखिले
पि D समाकुञ्चिते ¹²⁾ C कोप प्रसादो थ वा D om. वा ¹³⁾ C मानिनीनां
¹⁵⁾ om. DE; C om. अथ B °मानभेदः ¹⁶⁾ C प्रतिभार्या

तद्वासोदर्शने गोत्रस्खलिते च गुरुर्यथा ॥ ४७ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

बिम्बोष्ठः स्फुरति प्रयाति पटुतां गण्डस्थले शोणिमा
यातस्तिर्यगम् दृशौ च बलवद्भूयुग्ममुद्राम्यति ।

५ इत्थं चण्डि तथा तवैष रुचिरः कोपक्रमो जृम्भते
ज्ञातो ऽहं प्रणतीरपास्य सुतरामेतद्दिदुर्नुर्यथा ॥ ४८ ॥

॥ अथ मध्यममानः ॥ ४८ ॥

दृष्टे प्रियतमे रागादन्यथा सह जल्पति ।

सख्याख्याते तथा दोषे मानो ऽयं मध्यमो यथा ॥ ४९ ॥

10 ॥ तयोदाहरणम् ॥

वाचो वाग्मिनि किं तवाद्य परूपाः सुभ्रु भ्रुवोर्विभ्रमो
ऽप्युद्भूतः कुत एव लोलनयने किं लोहिते लोचने
नास्त्यागो मयि किं मुधैव कुपितेत्युक्ते पुरः प्रेयसा
मानिन्या जलबिन्दुदत्तुरपुष्टा दृष्टिः सखीष्वहिता ॥ ५० ॥

15 ॥ अथ लघुमानः ॥

सविलासस्फुरच्चतुर्वीक्षमाणो ऽपरां प्रिये ।

- 1) B °ते वि C °ते व 2) om. CDE 3) D पटुतां E पांडिमा
4) C ज्ञाते तिर्य° D याते तिर्य° B च चपलं भू° 5) C तथा E कोपस्तथा
6) CE नितरामे° 7) om. DE; BC om. अथ C मध्यमानः 8) E संख्याते
यं वा दोषे CE मानः स्यान्मध्यमो 9) om. CDE 11) B वाग्मिनि C तवात्र
CE परूपा B भ्रुवो वि° 12) DE एव 13) B मुधैव D पुनः 14) B °रमुखा
15) om. DE; BC om. अथ; B °मानो यथा 16) DE सखिलासं स्फु° BD
°क्ष्यमाने C °र्विमाने D यं परां BE परा

किं चिदन्यमनस्के च ज्ञायते स लघुर्यथा ॥ ५१ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

मामेव ताडय नितम्बिनि यद्यकस्मा-

त्कोपो भवेत्तव मुखं तु निजं किमेतत् ।

आनीयते शशधरानुकृतिं कपोल-

पालीपुतेन धनकज्जलनेत्रवारा ॥ ५२ ॥

देशकालबलात्कोपः प्रायः सद्योऽपि योषिताम् ।

ज्ञायते सुखसाध्योऽयं कृच्छ्रसाध्योऽपि कामिनाम् ॥ ५३ ॥

प्रज्वलितोऽज्ज्वलदीपं रतिगृहमिन्दूऽज्ज्वलं च सौधतलम् ।

मधुमधुरीकृतमधुकरमधुरधनिबोधितं च वनम् ॥ ५४ ॥

इत्यादिषु प्रदेशेषु मानिनीनामसंशयम् ।

मन्युर्गुरुतमोऽप्याशु सुखसाध्यो भवेद्यथा ॥ ५५ ॥

दृष्ट्वा चन्द्रमसं मनोभववधूकेलिक्रियाकन्दुकं

1) CD व B °तेऽयं 2) om. CDE 3) E has before श्रीः 5) C आयते E °कृतिः 6) D °पालि° C °ते घन° C adds: पतंत्वनारता वारां धरा (read धारा) नृत्यंतु केकिनः । अथ कांतः कृतांतो वा दुःखस्यांतं करिष्यति ॥ ५३ ॥ cfr. Ind. Sprüche 3881. In C the following stanzas are accordingly numbered higher by one. B adds: ॥ इति मानाः ॥ 7) CDE सर्वोऽपि 8) E °ध्यो वि यं E कामिभिः 9) E °लं दीपं B तद्गृहम् 10) E मधुविधुरी° AB °धुनि योषितां वचनं With योषितां A recommences. C °धितं वचनं D °तं विपिनं 11) A कामिनीनाम् 12) C मानो गु° A सुखसौख्यो In D stanza 55 is placed before st. 54 13) C °केलिप्रिया° D °केलिकृपा-कौतुकं

प्रोन्मीलन्नवमालतीपरिमलं चाध्राय मानौषधम् ।
दीपार्चिःकपिशां विविक्तवलभीमालोक्य लोलदृशा
मानिन्या चटुमात्रकेण रमणे मानो मनाङ् मन्दितः ॥ ५६ ॥

मधुसमयशशधरोदयकन्दर्पमहादिकेषु कालेषु ।

5 मानो मनस्विनीनामतिमुखसाध्यो भवेद्दृष्ट्वा ॥ ५७ ॥

चन्द्रश्चन्द्रमुखीद्व्यतां क्षणमियं संभाव्यतां मञ्जरी
चूतस्य स्मरविद्विषि प्रियतमे कोपे ऽपि केयं रतिः ।
इत्युक्ते सुचिरेण तत्करतलं पादाग्रसंवाहना-
हुन्वत्याः सुदृशो बलात्पुलकिते जङ्घे च दोर्वह्नरी ॥ ५८ ॥

10 दूतीजनस्य पुरतो लघुरपि कोपो गुञ्ज्यते प्रायः ।

अभिनवदोषावसरे तथैव वनिताजनस्य यथा ॥ ५९ ॥

चरणपतनात्पत्युर्मन्यौ मनाक् शिथिलीकृते
त्यजति च किमप्युत्कम्पत्वं धनस्तनमण्डले ।

तदपि विलसत्सारङ्गाद्या प्रियानुनयेक्ष्या

2) D °कपिशां A °शां च चित्रवलभी° C °शां तिचित्रवल° C °दृशा
E लालदृशा 3) E तन्वांग्या B °मात्रके पि न र° but पि del., as it seems
CD °केन A मनामन्दितः C मनाक् खंडितः E मनाक् मन्दितः 4) E °शशि-
धरोदये A °महोत्सवेषु B °महोदयेषु D °महोदिकेषु 5) A °मुखसौख्यो 6) B
क्षणमियं 8) BD इत्युक्ता E इत्युक्ता प्रणतस्य त° A °तले C °वाहनं E °वाहने
9) A चुम्बत्यास् C चुम्बत्या B हुन्वत्याः E धुन्वत्याः B वलीन्पु° 10) C °पि-
सो गु° 11) D °जनस्य A °जनस्यैव 12) B °त्युर्गने 13) A भवति च
C व्यजति च D किमप्युत्कं प्राप्तं धनस्तनमण्डले C धनमतुले (sic) 14) ADE विस-
रत्सार° C विकसत्सा° D °ह्या चिरादनवेक्ष्यया E चिरानुनयेक्ष्या

कथमपि पुरो दृष्ट्वा दूतीं पुनर्भृकुटी कृता ॥ ६० ॥

चतुरचटुभिर्गाढाक्षैर्षैर्हठात्परिचुम्बनै-

र्मधुरवचनैर्वारं वारं गतोऽप्यतिमन्दताम् ।

अपरवनितासङ्गाद्यं विलोक्य विलेपनं

कुवलयदशः कोपः कान्ते पुनर्नवतां गतः ॥ ६१ ॥

साम दानं च भेदः स्यादुपेक्षा प्रणतिस्तथा ।

तथा प्रसङ्गविभ्रंशो दण्डः शृङ्गारहा न तु ॥ ६२ ॥

तस्याः प्रसादने सद्गिरुपायाः षट् प्रकीर्तिताः ।

सुन्दरास्ते निदर्शयन्ते सहोदाकृतिभिर्यथा ॥ ६३ ॥

॥ अथ साम ॥

10

दुर्विनीतोऽपि पाल्योऽहं त्वया सुश्रु क्षमाभृता ।

इति वाक्यं भवेद्यत्र तत्सामेति निगद्यते ॥ ६४ ॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

सत्यं भामिनि दुर्जनोऽस्मि दयिते पाल्यस्तथापि त्वया

यो दोषः स लघुर्मृगाक्षि नियतं दीनस्य मे क्षम्यताम् ।

15

1) C पुरो ----- कटी कृता A °भृकुटी E °भृकुटिः 2) A चटुल-
वचनैर्गा° C कुटिलवचनैर्गा° D चटुल° D °हसत्° E °हतात्° D °चुंवितै-

3) A °रलकवलनै° C °रलवननै E °रलककलतैर्वारं 4) A °ल्लानं C °दृष्टाः
कामकोपः पु° E कान्ते कोप पु° 6) A सामदाने 7) A °विभ्रंसो B °रहानिकृत्

C शृंगा ननु E शृंगारहेतवे 8) D om. षट् D परिकी° 9) AC सदुदाकृति° B
°भिस्तथा 10) om. ABDE; C om. अथ 11) A अविनीतो D ऽय 12) AE

वाणी 13) om. ADE; B अथ सामोदा° 14) C माननि 15) A तद्दोषस्तत्कलो
मृगाक्षि E नो दोषः

इत्थं जल्पति वल्लभे मृगदृशा चतुर्जलं संवृतं
रक्तत्वं विरलीकृतं च वदने दत्तं च किं चिद्वचः ॥ ६५ ॥

॥ अथ दानम् ॥

अलंकारादिकं दद्यान्नायको यत्र तुष्टये ।

५ उद्दिश्य कारणां किं चिद्दानं तत्स्याच्च तद्यथा ॥ ६६ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

प्रणयिना निजहारलतां स्वयं किल तवेति निवेश्य कु-
चस्थले ।

पुलकभाजि पुरा कुपिताप्यसौ कृतकचग्रहणं परिचुम्बिता

॥ ६७ ॥

॥ अथ भेदः ॥

१० यस्मिन्परिज्ञने तस्याः समावर्ज्य प्रसादितम् ।

तेनैव लभते कालां कालो भेदः स उच्यते ॥ ६८ ॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

धुन्वाना करपल्लवं विदधती दृष्टिं रुषा रागिणीं
तन्वाना वचनानि निष्ठुरतरं मागाः शठेत्यं मुहुः ।

¹) A र्जलात् B °र्दूलैः C °र्जलैः E चतुर्जलत्संवृती C संकृतं ²) B वकृतं
D विमली° B °कृतं न वचने om. च before किं ³) om. cdd. ⁴) D दत्त्वा
ना° ⁵) B उद्देश्य E चिद्दूरं लब्धश्रुत यथा ⁶) om. ACDE ⁷) BCD
°लता BE नवेति C तावेति B कुचद्वये ⁸) From भाजि to इत्थं 3, 6 lost
in A ⁹) om. CDE; B ॥ भेदलक्षणं ॥ ¹⁰) C °ज्ञनं E °ज्ञमं C प्रसादनैः
¹¹) C ददते BE कांतं ¹²) om. CDE ¹³) B रागिणां C रागिनी D रागिनीं
¹⁴) B तन्वना B निष्ठुर° CDE निष्ठुर° B मागा सखीत्यं

दूरादागतभीतिमत्यभिमते स्वैरं स्वसंज्ञाकृता
पूर्वावर्जितया चकोरनयना सख्यैव संबोधिता ॥ ६१ ॥

॥ अयोपेक्षा ॥

प्रसादनविधिं त्यक्त्वा वाक्यैरन्यार्थसूचकैः ।

यस्मिन्प्रसाद्यते योषिदुपेक्षा सा मता यथा ॥ ७० ॥ ⁵

॥ तथोदाहरणम् ॥

एतत्किं ननु कर्णभूषणमयं हारः सुकाञ्ची नवा
वद्धा का चिदियं त्रयाद्य तिलकः श्लाघ्यः प्रिये कल्पितः ।

प्रत्यङ्गं स्पृशतेति तत्क्षणभवद्रोमाञ्चमालाञ्चिता

तन्वी मानमुपेक्षयैव शनकैर्धूर्तेन संमोचिता ॥ ७१ ॥ ¹⁰

॥ अथ प्रणतिः ॥

केवलं दैन्यमालम्ब्य पादपातो नतिर्मता ।

अभीष्टा सा भृशं स्त्रीणां ललिता च भवेद्यथा ॥ ७२ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

कुङ्कुमार्द्रकुचकुम्भविम्बितं वीक्ष्य पृष्ठमितराङ्गनाश्रयम् । ¹⁵

¹⁾ D °हायत° E °द्वयति° C °मते दृष्टे ³⁾ om. CDE ⁴⁾ B प्रसा-

द्विधिं D प्रसाधन° CE °विधि D त्यक्त्वा वाक्यैरन्यार्थ° ⁵⁾ E यत्र प्रसा°

⁶⁾ om. CDE ⁷⁾ E एतत्किं तत्र कर्ण° D हारस्तु काञ्चीलता ⁸⁾ D चिदयं

⁹⁾ D °माञ्चमालाञ्चिता ¹⁰⁾ B °पेक्षयैव C संमोहिता ¹¹⁾ om. E; CD om.

अथ ¹²⁾ D om. केवलं B पादापातेन निर्मिता C °पातौ ¹³⁾ C ऋमिष्टा E

अभीष्ट सो मता D ललितं C सा भ° E ललिता ज्ञायते यथा ¹⁴⁾ om. CDE

¹⁵⁾ C °कुम्भिलम्बितं D °कुम्भलिङ्गितं CDE पृष्ठमपरा° B °राङ्गणाश्रयं C °राङ्गनागतं

शंसदूनरसमाशु सा मुदं प्राप पादपतितस्य कामिनः ॥ ७३ ॥

॥ अथ प्रसङ्गविभ्रंशः ॥

अकस्माज्जायते यत्र भयहर्षादिभावना ।

सोऽयं प्रसङ्गविभ्रंशः कोपभ्रंशात्मको यथा ॥ ७४ ॥

5 ॥ तथोदाहरणम् ॥

कथं ममोरसि कृतपल्लविःस्वनः

शिलीमुखोऽपतदिति जल्पति प्रिये ।

निवृत्य किं किमिति ब्रुवाणायानया

ससाधसं कुपितममोचि कान्तया ॥ ७५ ॥

10 यथोत्तरं बलीयांस इत्युपायाः प्रसादने ।

आद्यास्त्रयो वनं कार्या विदग्धैः पश्चिमाः क्व चित् ॥ ७६ ॥

नातिखेदयितव्योऽयं प्रियः प्रमदया क्व चित् ।

मानश्च विरलः कार्यः प्रणामोत्सवलब्धये ॥ ७७ ॥

इत्युपायान्प्रयुञ्जीत नायिकापि प्रियं प्रति ।

15 क्रुद्धं नोपेक्षते किं चित्तत्रान्यत्कारणं भवेत् ॥ ७८ ॥

1) B संशदून° C शंसदून° D संसरदूधनरसाम्नुता मुदं E संगभूतरस° B om.

प्राप 2) om. DE; B om. प्र 3) D °स्माद्यायते C om. भय D °भावनो

4) C °भ्रंशान्मतो 5) om. CDE; B ॥ अथ प्रसंगविभ्रंशोदाहरणं ॥ 6) C

°निस्वन E °निस्वन 7) E °खलगादिति 8) E विवृत्य C किमेतदि DE कि-

मिदमिति C ब्रुवाणायां D ब्रुवाणया E ब्रुवाणानां 9) C साधसं 10) D बलीयान्स

इत्युपायः 11) CD °स्त्रयः सदा BE पश्चिमा D पश्चिम 13) D om. मान D

प्रणयोत्स° CD °सिद्धये 14) E नायका° 15) B क्रुद्धा E कुर्लनातेर्ष्यते C किं

तु तत्रान्य° D किं तु तत्रान्य°

स्नेहं विना भयं न स्यान्मन्मथो नेर्षया विना ।
तस्मान्मानप्रकारो ऽयं द्वयोः प्रीतिप्रवर्धनः ॥ ७१ ॥

प्रियसुभगनाथवल्लभरुचिरस्वामीशकान्तचन्द्रमुखाः ।
दयितमनोरमरमणीजीविता इत्यादि नाम स्यात् ॥ ७० ॥

प्रीतौ भर्तारि सुदृशामप्रीतौ पुनरमूनि शठधृष्टौ ।
निर्लज्जदुराचारौ निष्ठुरदुःशीलनामानि ॥ ७१ ॥

गर्वाच्चसनात्यागाद्विप्रियकरणाच्च निष्ठुराद्वचनात् ।
लोभादतिप्रवासात्स्त्रीणां द्वेष्यः प्रियो भवति ॥ ७२ ॥

॥ अथ प्रवासः ॥

परदेशं व्रजेद्यत्र कुतश्चित्कारणात्प्रियः ।
स प्रवास इति ख्यातः कष्टावस्थो द्वयोरपि ॥ ७३ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

दृष्टं केतकधूलिधूसरमिदं व्योम क्रमाद्वीक्षिताः
कक्षान्ताश्च शिलीन्ध्रकन्दलभृतः सोढाः कदम्बानिलताः ।

साख्यः संवृणुताश्च मुञ्चत भयं कस्मान्मुधैवाकुला ॥ ७४ ॥

- ¹⁾ B स्यान्ममो ²⁾ B प्रति° C प्रीतिविव° E प्रीतिर्विव° ³⁾ CE °सुभ-
गहृचिरवल्लभनाथस्वामी° D °सुभगहृचिरुचिरवल्लभस्वामिनीश° ⁴⁾ D °मनोहर°
CE °रणात्री° *add.* °जीवित ⁵⁾ E पुनरिमनि नामानि B °धृष्टैः E °दृष्टौ
⁶⁾ E दुर्वृत्तौ निष्ठुरदुःशीलवामादि (sic, all) CD निष्ठुर° ⁷⁾ B °व्यसनत्या°
CD निष्ठुर° C °राच्च वच° E °रालापात ⁹⁾ om. CDE ¹⁰⁾ C व्रजेयस्मिन्
D गतो यत्र ¹²⁾ om. DE; C एतदुदा° ¹³⁾ D कष्टं के° B केतन° DE
केतकि° C क्रमाद्वीक्षितं D °क्षितं E °द्वीक्ष्यतां ¹⁴⁾ B कक्षान्तश्च CE कक्षान्ताश्च
¹⁵⁾ C साख्यैः D संवृणुताश्च C °ताशु B संचय भयं C मुञ्च

एतानप्यधुनातिवब्रधृष्टिता नूनं सहिष्ये धनान् ॥ ८४ ॥

॥ अथ देशान्तरकामुकस्यावस्थावर्णनरूपम् ॥

कामं कर्णकटुः कृतोऽतिमधुरः केकारवः केकिनां
मेधाश्चामृतधारिणोऽपि विहिताः प्रायो विषस्यन्दिनः ।
५ उन्मीलितवक्रकन्दलावतिरसौ शय्यापि सर्पायते
तत्किं यद्विपरीतमत्र न कृतं तस्या वियोगेन मे ॥ ८५ ॥
कार्श्यजाग्रमालिन्यचिन्ता वै तत्र जायते ।
अवस्था विविधा स्त्रीणां मृत्युः स्यादवधेः परम् ॥ ८६ ॥

॥ अथ देशान्तरगतनायकस्य नायिकामुद्दिश्य कामं प्रति सखीसोपालम्भवाक्यम् ॥

१० अथैव यत्प्रतिपदुद्भूतचन्द्रलेखा-

सख्यं त्वया तनुरियं गमिता वराक्याः ।

कान्ते गते कुसुमसायक तत्प्रभाते

बाणावलीं कथय कुत्र विमोक्षसि त्वम् ॥ ८७ ॥

॥ अथ देशान्तरगतनायकनायिकास्वरूपनिर्णयम् ॥

१) D °धुनापि वज्र° C °ष्ये धुना २) om. CDE ३) B करोति मधुरः
DE कृतो पि म° B केकिनो ४) C °मृतदायिनो D °मृतदायिनो E °मृतवर्षिणो
B प्रायेण D विषं स्थ° ५) D °वनिर्° CD °सौ सस्याप्यसस्यायते E सख्येर् य
य प्रियायते ६) C om. यदू E चिद्विप° D °तमय C कृते C °गेन किं ७) C
कार्श्य° B °मालिन्यं DE °चिन्ताया D यत्र ८) C मृत्युः देवधेः DE मृत्युश्चेदवधेः
(E °धिः) E पुरः ९) om. CDE १०) C °रेखा ११) D वराक्या १२) B
°साधक E नु प्रभाते १३) B om. बाणा° E °लिं BD विमोक्षसि १४) om.
DE; BC om. अथ B om. गत B °नायकोना° C °नायकास्व° (om. नायिका)
C °स्वरूपम्

निःश्वासैः सह सांप्रतं सखि गता वृद्धिं ध्रुवं रात्रयः
 सार्धं लोचनवारिणा विगलितं तत्प्रवृत्तकङ्कणम् ।
 प्राणाशा तनुतामुपैति च मुहुर्नूनं तनुस्पर्धया
 कन्दर्पः परमेक एव विजयी यातेऽपि कान्ते स्थितः ॥ ८८ ॥
 नीरागोऽधरपल्लवोऽतिमलिना वेणी दृशौ नाञ्जिते
 व्यालम्बालकमालिका धवलतामालम्बतेऽङ्गच्छविः ।
 इत्थं सुभ्रु विसंश्रुलापि विरहव्यापद्विर्मदादियं
 सख्यैव स्थिरशोभया दृढतरं प्रत्यङ्गमालिङ्ग्यते ॥ ८९ ॥
 किं तत्र नास्ति रजनी किं वा चन्द्रो न तत्र सौधरुचिः ।
 येन सखि वल्लभामपि न स्मरति स मां विदेशरुचिः ॥ ९० ॥¹⁰
 प्रसर शिशिरामोदक्षोदं समीर समीरय
 प्रकटय शशिनाशाः कामं मनोभव जृम्भ्यताम् ।
 अवधिविषसः पूर्णः सख्यो विमुञ्चत तत्कथां
 हृदयमधुना किं चित्कर्तुं ममान्यदिहेच्छति ॥ ९१ ॥
 इत्यादिविरहावस्थाः पुंसोऽपि हि भवन्ति ताः ।¹⁵

1) BCE निष्ठा ° D om. ध्रुवं E परां रा ° 2) D ° वारिणैव गलितं
 B यत्प्राकृतं कंकणं C तत्प्राकृतैः कंकणैः D तत्प्राकृतात्कंकणैः E तत्प्राकृतं मे मुखं
 3) C मुहुस्व ° D न तु स्व ° 4) B ज्ञाते D यातो E स्थाने रकांस्तस्थितः C स्थितिः
 5) B ° ल्लवे 6) D व्यालं व्यालक ° B ° छविं D ° छवि 7) E सुभ्रुर्वि ° B वि-
 संस्थलापि CD ° श्रु ° D विसंस्थलापि E ° व्यापारम् ° 8) cdd. सख्येव C ° प्रयोभया
 E ° शोचया B ° लिङ्गते E ° लिङ्गिता 9) D रजनीं B चन्द्रो न किं त्वसावरुचिः
 E न किं न सो व्यरुचिः 10) B om. न 11) B ° क्षोदं CDE ° मोदं C कौदं
 D क्षोदं E कौदं E समर B समीरणाः 12) CD जृम्भतां 14) B ° दिहेच्छते

कन्दर्पशरधाताद्या मा भूवन्वैरिणामपि ॥ १२ ॥

॥ अथ करुणात्मकः ॥

यत्रैकस्मिन्मृते ऽप्यन्यो मृतकल्पो ऽथ तद्गतः ।

नायकः प्रत्यपेक्षेणा करुणो ऽसौ स्मृतो यथा ॥ १३ ॥

5 ॥ तदुदाहरणम् ॥

दग्धा स्निग्धवधूविलासकदली वीणा समुन्मूलिता

पीता पञ्चमकाकली क्वलिता शीतद्युतेः कौमुदी ।

प्लुष्टः स्पष्टमनेकरत्ननिचयो नाहं रतिः केवलं

कन्दर्पं दहता हरेण भुवनं निःसारमेतत्कृतम् ॥ १४ ॥

10 ॥ अथ पुरुषप्रलापोदाहरणम् ॥

वक्त्रं चन्द्रमसा दृशौ मृगगणैः केशाः कलापित्रै-

र्मातङ्गैः स्तनमण्डलं भुजलतोछासश्चलत्पद्मवैः ।

सौगन्ध्यं मलयानिलेन बलिना तन्वी विभज्येति सा

सर्वैर्निष्करुणैर्हृताहृतमहो दैवेन किं चित्र मे ॥ १५ ॥

15 इत्यतीं सुभगावस्थां गतो ऽसि यस्याः कृते स्मरातङ्कात् ।

1) E °रिणोरपि 2) om. DE; BC om. अथ 3) C °स्मिन्विनष्टेभ्यो
D °स्मिन्विनष्टे न्यो E यत्रैकस्मिन् विपन्ने ऽन्यो मृ° पि B तद्गता E तद्गतं 4) B
नायिका BDE °प्रेम्णा B मृतो E मृतो 5) om. CDE 6) C °बधू° CE
समुन्मूलिता 8) B प्लुष्ट E प्लुष्टा E °रत्नरिपुणा 9) CE हर्ता 10) om.
DE; C om. अथ 12) D °लतापासश्च° CE °ललासो लतामंडपैः 13) D °ल्लेन
दयिता पत्नी वि° C °निले 14) BCD °निःक° E °निःक° B °हृता ध्रुवमहो
D om. हृता E °णौ हृता ध्रुवमहो तै केत दैवेन मे 15) C इत्यतीं C om. ऽसि
B यस्या C वस्थाः D स्मरांतं

मूर्हां कुरामि सा तव गतपुण्या नयनसलिलेन ॥ १६ ॥

पाशो विपाशित उपाहित एष सान्द्रः

कर्पूररेणुरुपगूढमुरो नताङ्गि ।

पापेन येन गमितासि दशाममुष्यां

मूर्हांविरामललितं मयि धेहि चक्षुः ॥ १७ ॥

ज्ञानो मुक्ताश्रुद्विग्रः स्रस्ताङ्गो नष्टचेतनः ।

सचित्तो दैन्यभागस्मिन्नेवंप्रायो जनो भवेत् ॥ १८ ॥

केषां चित्करुणाभ्रान्तिः कारुण्यादिह जायते ।

एतस्य मिथुनावस्थां विस्मृत्य रतिमूलजाम् ॥ १९ ॥

स्त्रीपुंसोश्च भवेदेष सापेक्षः संगमः पुनः ।

शृङ्गारवचनप्रायः करुणाः स्यात्स चान्यथा ॥ १०० ॥

तस्माच्छृङ्गार एवायं करुणेनानुमोदितः ।

सौन्दर्यं सुतरां धत्ते निबद्धो विरलं बुधैः ॥ १०१ ॥

॥ अथ स्त्रीणां सखीजनः ॥

1) B हरति B तगु^० C गतगत^० 2) B पाशो विपाशित CD उपाशित
BD सांद्र- 3) E ^०मूढतरो C नतांगि D नतांगो 4) B केन D om. येन CE
गमितेति D दृष्टा^० C ^०ममुष्मिन् E ^०ममुष्मिन् 6) E ज्ञानो C मुक्ताश्रु^० D
^०द्विग्रः 7) C ^०भाग्य^० D ^०भाग्यो स्मि^० 8) B ^०दिषु E ^०दिदि 9) D एतच्च
C विस्मृत्य B मति^० CD रतिभावज्ञां 10) CE स्त्रीपुंसयोर्भ^० D ^०देषः CD सापेक्षे
CE संगमे D संगमो 11) E ^०वचने प्रायः D करुणा C स्यात् चान्य^० D स्यात्सतां
यथा 12) BE तस्मात् शृं^० D तस्मा शृं^० D नामायं C करुणो नानु^० 14) om.
DE; BC om. अथ

कारुदासी नदी धात्री प्रतिवेश्याय शिल्पिनी ।

बाला प्रव्रजिता चेति स्त्रीणां ज्ञेयः सखीजनः ॥ १०२ ॥

कलाकौशलमुत्साहो भक्तिश्चित्तज्ञता स्मृतिः ।

माधुर्यं नर्मविज्ञानं वाग्मिता चेति तदुणाः ॥ १०३ ॥

५ विनोदो मण्डनं शिक्षोपालम्भोऽथ प्रसादनम् ।

संगमो विरहाश्वासः सखीकर्मणि तद्यथा ॥ १०४ ॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

मया कोऽयं मुग्धे कथय लिखितः सखरसखी-

वचः श्रुतेत्युच्चैर्विनिहितदृशा चित्रफलके ।

१० न वक्तुं तन्वंग्या शक्तिमथ वोदामविदल-

त्कदम्बाकारेण प्रिय इति समाख्यायि वपुषा ॥ १०५ ॥

प्रत्यङ्गं प्रतिकर्म नर्मपरया कृत्वाभिदृष्टस्मरा-

दौत्सुक्यं प्रविलोका मोहनविधौ चातुर्यमस्याः पुनः ।

सख्या यावकमण्डनं न रचितं पादे कुरङ्गीदृशः

१५ सस्मेरं विशदच्छदे च शयने दृष्टिः समारोपिता ॥ १०६ ॥

नीरन्ध्रं परिरभ्यते प्रियतमो भूयस्तरां चुम्ब्यते ।

१) BE कारुदासी B नदी C °वेप्रमाय E °वेप्रमा च २) C स्त्रीणां प्रेष्य-
जना स्मृताः D ज्ञेया सखीजनाः ४) B माधुर्यनर्म° B वाग्मिता ५) D विनोदं
B मदनं D प्रसादनं ६) C सखीकर्मणि ७) om. CE ८) D अथे BCD कोपं
मुग्धे १०) C शक्तिमथ किं तु विदलत्क° D शक्तिमथ वा चाहविदला- B °वि-
लस- १२) B कृत्वाभिदृष्टस्म° DE कृत्वा निगूढस्मरा- १३) E °दौत्सुका E चारु-
मालोका च १४) B यावकमण्डनं C न चितं

तद्वाढं क्रियते यदस्य रुचिरं चाद्रुच्चैस्तन्यते ।
 साख्या मुग्धवधूरियं रतिविधौ यत्नेन संशिक्षिता
 विज्ञातं गुरुणा पुनः शतगुणं पुष्पेषुणा कारिता ॥१०७॥

सुभग भवता हृद्ये तस्या ज्वलत्स्मरपावके
 ऽप्यभिनिवसता प्रेमाधिक्यं चिरात्प्रकटीकृतम् । 5

तव तु हृदये शीते ऽप्येवं सदैव सुखाप्तये
 मम सहचरी सा निःस्नेहा मनागपि न स्थिता ॥१०८॥

कोपं विमुञ्च कुरु नाथ वचो मदीय-
 माश्वासय स्मरकृशानुकृशां कृशाङ्गीम् ।

एकाकिनी कठिनतारकनाथकाल्या 10
 पञ्चत्वमाश्रु ननु यास्यति सा वराकी ॥१०९॥

अमुं दधे ऽश्रुकमहमत्र पादपे
 युवामलं निभृतमिहैव तिष्ठतम् ।

रहःस्थयोरिदमभिधाय कामिनोः
 पुरो ययौ निपुणसखी लतान्तरम् ॥११०॥ 15

1) BCD तद्वाढं E तद्वाढं D चाद्रुत्त्वमातन्यते E चारुच्चैः चाद्रु सूत्यते गूश्च-
 कैस्तन्यते 2) E रतिविधौ 3) E निश्चितगुरुणा C विज्ञातः D विज्ञातः C कर्णा
 D कर्णा 4) B तस्यां D तस्य 5) D °निविक्षिता E °निविक्षिता D रणाधिक्यं
 6) E नु C शीते 7) D निस्नेहा 8) BE मदीयं 9) B मा वासय C °स्वा°
 E °क्षणा कृ° C कृशाङ्गी 10) CE °तारकराजं D °तारकायकांत्यां 11) B यास्यति
 E व्यास्यति 12) C आह B दधे CDE दधे श्रुक° E श्रुकमिह पत्रपादपे C °हमत्र
 पादपे D adds: युवामत्र पादपे 13) C युवामहं BC तिष्ठतां D तिष्ठतां E तिष्ठतं
 14) BDE रहस्य° C रहस्तयो° B om. from मभिधाय to p. 68, l. 1 मुञ्चै° 15) E लतान्ते

स्फुरति यदिदमुच्चैर्लोचनं तन्वि वामं

स्तनतटमपिधत्ते चारुरोमाञ्चमाला ।

कलयति च यदन्तःकम्पतामूरुकाण्डं

ननु वदति तदद्य प्रियसा संगमं ते ॥ १११ ॥

⁵ इत्यादि विविधं सख्यो व्यापारं कुर्वते सदा ।

योषितामत्र सर्वस्वनिधानकलशोपमाः ॥ ११२ ॥

इत्थं विरचनीयोऽयं शृङ्गारः कविभिः सदा ।

अनेन रहितं काव्यं प्रायो नीरसमुच्यते ॥ ११३ ॥

तव नाथानुरागोऽयं मद्विधैः कथमुच्यते ।

¹⁰ येनैकापि प्रिया नीता पञ्चवं पुण्यकारिणा ॥ ११४ ॥

इत्थं विचार्य प्रचुरप्रयोगान्योऽमुं निबध्नाति रसं रसज्ञः ।

तत्काव्यमारोप्य पदं विदग्धवक्त्रेषु विश्वं परिवम्भमीति

॥ ११५ ॥

॥ इति श्रीरुद्रभट्टविरचिते शृङ्गारतिलकाभिधाने काव्या-
लंकारे विप्रलम्भशृङ्गारो नाम द्वितीयः परिच्छेदः ॥

¹) E स्फुरति B °मुच्चकैर्लोचनं ²) C स्तनयुगलं E °मभिधत्त *edd.* °मालां
³) B च यदन्तःकम्पं C च यदन्तःकल्पं D च यदन्तःकं E चलदन्तः कं ⁴) C
यदद्य B संगमे य ⁵) E इत्थं च वि° C विवि स° B °ते ते सदा D adds ११
In C the order is 1. 5. 6. 9. 10. 7. 8. 11. 12. ⁷) E °नीयो सौ ⁸) E
om. stanza 114 ¹⁰) C येनैकेन प्रिया नित्यं ¹¹) B प्रचुरं ¹²) C °प्य पदग्ध°
¹³) B *om.* भट्टः; C °भट्ट° E श्रीभट्टरुद्र° C puts का° before शृ° BCE °तिलके
(*om.* अभिधाने) D काव्यारोप्यं ¹⁴) CE *om.* विप्र° नाम B °शृङ्गारे द्वि° C adds: "२॥

विकृताङ्गवचश्चेष्टावेष्टेभ्यो ज्ञायते रसः ।

हास्योऽयं हासमूलत्वात्पात्रत्रयगतो यथा ॥ १ ॥

॥ अथोत्तमलक्षणम् ॥

किं चिद्विकसितैर्गण्डैः किं चिद्विस्फारितेक्षणैः ।

किं चिल्लक्ष्यद्विजैः सोऽयमुत्तमानां भवेद्यथा ॥ २ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

पाणौ कङ्कणमुत्फणः फणिपतिर्नेत्रं ज्वलत्पावकं

कण्ठः कुण्ठितकालकूटकुटिलो वस्त्रं गजेन्द्राजिनम् ।

गौरीलोचनलोभनाय सुभगो वेषो वरस्येति मे

गण्डोल्लासविभावितः पशुपतेर्हासोद्गमः पातु वः ॥ ३ ॥

॥ अथ मध्यमनीचहासलक्षणम् ॥

मध्यमानां भवत्येष विवृताननपङ्कजः ।

नीचानां निपतद्वाष्पः श्रूयमाणधनिर्यथा ॥ ४ ॥

- 1) CDE °वचःकृत्य° 2) D हासो E हास्योपहासमूलात्मा पा° BCD हास्य°
C °त्रयागतो. B adds: हासस्त्रिविधः । उत्तमो मध्यमो नीचः ॥ 3) om. CDE
4) B °द्विकृतै° C °द्विद्विकासितै° D °द्विकाशितै° BE °क्षणः 5) B चिल्लक्ष्यद्विजैः
C चिद्विद्विजैः E °द्विजः C स्मृतो यथा 6) om. CDE 7) B °नेत्रे D °नेत्रं
ललाटपा° B °वकः 8) E कुट्टित° 10) BD °तेर्हास्यो° 11) om. DE; BC
om. अथ B मध्यमनीच° C °नीचच° B °हास्य° 12) BD विकृता° B °पङ्कजं
13) B विपतद्वा° C °द्विद्विष्णु° E निपतेद्वा° B श्रूयमाणो ध्व° D °मान°

॥ अय मथ्यहासोदाहरणम् ॥

मुग्धे तं सुभगे न वेत्ति मदनव्यापारमद्यापि तं
नूनं ते ऽब्जदलैषिणायमलिना दृष्टो न भर्त्राधरः ।
सख्यैवं हसितं वधूं प्रति सदा सानन्दमाविर्भव-
५ द्भक्तान्तर्गतसीधुवासरसिकैर्भृङ्गैर्यथा धावितम् ॥ ५ ॥

॥ अय नीचहासोदाहरणम् ॥

त्यक्त्वा गुञ्जफलानि मौक्तिकमयी भूषा स्तनेष्वाहिता
स्त्रीणां कष्टमिदं कृतं सरसिजं कर्णे न बर्हिच्छदः ।
इत्थं नाथ तवारिधाम्नि शबरैरालोक्य चित्रस्थितिं
१० बाष्पाद्भ्रूकृतलोचनैः स्फुटरवं दारैः समं हस्यते ॥ ६ ॥

॥ अय हास्यरसानुभावः ॥

अस्मिन्सखिकराधातनेत्रोल्लासाङ्गवर्तनम् ।
नासाकपोलविस्पन्दो मुखरागश्च जायते ॥ ७ ॥

॥ अय करूपाः ॥

१) *om.* DE; BC *om.* अय B तयोदा° २) E मुग्धा C *om.* न B तन्
CE यन् ३) C ते कमलं षिणा° D ते जलजैटिना° E नूनं । तजलजैषिणायमालना
D दृष्टो C *om.* न ४) B सख्येवं E सख्यत्वं CDE प्रति तथा सा° ५) C
°वक्रातर्धन° E °द्वक्त्रार्धनशीधुगंध° ६) *om.* DE; BC *om.* अय B नीचलक्षणं
७) C त्यक्त्वा DE त्यक्त्वा B *om.* भूषा C शोभा ८) With पां in स्त्रीणां A
recommences. A वर्ह° BD बर्हि° CDE °च्छदं ९) A नाम ABDE शबरै°
C शरवरैरा° DE °ति १०) A वा° B वाष्पा° C वाष्पंधी° D वाष्पंधी°
B स्फुटरं B हास्यते ११) *om.* ABDE १२) BCD तस्मिन्° D °सखी°
१३) B °निष्पंदो D विस्पंदो E विस्पंदो १४) *om.* ADE; B अय करूपास्सखिश्रे-
यशोकस्यायिभावः

शोकात्मा करुणो ज्ञेयः प्रियमृत्युधनक्षयात् ।

तत्रस्थो नायको दैवकृतः स्याद्दुःखभाजनम् ॥ ८ ॥

भर्ता संगर एव मृत्युवसतिं प्राप्तः समं बन्धुभिः

प्रौढानामनिशं दुनोति च मनो वैधव्यलाभादधूः ।

बालो दुस्त्यज एक एव च शिशुः कष्टं कृतं वेधसा
जीवामीति महीपते प्रलपति तद्वैरिसीमन्तिनी ॥ ९ ॥

॥ अथ करुणानुभावः ॥

भूपातो दैवनिन्दा च रोदनं दीननिःस्वनः ।

शरीरताडनं मोहो वैवर्ण्यं चात्र जायते ॥ १० ॥

॥ अथ रौद्रः ॥

क्रोधात्मको भवेद्रौद्रः प्रतिशत्रूनमर्षणः ।

रक्तः प्रायो भवेद्यत्र नायको ऽत्युग्रविग्रहः ॥ ११ ॥

यैः प्राणापहृतिः कृता मम पितुः क्षुद्रैर्युधि क्षत्रियैः

- 1) C °मृत्युर्धिन° E °मृत्योर्दन° 2) AC तत्रेत्यं B अत्रेत्यं E तत्रस्य C देव°
BC °हत 3) A भर्ता A °वसतिः प्राप्ता D मृत्युपंखी प्राप्ताः A बन्धुभिर् E बन्धवैर्
4) A यूनां ह्रासमिय E दानाकाममिय A धुनोति E °व्यभावाद° 5) B एक एष
च A वेदसा 6) C विलति A तद्वैरि° 7) om. ADE; B करुणा तथानुभावः
D अथ करुणो रसानुभावकथनं 8) A भूपतो C °पतो देवनिन्दा A °नं चैव निस्स्वनः
B °निस्स्वनं C °निस्स्वनः D °निप्रवसं E °निस्वतः 9) A चैव 10) om. ADE;
B ॥ रौद्रभावं ॥ 11) C °शूरान° D °शत्रून् B °मर्षितः In A मर्षणाः रक्त
is broken off 12) D भवत्यत्र E भवेत्तत्र नायको एतुय° 13) Aयस्या° B
प्राणापहृतिः D मयि गुरौः क्षु° From तिः to तुः broken off in A. C क्षुद्रैः
कृतै क्ष° E °मुधा क्षयै B °यैः

रामोऽहं रमणीर्विहाय बलवन्निःशेषमेषां कृष्णात् ।
भास्वत्प्रौढकुठार्कोटिघटनाकाण्डत्रुट्कंधरा-
स्रोतोऽन्तःस्रुतविश्वशोणितभरैः कुर्या क्रुधो निर्वृतिम् ॥१२॥

॥ अथ रौद्रानुभावः ॥

5 मुखरागायुधक्षेपस्वेदकम्पाधरग्रहाः :
शक्तिशंसा कराघातो भृकुटिश्चात्र ज्ञायते ॥१३॥

॥ अथ वीररसः ॥

उत्साहात्मा भवेद्धीरो दयादानादिपूर्वकः ।
त्रिविधो नायकस्तत्र ज्ञायते सत्त्वसंयुतः ॥१४॥

10 गाम्भीर्यौदार्यसौन्दर्यशौर्यधैर्यादिभूषितः ।
आवर्जितजनो जन्ये निर्व्यूढप्रौढविक्रमः ॥१५॥

॥ अथोत्तमवीरः ॥

अयि विहंग वराककपोतकं विसृज धेहि धृतिं मम मेदसा ।
शिविरहं भवता विदितो न किं सकलसत्त्वसमुद्धरणक्षमः

॥ १६ ॥

1) B रमणीं D रमतेणीर्वि° B बलवन्निःशेषमेषां D बलवन्निःशेषमेव A
°निःशेषमेका E बलवाननिः° 2) D तेषां प्रौ° A °गटना° 3) A स्रोतान्त°
BDE ओ° BD °स्रुत° E °स्रुति° BD °विश्व° C °विह्व° C क्रुधां 4) om.
ADE; B om. अथ 5) B °रागायुधक्षेपः A °धाक्षे° E °धो° C °वं° D
°कपो° AD °ग्रहः 6) B शक्तिः प्रशांक° A भृकुटो चात्र 7) om. ABDE
8) A दयादानाति° CE °नातिपू° 9) C त्रिविधो 10) C °र्यशूरत्वधर्मधैर्या° E
°र्यशोडैयधर्मधै° A °षिताः 11) ACD °जनो बाढं (D वा°) E जन्यनित्याढविक्रमः
C निव्यू° D °ढः प्रौढः वि° 12) om. ADE; BC om. अथ 13) ABD शिवि°

॥ अथ मध्यमवीरः ॥

मुषितो ऽसि हरे नूनं भुवनत्रयमात्रलब्धितोषेण ।
बलिरर्थितदो ऽस्मि यतो न याचितः किं चिदप्यधिकम् ॥१७॥

॥ अथाधमवीरः ॥

मत्तैरावणतीव्रदत्तमुसलैरैरण्डकाण्डायितं
वज्रेणापि विकीर्णवह्निमतितना मार्षालनालायितम् ।
मद्वक्षस्यवलम्ब्य किं चिद्धुना तद्विस्मृतं वज्रिणा
युद्धं यद्यवलम्बते स तु पुनः सज्जो ऽस्म्यहं रावणः ॥१८॥

॥ अथ वीरसानुभावः ॥

धृतिगर्वौर्द्धत्यमतिस्मृतिरोमाञ्चा भवन्ति चामुष्मिन् ।
विविधा वाक्यक्षेपाः सोत्साहामर्षवेगाश्च ॥१९॥

॥ अथ भयानकरसः ॥

1) *om.* ADE; BC *om.* अथ 2) In D stanza 18 is placed before stanza 17. AD सुषितो B हरेर्नूनं C हरे वृत्वं A *om.* मात्र D °लब्ध° E °लब्ध° AB °तुष्टेन 3) B बलिरर्थितदो *corr.* in margin to °र्थितदो (sic) C बलिरर्थितदो D बलिरस्मि A नियतो C नियते D *om.* यतो न E तो त या° B याचित E याचितो हं नोदये किं B °दत्यधिकं C किं चिदपि ॥१७॥ E °दपा-धिका 4) *om.* ADE; B °वीरो यया C ॥ अथ वीरः ॥ 5) B यत्रैरावणदंतितदंत° E यत्रैरावतदंतितोव्र° C °रावत° A °मुषुलैरैरंड° BCD °मुषुलैरे° E °रे° 6) D °वह्निरुचिता A मार्षालनाला° 7) E °ना ते हि स्मृतं C तद्विस्मृतं In A वज्रिणा is torn off 8) B °लंबते त्र स पुनः D स च 9) *om.* *edd.* 10) B धृति-गर्वौर्द्धत्यं स्मृ° In A धृतिगर्वौर्द्ध is torn off C °गर्वौर्द्धतिमति° D धृतिगर्वहर्षमतिरोम-ांचाः E °गर्वैर्नित्यमतिस्मृ° C भवति 11) BE वाक्यक्षेपाः C वाक्यान्नेपा. From सोत्सा° to पङ्क्तस्य stanza 54 lost in A. B adds: ॥ इति वीरसानुभावः ॥ 12) *om.* DE

भयानको भयस्थायिभावोऽसौ ज्ञायते रसः ।

शब्दादिविकृताद्वाढं बालस्त्रीनीचनायकः ॥ २० ॥

॥ अथ बालभयानकोदाहरणम् ॥

श्रुत्वा तूर्यनिनादं द्वारे भयवलितललितबाहुलतः ।

५ धन्यस्य लगति कण्ठे मुग्धशिग्रुधूलिधूसरितः ॥ २१ ॥

॥ अथ स्त्रीगतभयानकोदाहरणम् ॥

प्रणयकलहसङ्गान्मन्युभाजा निरस्तः

प्रकटितचटुकोटिः पादपद्मानतोऽपि ।

नवजलधरगजैर्भीर्तयासौ कया चित्

१० त्रुटिततरलहारं सस्वजे प्राणनाथः ॥ २२ ॥

॥ अथ नीचगतभयानकोदाहरणम् ॥

कम्पोपरुद्धसर्वाङ्गैर्गलत्स्वेदोदबिन्दुभिः ।

त्वदरब्धैर्महोनाथ वैरिभिर्वनितायितम् ॥ २३ ॥

॥ अथ भयानकानुभावः ॥

१) B °स्यायो भा° २) B शब्दादेर्विकृ° E °विगतप्रोटिर्बाल° BC °द्वाढं D °दूवाढं BDE बाल° D °स्त्रीणां च ना° ३) om. DE; B बाल° C बाल-
नायको° ४) B श्रुत्वा च तूर्यनिघोषं D तूर्य° CE भयचलित° D भयचकितलति°
E om. ललित BD °बाहु° ५) om. DE; B °भयानकमाह ॥ C स्त्रीनायकोदा-
हरणं १०) E °नाथः ११) om. DE; C नीचनायकोदा° B °भयानकमाह
१२) B कोपोपरुद्धः B सर्वगैर्वल° C सर्वगैर्विगल° C °स्वेदबिन्दु° BE °विन्दु°
१३) C त्वदरब्धैर्म° D भवज्ञोर्तैर्म° C °हीपाल E °हीणल C °र्वलिता° १४) om.
DE; B ॥ तयानुभावः ॥ C भयानु°

वैवर्ण्यमश्रु संत्रासो हस्तपादादिकम्पनम् ।
स्वेदास्यशोषदृक्क्षेपाः संभ्रमश्चात्र कीर्तितः ॥ २४ ॥

॥ अथ बीभत्सरसः ॥

जुगुप्साप्रकृतिर्ज्ञेयो बीभत्सोऽह्यदर्शनात् ।
श्रवणात्कीर्तनाद्वापि पूत्यादिविषयो यथा ॥ २५ ॥

5

॥ तथोदाहरणम् ॥

लुठत्कृमिकलेवरं स्रवदसृग्वसावासितं
विकीर्णशबसंततिप्रसरदुग्रगन्धान्वितम् ।
भ्रमत्प्रचुरपत्तिकं त्रिकविवर्तिनृत्यक्रिया-
प्रवीणगुणकौणपं परिवर्तय परेताजिरम् ॥ २६ ॥

10

॥ अयानुभावः ॥

नासाप्रच्छादनं वक्त्रकूणनं गात्रसंवृतिः ।
निष्ठीवनादि चात्र स्यादुद्देगादुत्तमेष्वपि ॥ २७ ॥

1) D वैवर्ण्यमश्रुसंत्रासा E वैवर्ण्यं मश्रुदस्त्रासो B संत्रासह^२) C स्वेदः
प्रवासो य दृक्क्षेप सं^३) D स्वेदः स्वासो य दृक्क्षेपः B °दिकूप्रेक्षा E °दिकूप्रेक्षाः
E °त्र जायते 3) om. DE B बी° C भीत्स° 4) C बीभत्साप्र° BD बी°
C हुतद° 5) B पूत्यादि° D प्रेतादि° E पूत्यादेर्वि° CDE °वयायया 6) om.
DE; C अथो° 7) D लुठक्रि° cdd. °कलेवरं 8) B विकीर्ण° BE °श्रव°
C °र्णवसं° From असंत° to गुण° line 10 om. D B °संततिं B °गंधादूर्धितं
E °गंधान्दितं 9) B °विवृत्रिकांतिक्रियं D °विवृत्रतृण° 10) C om. परि°
B °भो वृतो परे° C परेत्तिवं 11) om. DE; C ततो नु° 12) C °प्रह्ला°
E °कूणनं E °वणनं B °संकृतिः C °संवृतिः D °संहतिः 13) CE निष्ठी°
B स्यादुद्देगो जायते रसः

॥ अथाहुतंसः ॥

विस्मयात्माहुतो ज्ञेयो रसो रसविचक्षणैः ।

मायेन्द्रजालदिव्यस्त्रीविपिनाद्युद्भवो यथा ॥ २८ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

५ सत्यं कृता त्वया क्लृप्तं वनितानामियं गतिः ।

भ्रमत्येतास्तथाप्येतदिन्द्रजालं तवाहुतम् ॥ २९ ॥

॥ अयानुभावः ॥

गद्गदः साधुवादश्च स्वेदः पुलकवेपथू ।

दृष्टेर्निश्चलतारवं विकाशश्चात्र जायते ॥ ३० ॥

10 ॥ अथ शान्तरसः ॥

सम्यग्ज्ञानोद्भवः शान्तः समत्वात्सर्वजन्तुषु ।

गतेच्छो नायकस्तत्र मोहरागपरिक्षयात् ॥ ३१ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

धनमहरुर्दत्तं स्वीयं यथार्थितमर्थिने

15 कृतमरिकुलं नारीशेषं स्वखड्गविजृम्भितैः ।

प्रणयिनि जने रागोद्विक्ते रतिर्विहिता चिरं

1) om. DE 3) B माहेन्द्र° C महेन्द्र° D °विलोकनभवो यथा 4) om. odd. 5) DE त्वया कृता 6) B °जालि C °जाल C तदहुतं E तवे प्रिये 7) om. DE; B ततो नु° 8) B गद्गद D °वादः C स्नेह B °वेपथुः C °वेपे (sic) E °वेपथू 9) C विकारश्चात्र 10) om. BDE 12) B गतेकुर्ना° CDE तमोराग° B °परिक्षयात् 13) om. DE; C अयो° 14) D यदर्थित° 15) E om. स्व 16) D °द्विक्ता

किमपरमतः कर्तव्यं नस्तनावपि नादरः ॥ ३२ ॥

॥ अथानुभावः ।

निरालम्बं मनोऽन्यत्र बाढमात्मनि तिष्ठति ।

सुखे नेच्छा तथा दुःखेऽप्युद्वेगो नात्र ज्ञायते ॥ ३३ ॥

अष्टाविति रसाः पूर्वं ये प्रोक्तास्तत्र निश्चितम् ।

प्रत्यनीकौ रसौ द्वौ द्वौ तत्संपर्कं विवर्जयेत् ॥ ३४ ॥

शृङ्गारबीभत्सरसौ तथा वीरभयानकौ ।

रौद्राद्भुतौ तथा हास्यकरुणौ वैरिणौ मिथः ॥ ३५ ॥

हास्यो भवति शृङ्गारात्करुणो रौद्रकर्मतः ।

अद्भुतश्च तथा वीराद्वीभत्साच्च भयानकः ॥ ३६ ॥

यौ जन्यजनकावेतौ रसावुक्तौ मनीषिभिः ।

युक्त्या कृतोऽपि संभेदस्तयोर्बाढं न दुष्यति ॥ ३७ ॥

के चिद्रसविभागेषु भावाः पूर्वं प्रदर्शिताः ।

स्वातल्येणेह कीर्त्यन्ते रम्यास्ते कृतिनां मताः ॥ ३८ ॥

- 1) BE °रमितः 2) om. DE; B तथा° 3) E निराविलं CE यत्र D ह्यत्र BD बाढ° 4) E ततो CE दुःखे नोद्वेगस्तत्र D adds Sâhityadarpanam 241 (v. 3 °शौर्यनया° v. 6 °णोऽत्र निःशंकहर्ष°) 5) C अष्टाविह E अष्टावमो DE om. ये D प्रयुक्तास्तत्र E ययोक्ता° 6) C प्रत्यनीकरसौ B adds: ॥ अथ रसविरोधो द्वौ द्वौ ॥ 7) E रसौ शृङ्गारबीभत्सौ 8) C om. वैरिणौ 10) B अद्भुतस्तु E °भत्सश्च भयानकात् 11) C रसाद्भुतौ D रसौ प्राक्तौ (sic) 12) B युक्तायुक्तोऽपि D संदर्भस्त° B °स्तयोर्जातु D °र्वाढं B दुष्यते 13) B °त्रिरामेषु D पूर्वं न दर्शिताः 14) B °न्त्येनेह C रसास्ते कनां

रत्यादय इमे भावा रसाभिप्रायसूचकाः ।

पञ्चाशत्स्थायिसंचारिसात्विकास्तान्निबोधत ॥ ३१ ॥

शृङ्गारादिरसेष्वेव भावा रत्यादयः स्थिताः ।

प्रत्येकं स्थिर्यतोऽन्ये च त्रयस्त्रिंशच्चरा यथा ॥ ४० ॥

५ प्रायोऽनवस्थिते चित्ते भावाः संकीर्णसंभवाः ।

बाहुल्येन निगद्यन्ते तथाप्येते यथा स्थिताः ॥ ४१ ॥

शङ्कासूया भयं ग्लानिर्व्याधिश्रित्ता धृतिः स्मृतिः ।

श्रौत्सुक्यं विस्मयो कृषो व्रीडोन्मादो मदस्तथा ॥ ४२ ॥

विषादो जडता निद्रावह्निभ्यं चापलं मतिः ।

१० इति भावाः प्रयोक्तव्याः शृङ्गारे व्यभिचारिणः ॥ ४३ ॥

श्रमश्चपलता निद्रा स्वप्नो ग्लानिस्तथैव च ।

शङ्कासूयावह्निभ्यं च क्वास्ये भावा भवन्त्यमी ॥ ४४ ॥

दैन्यं चित्ता तथा ग्लानिर्निर्वेदो जडता स्मृतिः ।

व्याधिश्च करुणे वाच्या भावा भावविशारदैः ॥ ४५ ॥

१५ कृषोऽसूया तथा गर्व उत्साहोऽमर्ष एव च ।

१) DE भावाः E काव्याभि^० २) B ^०स्तन्निबोधत ३) D स्मृताः ४) D प्रत्येकं स्थायिनो ५) B adds: ॥ अथ भावनरसविषयोत्पत्तिमाह ॥ ६) E ^०धिश्रित्ता धृतिः CD स्मृतिर्धृतिः ७) D ^०न्मादो C रतिस्तथा ८) D विषादं C ^०वह्नित्वा D ^०वह्नित्वा D धृतिः ९) D ^०सूर्यावह्नित्वा १०) B ^०निर्वेदो CD धृतिः E मृति (sic) ११) C ^०पो ज्ञेया D om. भावा E भावविचक्षणौः १२) D हर्षासूर्या तथा गर्वमु^० CDE मद instead of ऽमर्ष

चापल्यमुग्रतावेगो रौद्रे भावाः प्रकीर्तिताः ॥ ४६ ॥

अमर्षः प्रतिबोधश्च वितर्कोऽथ मतिर्धृतिः ।

क्रोधोऽसूया अमो मोहो आवेगो रोमहर्षणम् ॥ ४७ ॥

गर्वो मदस्तथोग्रत्वं भावा वीरे भवन्त्यमी ।

संत्रासो मरणं चैव वचनीयं भयानके ॥ ४८ ॥

5

अपस्मारो विषादश्च भयं रोगो मतिर्मदः ।

उन्मादश्चेति विज्ञेया भावा बीभत्ससंभवाः ॥ ४९ ॥

आवेगो जडता मोहो हर्षणं विस्मयो मतिः ।

इति भावान्निबध्नन्ति रसेऽस्मिन्नद्भुते बुधाः ॥ ५० ॥

एवं संचारिणो ज्ञेया भावाः प्रतिरसं स्थिताः ।

सात्विकास्तु भवत्येते सर्वे सर्वरसाश्रिताः ॥ ५१ ॥

10

॥ अथ चतस्रो वृत्तयः ॥

कैशिक्यारभटी चैव सात्वती भारती तथा ।

चतस्रो वृत्तयो ज्ञेया रसावस्थानसूचिकाः ॥ ५२ ॥

- 1) E वाचोग्रमध्यतावेगो D °ग्रता चैव रौद्र C भावा भवन्त्यमी 2) B अमर्ष
E अमर्ष E प्रतिवेगश्च वितर्कश्च मति° C om. 3) B क्रोधासूये C सूया च
संहर्ष आवेगो D सूर्याशु संमोह E °सूयाय संहर्षः आवेगो °र्षणः D आवेगः श्रेष्ठ°
5) B वाचनोया 7) D °संस्थिताः 8) B जडा मोह C आवेगो मोहो विस्मयो
हर्षणं स्मृतिः D विस्मयो हर्षणं धृतिः E विस्मयः स्मृतिः 9) D °न्निबध्नन्ति D बुधः
10) B प्रतिरसे 11) C °रसालयाः D °रसस्थिताः E °रसान्विताः 12) om. DE;
C om. चतस्रो BC रेतयः 13) Stanza 52 is om. in BE; C कौशि° C त्वैव
14) BC °सूचिकाः

॥ अथ कैशिकी ॥

या नृत्यगीतप्रमदोपभोगवेषाङ्गसंकीर्तनचारुबन्धा ।

माधुर्ययुक्तालपसमासरम्या वृत्तिः स्मृतासाविह कैशिकीति ॥५३॥

शृङ्गारहास्यकरुणारसातिशयसिद्धये ।

⁵ एषा वृत्तिः प्रयत्नेन प्रयोज्या विबुधैर्यथा ॥ ५४ ॥

सौन्दर्यं शशलाञ्छनस्य कविभिर्मिथैव तद्वर्ण्यते

शोभेयं क्व नु पङ्क्तस्य रत्ननीसंयोगभग्नविषः ।

इत्यालोच्य चिराय चारु रुचिरं त्रस्यत्कुरङ्गीदृशो

वीक्षते नवयौवनोन्नतमुखौ मन्ये स्तनावाननम् ॥ ५५ ॥

¹⁰ हस्तेषुः कुसुमायुधस्य ललितं रागश्रियो लोचनं

सौभाग्यैकगृहं विलासनिकषो वैदग्ध्यसिद्धिधनः ।

सान्नीदिं मधुबान्धवस्य निभृतं कस्यापि लीलानिधेः

कक्षान्तर्नखमण्डलं सखि नवं प्रच्छाद्यतां वाससा ॥ ५६ ॥

1) om. BDE; C °कोलक्षणं 2) C गीतनृत्यप्रम° C om. वेषाङ्ग E °देष्टांग° D °बन्धाः 3) CD वाणी E चाणी instead of वृत्तिः C स्मृता सा ह कैशिकी° 4) C °रसानां परिवृद्धये 5) C एषा वृत्तिः एषा प्र° E प्रायो वाच्या बुधैर्यथा 6) In C st. 56 is placed before st. 55. BC प्राणि° D सं-स्तूयते 7) C सौभाग्यं क्व E ग्राले दृक् क्व With पङ्क्तस्य A recommences ACD °संभोग° C °विषः D °विषाः 8) A रुचिरा C रुचिर E रुचिमत् CE त्रस्यन्मृगोचक्षणो 9) A वीक्ष्यते B दृश्यते A नवयौवनोन्नतमुखोर्मुखे तथा यौवनम् C नवयौवयोवद्धत° E नवयौववृनोद्धतमुन्येस्तताव्रततं (sic!) 11) A सौभाग्यैकिकेतनं परिलसद्द्वैदग्ध्यसिद्धिधनः E °निकलो C वैदग्ध्य° B °सिद्धिधनः 12) A लेला° C लिला° E °लावधिः 13) B कक्षान्त° ABCD °मण्डनं E स्त्रंधांतर्नखमण्डलं A °च्छाद्यते

समुल्लसत्काञ्चनकुण्डलोऽवल्ता प्रभापि तापाय बभूव ये-
ष्वलम् ।

विलासिनीरम्यमुखाम्बुजन्मसु प्रज्ज्वलुस्तेष्वकृशाः कृशा-
नवः ॥ ५७ ॥

॥ अयारभटी ॥

या चित्रयुद्धग्रमशस्त्रपातमायेन्द्रजालप्लुतिलङ्घिताया ।

ओजस्विवर्णाद्भुतदुर्विगाह्या ज्ञेया बुधैः सारभटीति वृत्तिः ॥ ५८ ॥ ⁵

रौद्रे भयानके चैव बीभत्से च विचक्षणैः ।

काव्यशोभाकरी वृत्तिरियमित्यं प्रयुज्यते ॥ ५९ ॥

शस्त्रोद्धारितकुम्भिकुम्भविगलद्रक्ताक्तमुक्ताफल-

स्फारस्फूर्जितकान्तिकल्पितवृक्षश्चच्चतुष्कार्चितम् ।

क्रोधोद्भावितधीरधोरणिरणत्खङ्गाग्रमुग्राग्रहं

युद्धं सिद्धवधूगृहीतसुभटं ज्ञातं तदा दुर्धरम् ॥ ६० ॥

नायं गर्जिर्वो गभीरपरुषं तूर्यं तदीयं विदं

1) A °ञ्चमण्डलोऽवल्प्रतापि BC °वल्प्रभा° D °लोऽवल्ता प्रतापि E °ल-
लप्रभाति BD तावत्प्रबभूव C ताव प्रबभूव E बभूवापश्रलं D केवलं 2) A om.
कृशाः A कृशापावः 3) om. ADE 4) A चित्र° C °वद्ध° D °वद्ध° ADE
°भ्रम° C °श्रम° B °माहं° AC °ल्लुत° E °ल्लुतंसयनाह्या B °लंघिताध्या C
°ताया 5) E जस्त्रिगुर्वन्तर्गगाढबंधा C ओजस्त्रिगुर्वन्तर्गगाढा AD °वर्णाद्भुत°
BD °गाढा A °भटेति 7) AD काव्ये श्रो° B °श्रोकाकरी E प्रकौर्त्रिता 8) D
सखोद्धारित° E शास्त्रो° A °डारि° D रत्नाद्रमु° A °फलं C °फलै D °फलैः
9) B °स्फूर्किंति° (sic) C °स्फूर्जि° ACD °ष्कार्यितम् 10) B क्रोधोद्भावितवीर°
C क्रोधोद्भावि° D कुडोद्भावित° E कुडोद्भासितवीर° AC °धोरण° BCD °लस-
त्खङ्गा° A °मुग्राग्रहं E °ग्रावहं 11) B om. युद्धं In A above टं in सुभटं is
written नं 12) B गर्ज° C गर्जितव्या D तूर्य E तौर्य तदीयत्कं B त्वितै

नैते भीमभुजंगभोगरुचयो मेघा इमे तद्वजाः ।
 इत्थं नाथ नवाम्बुवाहसमये तत्सैन्यशङ्काकुला
 स्नायद्वक्तरुचो विरोधिवनितास्त्रस्यन्ति नश्यन्ति च ॥ ६१ ॥
 पिवन्नसृग्दन्मांसमाकर्षन्नन्नमालिकाम् ।

५ कबन्धसंकुले क्रोष्टा भ्रमत्येष महारणे ॥ ६२ ॥

॥ अथ सान्त्वती ॥

हर्षप्रधानाधिकसत्त्ववृत्तिस्त्यागोत्तरोदारवचोमनोज्ञा ।
 आश्चर्यसंपत्सुभगा च या स्यात्सा सात्वती नाम मतात्र वृ-
 त्तिः ॥ ६३ ॥

नातिगूढार्थसंपत्तिः अव्यशब्दमनोरमा ।

१० वीरे रौद्रेऽद्भुते शान्ते वृत्तिरेषा मता यथा ॥ ६४ ॥

तद्ध्यास्त्वं जनको निधिश्च पयसां निःशेषरत्नाकरो
 मर्यादानिरतस्त्वमेव जलधे ब्रूतेऽत्र कोऽन्यादृशम् ।
 किं त्वेकस्य गृहागतस्य वडवावक्त्रेः सदा तृणया
 ल्लान्तस्योदरपूरणेऽपि न सहो यत्तन्महन्मध्यमम् ॥ ६५ ॥

१) B om. नैते A वैते २) B °कुल ३) BE om. मा BCE °वनिता
 (in C twice) B नश्यन्ति ४) A पिवन्नसृक् त्वदन्मां D पिवन्नसृक् स्वदन्मां
 BC पिवन्न B °मालि C °मालिका ५) BD कबन्ध E °सकटे B °संकुलो
 B महारणे ६) om. ADE; B °तीमाह ७) A °धिकमत्स्यबुद्ध्या त्या B °स-
 त्वस्या A °रोद्धार ८) BD मता च E मता प्रवृत्तिः ९) C अथ D °शब्दा
 म १०) B रौद्राद्भुते B °रेषात्र कथ्यते ११) B को न्यादृः E न्यादृशे १२) B
 त्वेतस्य cdd. वडवा १३) D क्रांतस्यो E °पूरणं न सहसे A °न्मध्यम् B यत्त-
 न्मनाड्मध्यमं D °महान्मध्यमः E यत्तन्मनाराकमध्यम

स्फारितोत्कटकठोरतारका कीर्णवह्निकणसंततिः क्रुधा ॥
दुर्निमित्ततडिदाकृतिर्वभौ दृष्टिरिष्टसमरांशुमालिनः ॥ ६६ ॥

अत्यद्भुतं तव नराधिप कीर्तिर्धवल्यत्यपि जगन्ति ॥
रत्नान्करोति सुहृदो मलिनयति च वैरिवदनानि ॥ ६७ ॥

निवृत्तविषयासङ्गमधुना सुचिराय मे । 5

आत्मन्येव समाधानं मनः केवलमिच्छति ॥ ६८ ॥

॥ अथ भारती ॥

प्रधानपुरुषप्राया सद्बक्रोक्तिनिरन्तरा ।

भारतीयं भवेद्वृत्तिवीर्रहास्याद्भुताश्रया ॥ ६९ ॥

जन्मदेहवधवेदनादिकं तुल्यमेतदितरैः समं सताम् । 10

यत्तथापि विपुलाश्चलाः श्रियः सहस्रैकपरतात्र कारणम् ॥ ७० ॥

यशोदाकृतरक्षस्य शासितुर्भुवनद्रुहाम् ।

बाल्ये निभृतगम्भीरो हरेर्हासः पुनातु वः ॥ ७१ ॥

1) A om. st. 66, C places st. 67 before st. 66 B स्पष्टतोत्कट°
E स्फारितोत्तर° D वांतवह्नि° 2) D °मित्रघटसाकृ° C °रिष्टि° D °समवायप्रा-
लिनः E समरैकमालिनः 3) E इत्य° B नरपते तव CDE नराधिप तत्र A
°लयन्त्यपि C °लयत्यपि 4) A रत्नां C मिल° A °नयन्ति A om. च 5) B
निवृत्ति° AC °मधुरं B सुचिरायमे C °रान्मम E ते 6) C °धीनं 7) om.
ABDE; C adds रीतिः 8) A °प्रायः E °पुरुषोत्था या सद्° D सत्वोद्विक्त°
10) A 1. hd. °देहवदा° corr. 2. hd.; D °देहसुखवेद° E °देहधनवेद° A
नाधिकं A °दिततैस्समं सती D सता 11) A °ला चलश्रिया C °ला चला श्रियः
B सहस्रैकपरता च का° A °परताभ्यका° or °तात्वका° E °परता नु का° 12) D
शशितु° C °तुर्भवन° 13) A ताली निभृ° ग° C हरेर्हासो A नः

निर्भयो ऽप्येष भूपालस्तद्ददाति द्विषां युधि ।
दिगन्तेषु यशः शुभ्रमादत्ते चेदमद्भुतम् ॥ ७२ ॥

इत्यादि रम्याः प्रविलोक्य वृत्तीर्दृष्ट्वा निबन्धांश्च महाक-
वीनाम् ।

आलोक्य चौचित्यमिदं विदध्यात्काव्यं कविः सज्जनचित्त-
चौरम् ॥ ७३ ॥

५ विरसं प्रत्यनीकं च दुःसंधानरसं तथा ।

नीरसं पात्रदुष्टं च काव्यं सद्भिर्न शस्यते ॥ ७४ ॥

विहाय जननीमृत्युशोकं मुग्धे मया सह ।

यौवनं मानय स्पष्टमित्यादि विरसं मतम् ॥ ७५ ॥

प्रबन्धे नीयते यत्र रस एको निरन्तरम् ।

१० महतीं वृद्धिमिच्छन्ति विरसं तच्च के चन ॥ ७६ ॥

नखक्षतोच्छलद्रक्तप्लुतगण्डस्थलं रतौ ।

१) A निर्भयि ष्येष भूपालो त्रस्तद्दद° B भूपाल भयं ददाति D ष्येष स भूपालस्तद्दददा (sic) २) A .....नेषु य 'भ्रमा° CE असन्तेषु D असन्तीषून् B °माधत्ते D चेद्भुतं E वैतद्भुतं ३) A रम्याः B रम्या A प्रविलोकावृत्ते दृ° B प्रयोगांश्च ४) D विलोक्य A वैचित्त्र्यमिदं B औचि° C चौचित्य° D वैचित्र्यमलं E वैचित्र्यं मल A °चौरान् D °चोरं ५) A प्रत्यनी .....दुस्तं ६) CE च व (om. E) सद्भिः काव्यं न श° A om. च A सद्भिर्निश° C adds: ॥ विरसं यथा ॥ ७) B जननी° A °मृत्युशोकं E जननीं विहाय मृत्युशोकं दुःखे मया सह ८) A स्पष्ट° ACD विरसं यथा E स्पृतं ९) B मीयते ACE यस्तु १०) E महती वृत्तं निद्वेति AB वृत्तिमि° B नीरसं तत्र D केवलं ११) A नखक्षतोच्छलत्पूतिप्लुत° C °लत्पूयप्लुत° D °लत्पूयप्लुतं गंड° E नखक्षानाल्लसत्पूतिप्लुत° B °द्रक्तस्फुटगंड°

स्मरामि वदनं तस्याः प्रत्यनीकमिदं भवेत् ॥ ७७ ॥

तामेवानुचितां गच्छ ज्वलिता तत्कृतेऽत्र या ।

किं ते कृत्यं मया धूर्त दुःसंधानरसं विदम् ॥ ७८ ॥

दुर्जनो दयितः कामं मानो ज्ञानो मनोभवः ।

कृशो वियोगतप्तायास्तस्या इत्यादि नीरसम् ॥ ७९ ॥

मुग्धा व्याजं विना वेश्याकन्येयं निपुणा रती ।

कुलस्त्री सर्वदा धृष्टा पात्रदुष्टमिदं मतम् ॥ ८० ॥

अन्येष्वपि रसेष्वेते दोषा वर्ज्या मनीषिभिः ।

यत्संपर्कान्न यात्येव काव्यं रसपरम्पराम् ॥ ८१ ॥

इति मया कथितेन यथामुना रसविशेषमशेषमुपेयुषी ।

ललितपादपदा सदलंकृतिः कृतधियामिह वाग्वनितायते

॥ ८२ ॥

शृङ्गारतिलको नाम ग्रन्थोऽयं रचितो मया ।

1) A प्रतिनीरसं यथा B °कमिदं कृतं E °कमिदं मतं B° adds: ॥ इति प्रत्यनीकः ॥ अथ दुःसंधानरसं ॥ 2) A ज्वलितात् कृते भयाम् । यौवनं मानवस्येष्ट-मित्यादि विरसं यथा ॥ CD तु या E ह वा 3) AD कृतं C कार्यं A °संधारसं C दुस्संधीन° D °धानमिदंमिदं AD मतम् 4) C om. stanza 79; B has before ॥ अथ नीरसं ॥ A दयित° को पि DE मनो BD ज्ञानं A मनाप्युवा B मनोभुवा E मतोभवः 5) D वियोगसंतप्त° A दूत्यादि E इत्यादि 6) B has before: ॥ अथ पात्रदुष्टं ॥ A वश्या° 7) A हृष्टा A °दुष्टं चिदं 8) A रतेष्वेते 9) A यस्सम्प° B यात्येव D यात्येवं A काव्यं रस° E कविपरंपरां A रसपरं स्मृतम् C om. पराम् 10) D मय कथितो यमयोत्तमा (corr. to कथितेयम्?) सवि° A °पेयुषाम् C °पेयुषा 11) D ललितं चारुपदा E ललिते C °धिया वा° A वा वनि° 12) A कथितो CD ग्रथितो E यितो

व्युत्पत्तये निषेवन्ते कवयः कामिनश्च यम् ॥ ८३ ॥

कान्या काव्यकथा कीदृग्वैदग्धी को रसागमः ।

किं गोष्ठीमण्डनं कृत शृङ्गारतिलकादृते ॥ ८४ ॥

त्रिपुरवधादेव गतामुल्लासमुमां समस्तविबुधनुताम् ।

५ शृङ्गारतिलकविधिना पुनरपि रुद्रः प्रसादयति ॥ ८५ ॥

॥ इति श्रीरुद्रभट्टविरचिते शृङ्गारतिलकाभिधाने काव्या-
लंकारे तृतीयः परिच्छेदः ॥

१) A निषेवन्तु कवयः कामिनस्त्वयम् B कामिनः स्वयं C कामितश्च E ये
B काम्या CD रम्या E काव्या B कीदृक् वैदग्ध्ये A ० वैदग्ध्ये ३) CD गोष्ठी ०
E गोष्ठीविबुधैः सादृशं शृ ० ACD ० तिलकं विना D ० वधदेवतामुचितोल्ला ० E गता-
त्रह्णासपमाउत्तीमुल्लासमुमा C ० विबुधनुतां D ० विबुधनुतां E ० विबुधाना B ० नुतां A
० लंकं वि ० ४) E रुद्रः सदा प्र ० B प्रकटयति ५) A: ॥ इति श्रीमद्भट्टविरचिते
० काव्ये काव्यालंकारे तृतीयः परिच्छेदः ॥

B: ॥ इति श्रीशृङ्गारतिलके श्रीरुद्रविरचिते काव्यालंकारे तृतीयः परिच्छेदः
समाप्तः ॥

सहानुभावव्यभिचारिभिः समं समेत्य तद्वत्सह सात्विकैश्च ।

अलंघ्यते सर्वरसानतो यमालंघनस्तेन भवेद्विभावः ॥

न चानुभावव्यभिचारियोगं नापेक्षते सात्विकभावयोगं ।

उदूदीपयेत् केवलमेव यस्मादुदूदीपनस्तेन भवेद्विभावः ॥

॥ संवत् १६५४ समये भाद्रपुदि १० शुक्ले लिखितं ॥ In margin of fol. 30^b
above stands with thick letters: काव्यालंकारे तु शृङ्गारः

C: ॥ इति श्रीरुद्रभट्टविरचिते शृङ्गारतिलके काव्यालंकारे रसनिर्हयपो ना तृ-
तीयः परिच्छेदः समाप्तं संपूर्णम् ॥ समाप्तश्चायं शृङ्गारतिलकनामको ग्रंथः ॥ शुभमस्तु ॥

श्रीरामाकृष्णाय नमः ॥ श्रीज्ञानकीवल्लभाय नमः ॥ इ ॥ इ ॥ इ ॥ From दः in
परिच्छेदः written by an other hand with great letters. At fol. 34^b

stands: रुद्रभट्टकृतशृङ्गारतिलक अलंकार सं ७५० and with thin letters:
का ० लं २८

D : ॥ इति शृंगारतिलके तृतीयः परिच्छेदः ॥ ॥ इति रुद्रभट्टविरचिते काव्या-
लंकारे शृंगारतिलकाभिधाने तृतीयः परिच्छेदः ॥

E : ॥ इति श्रीभट्टश्रीरुद्रविरचिते शृंगारतिलके काव्यालंकारे तृतीयः परिच्छेदः ॥
इति शृंगारतिलक समाप्तः ॥

भगवृष्टिकटिग्रीवस्तब्धदृष्टिरधोमुखं ।

कष्टेन लिखितं ग्रंथं यत्नेन परिपालयेत् ॥ १

संवत् १८७७ अषाढ शुक्ल ३ गुरुवासरे ॥

॥ अथोदाहरणप्रतीकानि ॥

- अग्न्यागारं कलयसि पुरश्चक्रं 2, 18.
 अन्नननिकरस्तु दृशोस्तव 1, 98.
 अत्यद्भुतं तव नराधिप कीर्तिं 3, 67.
 अथैव यत्प्रतिपदुद्गतचन्द्रं 2, 87.
 अग्निमित्तं यद्विहसति निष्कारणमेव 1, 109.
 अपहरति यदास्यं चुम्बने 1, 53.
 अभिमुखगते तस्मिन्नेव प्रिये 1, 107.
 अमुं दधे ऽंशुकमहमत्र 2, 110.
 अयि विहंग वराकफपोतकं 3, 16.
 अलं मिथ्यावादैर्विरम 1, 80 v. 1.
 अस्माकं सखि वाससी 1, 30.
 आख्यातनामरचनाचतुरं 1, 2.
 आनन्दयन्ति युक्त्या ताः 1, 130.
 आहारे विरतिस्समस्तं 1, 60 v. 1.
 इत्थं तेन निरीक्षितं न च 2, 20.
 इन्दुं निन्दति पद्मकन्दलं 2, 14.
 इयतीं सुभगावस्थां गतो 2, 96.
 ईर्ष्या कुलस्त्रीषु न नायकस्य 1, 128.
 उत्तिष्ठालकमालिकां 1, 148.
 उपेत्य तां दृढपरिरम्भं 1, 66.
 उल्लङ्घ्यापि सखीवचः 1, 114.
 एतत्किं ननु कर्पाभूषणमयं 2, 71.
 कपटकिततनुशरीरा लज्जां 1, 102.
 कथं ममोरसि कृतपक्षं 2, 75.
 कम्पोपहृदसर्वाङ्गैर्गलत्वेदोदं 3, 23.
 कस्याश्चित्सुभग इति श्रुतं 1, 90.
 कान्ते किं कुपितासि कः 1, 157.
 कान्ते तथा कथमपि प्रयितं 1, 62.
 कान्ते विचित्रसुरतक्रमं 1, 25.
 कामं कर्पाकटुः कृतो 2, 85.
 कामं न पश्यति दिदृक्षत एव 1, 100.
 कार्श्यज्ञागरसंतापान्यः करोति 1, 91.
 काव्ये शुभे विरचिते 1, 3.
 किं रुढः प्रियया कया चिदथ वा 1, 136.
 किं चन्दनै रचय मा च 2, 3.
 किं चिद्व्याप्यजलावलेशललिते 2, 45.
 किं चिद्विक्रितकपठकन्दलं 1, 26.
 किं तत्र नास्ति रजनो 2, 90.
 किमपि ललितैः सिद्धैः 1, 88.
 कुङ्कुमाद्रकुचकुम्भबिम्बितं 2, 73.
 कुटिलवचनैर्गाढाश्लेषैर्ह 2, 61 v. 1.
 कुप्यन्तिनाकिनेत्राग्निज्वाला 1, 129.
 कृतं मिथ्यावादैर्विरम 1, 80.
 कृत्वानेकविधां रसेन 1, 64.
 कोपं विमुञ्च कुरु नाथ 2, 109.
 कोपात्किं चिदुपानतोऽपि 1, 35.
 गतं कर्पाभूषणं प्रसरति 1, 49.
 गाढालिङ्गनपीडितस्तन 1, 127.
 चटुलवचनैर्गाढाश्लेषैर्ह 2, 61 v. 1.
 चतुरचटुभिर्गाढाश्लेषैर्ह 2, 61.

चन्द्रश्चन्द्रमुखीक्ष्यतां 2, 58.
 चर्यापतनापत्युर्मन्यौ 2, 60.
 चित्रं चित्रगतोऽप्येष 1, 94.

जन्मदेहवधवेदनादिकं 3, 70.
 जल्पन्त्याः परुषं रूपा मम 1, 37.
 ज्ञोर्णा तार्पाकुटीरकं 2, 43.

तद्वक्त्रं हसितेन्दुमण्डलरुचि 2, 16.
 तर्तारं चक्षुः क्षपयति 1, 59.
 तव नायानुरागोऽयं मद्विधैः 2, 114.
 तापः शोषितचन्दनोदकासः 2, 24.
 तामेवानुचितं गच्छ ज्वलिता 3, 78.
 तिर्यग्वर्तितगात्रयष्टिविषमो 1, 108.
 त्यक्त्वा गुञ्जफलानि मौक्तिकं 3, 6.
 त्वदक्षिणी कुवलयबुद्धिरे 1, 85.

दग्धा सिग्धवधूविलासं 2, 94.
 दुर्जनो दयितः कामं 3, 79.
 दूरात्कन्दलितैर्हृदि 1, 45.
 दृष्टं केतकधूलिधूसरमिदं 2, 84.
 दृष्टिर्निश्चलतारकाधरदलं 2, 26.
 दृष्टिः सिद्धति निर्भरे 1, 60.
 दृष्ट्वा चन्द्रमसं मनोभव 2, 56.
 दृष्ट्वा दर्पणमण्डले निन्नं 1, 138.
 देवीवानिमिषेक्षणा विलिखति 2, 22.

धनमहर्हर्दत्तं स्वीयं 3, 32.
 धन्यास्ताः सखि योषितः 1, 75.
 धिक्त्वां धूर्त गतत्रप 1, 38.
 धुन्वाना कर्पल्लवं 2, 69.

नलक्षतोच्छलद्रक्तमुत 3, 77.
 नायं गर्जिर्वो गभीर 3, 61.

निर्भयोऽप्येष भूपालस्त 3, 72.
 निवृत्तविषयासङ्गमधुना 3, 68.
 निशमय बहिर्मनोरम 1, 89.
 निःश्वासेषु स्वलति 1, 118.
 निःश्वासेः सह सांप्रतं 2, 88.
 नीरन्ध्रं परिभ्यते प्रियतमो 2, 107.
 नीरामोऽधरपल्लवो 2, 89.
 नो भीतं तडितो दृष्ट्वा 1, 146.

पापौ कङ्कणमुक्तपाः फणि 3, 3.
 पाशो विपाशित उपाहित 2, 97.
 पिबन्नसृगदन्मांसमा 3, 62.
 प्रणयकलहसङ्गान्मन्यु 3, 22.
 प्रणयिना निन्नहारलतां 2, 67.
 प्रणयिनि भृशं तस्मिन्मानं 1, 44.
 प्रत्यङ्गं प्रतिकर्म नर्मपर्या 2, 106.
 प्रविशति यथा मेहेऽस्माद्व 2, 10.
 प्रसर शिशिरामोदक्षोदं 2, 91.
 प्रस्कारस्फुरिताधरापि 1, 159.
 प्रादुष्यहुजमूलकान्ति 1, 110.

बिम्बोष्ठः स्फुरति प्रयाति 2, 48.

भर्ता संगर एव मृत्युवसति 3, 9.
 मत्तैरावपातीवृदन्तमुसलैरे 3, 18.
 मदनकुञ्जरकुम्भतटोपमे 1, 23.
 मधुरवचनैः सभूभङ्गैः 1, 73.
 मन्यौ कृते प्रथममेव 1, 57.
 मया कोऽयं मुग्धे कथय 2, 105.
 मामेव ताडय नितम्बिनि 2, 52.
 मौल्यमन्यरचक्षुषा परिपतका 1, 116.
 मुग्धा व्याजं विना वेष्ट्या 3, 80.

मुग्धा स्वप्नसमागते प्रियतमे 1, 95.

मुग्धे त्वं सुभगे न वेत्सि 3, 5.

मुषितोऽसि हरे नूनं 3, 17.

यत्पाणिर्न निवारितो निवसन° 1, 78.

यत्पादप्रणतः प्रियः पशूण्या 1, 140.

यत्पापापहृतिः कृता मम 3, 12 v. 1.

यत्र स्वेदज्ञलैरलं विलुलितैर्वा° 1, 71.

यत्राधःकृतकामकार्मुक° 1, 161.

यत्राकायितमिन्दुना सरसितैर° 1, 67.

यत्संकेतगृहं प्रियेण कथितं 1, 142.

यत्सारैरिव पङ्कजस्य धटितं 2, 4.

यथा रोमाञ्चोऽयं स्तनभुवि 1, 50.

यद्वाचः प्रचुरोपचारचतुरा 1, 77.

यशोदाकृतरक्ष्य शासितुर्भु° 3, 71.

यैः प्राणापहृतिः कृता मम 3, 12.

लक्ष्यास्त्वं जनको निधिश्च 3, 65.

लिखति कुचयोः पत्रं 1, 134.

लुठत्कृमिकलेवरं खवद° 3, 26.

वक्त्रं चन्द्रमसा दृशो मृगागणैः 2, 95.

वाचो वाग्मिनि किं तवाय 2, 50.

विकसति कैरवनिकरे 1, 97.

विनिश्रम्य बहिर्मनोगतं 1, 89 v. 1.

विमुञ्चामुं मानं सफल्य 1, 43.

विर्म नाय विमुञ्च 1, 51.

विहाय जननीमृत्युशोकं 3, 75.

व्याज्जम्भाणोल्लसितदन्त° 1, 112.

ग्रन्थोद्दारितकुम्भिकुम्भ° 3, 60.

गृह्णारी गिरिज्ञानने सकृह्णो 1, 1.

श्रुत्वा तूर्यनिनादं द्वारे भव° 3, 21.

सत्यं सन्ति गृहे गृहे प्रियतमा 1, 93.

सत्यं सन्ति गृहे गृहे सुकवयो 1, 7.

सत्यं कृता त्वया हंस वनिता° 3, 29.

सत्यं दुर्लभ एष बल्लभतमो 2, 12.

सत्यं भामिनि दुर्जनोऽस्मि 2, 65.

संतपूः स्मरसंनिवेशविग्रहैः 1, 24.

संतापयन्ति शिशिरांशुहृचो 1, 103.

समुल्लसत्काञ्चनकुण्डलोऽञ्जला 3, 57.

सरति सरसतीरादेया 1, 55.

सरलतरले आवां तावदूचु° 1, 34.

सानन्दप्रमदाकटाक्ष° 1, 4.

सा आठं भवतेक्षितेति 1, 81.

सार्धं मनोरथशतैस्त्व 1, 68.

सुभग कुर्वकस्त्वं नो 1, 61.

सुभग भवता ह्ये तस्या 2, 108.

सेयं पङ्कजिनी मृणाल° 1, 70.

सैवास्य प्रपातिस्तदेव 1, 32.

सोत्कण्ठं रुदितं सकम्पम° 1, 144.

सौन्दर्यं शशलाञ्जनस्य 3, 55.

स्फारस्फुरत्पदीपं सौधं 1, 96.

स्फारितोत्कटकठोरतारका 3, 66.

स्फुरति यदिदमुच्चैर्लोचनं 2, 111.

खजोऽवतंसं रशनां च 1, 111.

खामिन्मुञ्जुर्यालकं 1, 72.

हस्तेषुः कुसुमायुधस्य 3, 56.

॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

श्रीमद्भगवद्गीतासहिते दशमस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १ ॥
 सितः ॥ १ ॥ युष्मन्मादीनामुत्कर्षां रक्षेत् सुशालकाश्रयावि-
 लम्बिकरुण्यः ॥ २ ॥ सत्रः । शालाविश्रायिनी धर्मा गुणाः ॥ ३ ॥
 इह धर्माः प्रमा रण आभिलाषां विलासिताः ।
 लावण्यं लाजः हाया मौमय्य चतुर्णां गुणाः ॥ ४ ॥
 धवध्वानाः रत्नास्पाशं रूपम् ॥ ५ ॥ मोहतादिभयविशेषा-
 वणाः ॥ ६ ॥ कायकाच्युता रविप्रकाशिता प्रमा ॥ ७ ॥ मे-
 सगिकल्पिरुधगुणः ॥ ८ ॥ अथ सहृदयलीला ॥ ९ ॥
 रामः ॥ १० ॥ कुसुमधरा मर्दनादिस्ताननादिभयः स्थानिभयः
 पशन्तस्तान् आभिलाषां ॥ ११ ॥ अङ्गोपाङ्गो यौवनोद्देशः
 यन्मयवासनाप्रयुक्तः कटाक्षादिबद्धिभ्रमात्प्रवृत्तः
 किनामिता ॥ १२ ॥ तर्हि इव स्वर्गवाद्यायिनेत्रयव्यापि-
 निग्यनधरा इव पशन्तस्तान् कर्षकसार इव पूषेन्दुवज्राङ्गादका-
 धमः संस्थानमभिधनव्याप्यो लावण्यम् ॥ १३ ॥ अङ्गोपाङ्ग-
 नागतामराणां शालाप्रशस्त्यर्केनुरोचिन्वात्मा स्थायो धर्मो

१) A अ रक्षितः । B अ रण चतुर्धनीयः, निवृत्तः । २) B रक्षितः
 ३) A रणः । B अभिलाषः । ४) A लावण्यम् । A यौवनोद्देशः । ५) B कु-
 म्भधरा मर्दनादिः । ६) लावण्यम् । ७) A अङ्गः । A मोहतादिभयः
 ८) A लावण्यम् ।

श्रीमतामुत्कर्षपरिज्ञानाद्वैदग्ध्येन सद्दयवान्नागरिकता-
सिद्धिः ॥ १ ॥ युवत्यादीनामुत्कर्षो देहे गुणालंकारजीवि-
तपरिकरेभ्यः ॥ २ ॥ तत्र । शोभाविधायिनो धर्मा गुणाः ॥ ३ ॥

रूपं वर्णः प्रभा राग अभिज्ञात्यं विलासिता ।

लावण्यं लक्षणं ह्याया सौभाग्यं चेत्यमी गुणाः ॥ ४ ॥⁵
अवयवानां रेखास्पाद्यं रूपम् ॥ ५ ॥ गौरतादिधर्मविशेषो
वर्णः ॥ ६ ॥ काचकाचरूपा रविवत्कान्तिः प्रभा ॥ ७ ॥ नै-
सर्गिकस्मेरत्वमुखप्रसादादिः सर्वेषामेव चतुर्वन्धको धर्मो
रागः ॥ ८ ॥ कुसुमधर्मा मार्दवादिर्लालनादिरूपः स्पर्शविशेषः
पेशलताख्य अभिज्ञात्यम् ॥ ९ ॥ अङ्गोपाङ्गानां यौवनोद्देदी¹⁰
मन्मथवासनाप्रयुक्तः कटाक्षदिवद्विभ्रमाख्यश्चेष्टाविशेषो
विलासिता ॥ १० ॥ तरङ्गिद्रवस्वभावाप्यायिनेत्रपेयव्यापि-
स्निग्धमधुर इव पीतिमोत्कर्षैकसार इव पूर्णेन्दुवदाल्लादको
धर्मः संस्थानमुग्धिमव्यङ्ग्यो लावण्यम् ॥ ११ ॥ अङ्गोपाङ्गा-
नामसाधारणशोभाप्राशस्त्यहेतुरौचित्यात्मा स्थायी धर्मो¹⁵

¹⁾ A ० स्वस्ति ॥ B ओं अथ सद्दयलीला लिख्यते ॥ ²⁾ B देहगुणा^०

⁵⁾ A रागः B आदिज्ञात्यं ⁸⁾ A काच्यकच्य^० A नैसर्गिकः स्मेर^० ¹⁰⁾ B कुस-
मसधर्मा मार्दवादि^० A ० लालनान्यो रूपस्प^० ¹⁴⁾ A ० व्यङ्ग्यो A ० पाङ्गमसाधारणाः
श्रो^० ¹⁵⁾ A ० चित्यात्मायी

लक्षणम् ॥ १२ ॥ तस्य युक्तप्रमाणतादोषस्पर्शस्निग्धवक्रनि-
 यतलोमाङ्गसुस्निष्टसंधानतानादुपरिणाहौचित्यचक्रपद्मा-
 दिलेखाङ्गनायोगेभ्यः प्रसिद्धाङ्गपूर्णतादोषवैकल्यधर्मसौन्द-
 र्यप्रमाणौचित्यलोकाप्रसिद्धविशिष्टाङ्गयोगाख्याः क्रमेण षड्
 ५ भेदाः ॥ १३ ॥ अग्राम्यतया वक्रिमवल्यापिनी ताम्बूलप-
 रिधाननृत्तभणितिगमनादिस्थानकेषु सूक्ष्मा भङ्गिश्वाया
 ॥ १४ ॥ स्फुरलक्ष्म्युपभोगपरिमलादिगम्योऽन्तःसारो रञ्ज-
 कतया वशीकर्ता सहृदयसंवेद्यधर्मभेदश्च सौभाग्यम् ॥ १५ ॥
 तत्राद्ये स्मरमदपुलकादयो भेदाः । अन्त्ये तु मणितट्टपप-
 १० रिभोगाधरास्वादसौरभादिभिर्युगपद्रसवत्वात्पञ्चेन्द्रियसुख-
 लाभः ॥ १६ ॥
 ॥ इति श्रीराज्ञानकरुय्यकविरचितायां सहृदयलीलायां गु-
 णोच्छेखः प्रथमः ॥

रत्नं हेमांशुके माल्यं मण्डनद्रव्ययोजने ।

१५ प्रकीर्णं चेत्यलंकाराः सप्तैवैते मया मताः ॥ १ ॥

तत्र । वज्रमुक्तापद्मरागमरकतेन्द्रनीलवैडूर्यपुष्परगकर्केतन-

- १) B °णता °दोष° A °दोषास्प° A °नियतलेपाङ्ग° ४) B °चित्ताख्या-
 लोकाप्रसिद्धावि° ५) B वङ्गिस्तवल्या° ६) B भङ्गिश्वाया स्मरलक्ष्मीः ॥ उपभोग°
 ७) B om. मलादि A न्तसारो B न्तसारो १०) A °गाधार° B °भोगधाराकु-
 समसौर° A °न्द्रियसुख° १३) B adds ॥ १ ॥ १४) A ओ° B ॥ श्रीगणेशाय
 नमः ॥ १५) B प्रकीर्णं १६) B पुष्परग° A °कर्केतक° B °काके°

पुलकहिरान्नभीष्मस्फटिकप्रवालरूपाणि त्रयोदश रत्नानि
 ॥२॥ हेम नवधा । जाम्बूनदशातकौम्भकाटकवैणवशृङ्गीशु-
 क्तिजज्ञातरूपरसविद्राकरोद्गतभेदात् ॥३॥ चतुर्था रत्नहेमम-
 यः । आवेध्यनिबन्धनीयप्रक्षेप्यारोप्यभेदात् ॥४॥ तत्र । ता-
 डीकुण्डलश्रवणवालिकादिरवेध्यः । अङ्गदश्रोणीसूत्रमूर्धम-
 णिशिखादृढिकादिनिबन्धनीयः । ऊर्मिकाकटकमञ्जीरस-
 दृशः प्रक्षेप्यः । प्रालम्बमालिकाहारनक्षत्रमालाप्रभृतिरा-
 रोप्यः ॥५॥ चतुर्धाश्रुकमयः । लवफलकमिरोमजवात्क्रमेण
 क्षौमकार्पासकौशेयराङ्गवादिभेदात् ॥६॥ पुनस्त्रिधा निब-
 न्धनीयप्रक्षेप्यारोप्यवैचित्र्यात् ॥७॥ तत्र । निबन्धनीयः¹⁰
 शिरःशाटकजघनवसनादिः । प्रक्षेप्यः कञ्चुलिकादिः । आ-
 रोप्य उत्तरीयपटादिः ॥८॥ सर्वस्यास्यानेकविधत्वं वर्ण-
 विच्छित्तिनानात्वात् ॥९॥ ग्रथिताग्रथितवशाद्विविधः स-
 न्नष्टथा माल्यमयः ॥१०॥ वेष्टितविततसंधात्यग्रन्थिमद्व-
 लम्बमुक्तकमञ्जरीस्तवकलक्षणमाल्यभेदेन ॥११॥ तत्रोद्व-¹⁵
 र्तितं वेष्टितम् । पार्श्वतो विस्तारितं विततम् । बहुभिः
 पुष्पैः समूहेन रचितं संधात्यम् । अन्तरालरा विषमं ग्रन्थि-

1) B °स्फटिकविद्रुमरूपाणि cdd. °प्रवाल° 3) B शुक्तिज्ञातरूप° B रत्ने
 हसमयः 4) A °भेदेन A om. तत्र B om. ताडी 5) B °श्रोणि° 6) A
 ऊर्मिकाटक° 7) A प्रलम्ब° A °नक्षत्र° A °क्रमि° B °क्रमि° 9) B क्षौम°
 B °भेदः 10) A °चित्र्यात् B °रोप्यभेदात् A om. तत्र B शिरश्चाटका° 11) A
 प्रक्षेप्य 12) B वलवि° 13) B °वशात्पुनर्द्विविध 14) A °संधात्य° 15) AB
 °स्तवक° A om. तत्र 17) A संधात्यम् B °रा ग्रन्थिमद्विषमम् ।

मत् । स्पष्टोम्भितमवलम्बम् । केवलं मुक्तकः । अनेकपु-
 ष्पमयी लता मञ्जरी । कुसुमगुलुच्छं स्तवकः ॥ १२ ॥ त-
 स्यावेध्यादयो ऽपि चत्वारो भेदाः ॥ १३ ॥ कस्तूरीकुङ्कुमच-
 न्दनकर्पूरागुरुकुलकदन्तसमपटवाससहकारतैलताम्बूलाल-
 ५ क्ताकाञ्जनगोरोचनादिनिर्वृतो मण्डनद्रव्यमयः ॥ १४ ॥ भ्रूष-
 ठनालकरचनाधम्मिल्लबन्धादिर्योजनामयः ॥ १५ ॥ द्विधा
 प्रकीर्णमयः ॥ १६ ॥ जन्यनिवेश्यभेदेन ॥ १७ ॥ अमञ्जलमधु-
 मदादिर्जन्यः । दूर्वाशोकपल्लवयवाङ्कुररजतत्रपुशङ्कतालद-
 लदत्तपत्रिकामृणालवलयकरक्रीडनकादिर्निवेश्यः ॥ १८ ॥
 १० एतत्समवायो वेषः ॥ १९ ॥ स च देशकालप्रकृत्यवस्थासा-
 त्म्येनैतेषां विच्छित्त्वा यथास्थाननिवेशनपरभागलाभाद्रा-
 मणीयकवृद्धिः ॥ २० ॥

॥ इति सहृदयलीलायामलंकारोल्लेखो द्वितीयः ॥

शोभाया अनुप्राणकं यौवनाख्यं जीवितम् ॥ १ ॥ बाल्या-
 १५ नन्तरं गात्राणां वैपुल्यसौष्टवविभक्तताविधायो स्फुटित-
 दाडिमोपमः स्मरवसतिरवस्थाभेदो यौवनम् ॥ २ ॥ तस्य
 वयःसंधिरारम्भः ॥ ३ ॥ मध्यं तु प्रौढिकालः ॥ ४ ॥ प्रथमे

१) B °तत्रल° २) B कुसुमातलच्छं AB स्तवकः ३) B कस्तूरी° B om.
 कुलकदन्तसम A °दन्त° ६) B °धम्मिल° ७) A °मधू° ९) B °पत्रिका°
 १०) AB वेषः B स चेदप्रकालप्रकृत्य° १३) A om. इति १४) A ओ° B श्री-
 गोपशाय नमः ॥ A बाल्यान्तरं १५) B सदस्फुटो दाडिमोपमः ॥ स्मर° १७) B
 °रम्भा

धम्मिल्लरचनालकभङ्गनीविनहनदत्तपरिकर्मपरिष्करणदर्प-
णेतणपुष्पोच्चयमाल्योम्भनजलक्रीडाद्युताश्लीलच्छेकभणि-
त्यनिमित्तलज्जानुभावशृङ्गारशिक्षादय आवर्तमानाश्चेष्टाः
॥ ५ ॥ अन्त्ये तु शृङ्गारानुभावतारतम्यं श्रेयः ॥ ६ ॥

॥ इति सहृदयलीलायां जीवितोल्लेखस्तृतीयः ॥

5

शोभाया आरादुपकारकत्वाद्यञ्जकः परिकरः ॥ १ ॥ तस्य
चेतनाचेतनयोः स्थाणुचलयोः प्रत्येकं श्लिष्टसंनिहितमात्रवृ-
त्तेनाष्टविधत्वम् ॥ २ ॥ उत्सङ्गोपासीनकान्तहृयपरिवारवा-
तायनविताननौहृत्तादीनि दर्शनानि ॥ ३ ॥ तानि द्विधा
व्यस्तसमस्तभेदात् ॥ ४ ॥ एवं शोभासमुत्पादकसमुद्दीपका-
नुप्राणकव्यञ्जकाः क्रमादुणालंकारजीवितपरिकराः ॥ ५ ॥
एवं परस्परौपकारकत्वादितरेतरानुग्राहकत्वं सिद्धम् ॥ ६ ॥
॥ इति सहृदयलीलायां परिकरोल्लेखश्चतुर्थः ॥

॥ समाप्तेयं सहृदयचमत्कारिणी सहृदयलीला । कृतिः
श्रीविपश्चिद्वरराजानकतिलकात्मजश्रीमदालंकारिकसमाज्ञा-
ग्रण्यश्रीराजानकरुच्यकस्य राजानकरुचकापरनाम्नोऽलंका-
रसर्वस्वकृतः ॥

1) B धम्मिल° A °रचनालकमञ्जरीविनहन° 3) B °लज्जानुभाव° 5) A
om. इति A °ल्लेखः तृ° B °ल्लेखस्य° 6) A अ° B ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
7) B स्थाम्° B °मात्रत्वेना° 9) A °नौच्छ° B °नाच्छोत्रा° B निर्दर्शनानि 11) A
°करा A °पकारत्वादि° 13) A om. इति B ॥ इति श्रीराजानकरुच्यकविरचितायां सहृ°
A °ल्लेखः च° 14) B समाप्तेयं सहृदयली कृतिप्रश्नोद्विपश्चिद्वरराजानक° 17) B °कृतः

Notes.

I. Notes on Rudraṭa.

1. This stanza is quoted by *Hemacandra*, *Alaṁkāracūḍāmaṇi* fol. 17^a (MS. Kielhorn, Report on the Search for Sanskrit MSS. Bombay 1881 p. 102 No. 265 (A); or fol. 38^a MS. Gough, Papers relating to the Collection etc. Calcutta 1878 p. 99 No. 398 (B) and by *Vāgbhaṭa*, *Alaṁkāratilaka* fol. 23^b MS. Kielhorn l. c. p. 71 No. 300). H.'s MSS. read l. 2 °हृत्कणो च l. 3 °विमर्दने च l. 4 °रसात्मकः. *Vāgbhaṭa*'s readings I have not noted. Compare the stanza सव्रीडा दयितानने *Kāvyaṭprakāṣa* p. 196, which is also quoted by *Hemacandra* l. c. fol. 17^a; *Vāgbhaṭa* l. c. fol. 23^b; *Bālaḥṣṇa*, *Alaṁkārasāra* fol. 32^b (MS., Lists of Sanskrit MSS. collected for the Government of Bombay in 1879—80 and 1881—82 p. 9 No. 23); *Jayaratha*, *Alaṁkāravimarṇinī* fol. 81^a (MS. Bühler, Detailed Report App. I p. XV No. 230) and *Alaṁkārodāharanāṁ* fol. 12^a (MS. Bühler l. c. No. 240); *Keçava*, *Alaṁkāraṣekhara* fol. 35^b (MS. Bühler l. c. No. 235). — 2. चतुश्च = correct. — 3. Edited and translated by *Aufrecht*, ZDMG. 25, 240. The last verse is quoted inaccurately by *Ujjvaladatta* on the *Unâdisûtras* 3, 47. — 6. Quoted by *Vāgbhaṭa*, *Alaṁkāratilaka* fol. 21^a, who also reads लक्ष्मीर्दिव ऋते. cfr. *Agnipurāṇa* 338, 9. Edited and translated by *Aufrecht*, ZDMG. 25, 240. Ind. Sprüche III², 5465. cfr. *Uhle* on *Vetālapañcaviṁṣatikā* p. 5 st. 3 p. 93. — 9. cfr. *Regnaud*, *La Rhétorique Sanskrite* Paris 1884 p. 301 with notes. Add: *Rasagaṅgādhara* p. 50 f. At p. 51 *Nāgeçabhaṭṭa* quotes our stanza. *Candrāloka* 6, 5 ff. *Vāgbhaṭālaṁkāra* (ed. Anundoram Borooah) 5, 3. *Pratāparudriya* (ed. Madras 1868) 4, 3.

Sarasvatikanṭhābharāṇa 5, 165. — 10. *Regnaud* l. c. p. 319 ff. Rasagaṅgādhara p. 53 f. Sarasvatik. 5, 14. Pratâpar. 4, 4. — 11—14. *Regnaud* l. c. p. 327 ff. Rasagaṅgādhara p. 54 ff. Sarasvatik. 5, 16 ff. Pratâpar. 4, 8. — 15. *Regnaud* l. c. p. 347 ff. Sarasvatik. 5, 15. Pratâpar. 4, 7. — 19. Bhâratīyanātyaśāstra 20, 1 ff. Daçarûpa 2, 44 ff. Sarasvatik. 2, 34 ff. Pratâpar. 2, 12 ff. Sâhityadarpaṇa 410 ff. Agnipurâṇa 339, 5. — 21. 22. *Regnaud* l. c. p. 301 ff. Vâgbhaṭâlaṁkâra 5, 4 f. Sarasvatik. 5, 10 ff. p. 310 ff. Candrâlôka 6, 5. Rasagaṅgādhara p. 58, 6 ff. Pratâpar. 4, 85, where 22, 1 is quoted. — 27. Vâgbhaṭâl. 5, 6. Sâhityad. 64. Daçar. 2, 1. 2. Pratâp. 1, 22. — 28. Vâgbhaṭâl. 5, 7. Sarasvatik. 5, 110. Pratâpar. 1, 32. Agnipurâṇa 338, 38. cfr. Bhâratīyan. 34, 4. Daçar. 2, 2. Sâhityad. 65. Pratâpar. 1, 24. Agnip. 338, 37. 38. — 30. Quoted: *Vâgbhaṭa*, Alâṁkâratilaka fol. 24^a. Sâhityad. p. 34. 46. Çârṅgadharapaddhati ZDMG. 27, 80. Translated by *Böhtlingk*, Indische Sprüche I², 800. — 32. Quoted: Alâṁkâratilaka fol. 24^a. — 35. Quoted: Alâṁkâratilaka fol. 23^b. Çârṅgadharapaddhati ZDMG. 27, 80. cfr. Amaru v. 8 (Ind. Sprüche I², 1938). मोहनमन्दिर = केलिनिकेतन (Amaru) or रत्नालय below 1, 137. cfr. मोहनगृह below 1, 138. — 39—41. Bhâratīyan. 34, 105 f. (viṭa). 108 (vidûṣaka). Daçar. 2, 7 f. Sâhityad. 76 ff. Pratâpar. 1, 38. Agnip. 338, 39. 40. — 46. Bhâratīyan. 34, 7. Sarasvatik. 5, 112 f. Vâgbhaṭâl. 5, 10. Daçar. 2, 14. Sâhityad. 96. Agnip. 338, 41. — 47. Sarasvatik. 5, 111. Daçar. 2, 14. Sâhityad. 98. Pratâpar. 1, 49. — 48. Daçar. 2, 15. Sâhityad. 99. Pratâpar. 1, 49. — 53. Quoted: Alâṁkâratilaka fol. 24^b. — 54. निर्बन्धैर्बा^o means, I think, „with whims (freaks) by which children (young persons) are frightened“. Stanza 55 gives an example of it. — 58. Daçar. 2, 15. Sâhityad. 100. Pratâpar. 1, 49. — 62. Quoted: Sâhityad. p. 41 (l. 4: °र्यासाः), translated by *Böhtlingk*, Ind. Sprüche I², 1632. — 65. Daçar. 2, 16. Sâhityad. 102. 103. — 68: Quoted: Pañcatantra 4, 9 (ed. Kosegarten) Sâhityad. p. 43. Çârṅgadharap. ZDMG. 27, 81, translated by *Böhtlingk*, Ind. Sprüche III², 7028, where the various readings are given. — 69. Daçar. 2, 17. Sâhityad. 101. Pratâpar. 1, 49. — 71. Quoted: Vetâlapançaviṃṣatikâ (ed. Uhle) p. 14, 20 ff., corrected

and translated by *Aufrecht*, ZDMG. 36, 376, who also compares Çiçupâlavadhā 10, 76. — 72. Quoted: Sâhityad. p. 42 (l. 1 सत्तिलकं भालं 1. 3 °तावसानसमये 1. 4 तथैव). — 73. Quoted: Sâhityad. p. 42 (l. 2 °सैर्महोत्सवब्र° 1. 3 °वित्तोक्तितैस्). — 75. Quoted: Çârîngadharap. l. c. p. 80 and by Ananta in the Commentary on the Rasamañjarî fol. 19^a (MS. Bhandarkar Report 1882/83 No. 215) (v. 1 धन्यास्ताः v. 3 °त्यंशुके v. 4 किं नु सुरतं स्वल्पापि मे न स्मृतिः). *Aufrecht* (ZDMG. 27, p. 80 remarks that this stanza is an imitation of Amaruka's stanza धन्यासि या कथयसि. Why *Aufrecht* ascribes this stanza to Amaruka, I do not know. Cfr. *Böhtlingk*, Ind. Sprüche II², 3080 with the note. I have found it quoted also in the *Alaṃkāraratnākara* fol. 31^a (MS. Bühler, Det. Report No. 227). *Aufrecht* probably had in view the stanza कान्ते तत्त्वमुपागते which is quoted: Daçar. p. 80. *Alaṃkāracûḍāmaṇi* fol. 14^b. *Sarasvatik.* p. 286. *Vetâlap.* p. 49 and in the Çârîngadharap. is attributed to Amaruka. — 76. Sâhityad. 104. — 78. Quoted: *Alaṃkāracûḍāmaṇi* fol. 43^b (fol. 100^a MS. B) I, 3 °शङ्कुमिहा° 1. 4 मानिन्याः). — 79. Daçar. 2, 18. Sâhityad. 105 f. — 81. Edited and translated from the Çârîngadharap. by *Aufrecht*, ZDMG. 27, 81. (l. 2 शठेति नितरां संभर्त्य संतर्ह्य च). — 83. Daçarûpa 2, 18. Sâhityad. 107. — 86. Daçar. 2, 14. Sâhityad. 97. The proper place of this st. would be before st. 47. — 87. Daçar. 2, 19. Sâhityad. 108. — 89. निशम्य, which is given by the best MSS., must be taken in the sense of निशम्य; मनोरमस्वर „the voice of her lover“. As to मनोरम cfr. below 2, 80. — 90. निशान्त = अन्तःपुर. — 95. Quoted: Çârîngadharap. l. c. 27, 81. — 114. Edited and translated from the Çârîngadharap. by *Aufrecht* l. c. 27, 80. — 120 ff. Daçar. 2, 20 f. Sâhityad. 111. *Vâgghaṭâḥ*. 5, 14 f. *Sarasvatik.* 5, 113 f. — 121. बलव्रतानया युक्त्या „because it is very fit for them“. — 127. Quoted: *Alaṃkāratilaka* fol. 24^b; *Alaṃkāracûḍāmaṇi* fol. 44^a (l. 1 Ac.: °ल्लिङ्गित° 1. 2 °सौकृतलसद्भ्रान्तं नु नृ° v. 3 दातै हतैश्चा°. — 131 f. Daçar. 2, 22. Sâhityad. 112. *Sarasvatik.* 5, 114. *Pratâpar.* 1, 39. — 133. Daçar. 2, 22. Sâhityad. 113. *Sarasvatik.* 5, 119. *Pratâpar.* 1, 40. — 134. Quoted: *Alaṃkāratilaka* fol. 24^b. — 135. Daçar. 2, 23. Sâhityad. 121. *Sarasvatik.* 5, 121. *Pratâpar.* 1, 42. In all these works this

heroine is called विरहोत्कषिहता. — 136. Quoted: *Alaṅkāratilaka* fol. 25^a. *Sāhityad.* p. 49. 74. (1. 1 ममोद्देजितः 1. 2 यन्नाद्यागतो 1. 3 विन्यस्य.) Translated by *Böhtlingk*, Ind. Spr. I², 1718. — 137. *Daṣar.* 2, 23. *Sāhityad.* 120. *Sarasvatik.* 5, 118. *Pratâpar.* 1, 41. — 139. *Daṣar.* 2, 24. *Sāhityad.* 117. *Sarasvatik.* 5, 116. *Pratâpar.* 1, 45. In all these works the name of this kind of heroines is कलहान्तरिता. — 141. *Daṣar.* 2, 25. *Sāhityad.* 118. *Sarasvatik.* 5, 117. *Pratâpar.* 1, 43. — 142. Quoted: *Alaṅkāratilaka* fol. 25^a. — *Alaṅkāracûḍāmaṇi* fol. 44^a. — 143. *Daṣar.* 2, 24. *Sāhityad.* 114. *Sarasvatik.* 5, 115. *Pratâpar.* 1, 44. — 145. *Daṣar.* 2, 25. *Sāhityad.* 115. *Sarasvatik.* 5, 120. *Pratâpar.* 1, 47. — 147. गर्जित is, I think, the correct reading. It is also intimated in A. In none of the passages quoted by Böhtlingk nor below 3, 61 the gender of गर्जित is distinguishable. — 147. *Daṣar.* 2, 25. *Sāhityad.* 119. *Sarasvatik.* 5, 120. *Pratâpar.* 1, 46. — 151 ff. *Sāhityad.* 116. — 155. *Sāhityad.* 122. — 157. This stanza is an imitation of *Amaru* st. 53. Hence the interpolation in D. — 159. श्रबलित = „mixed with“, „sticking to“. — 165. तीक्ष्ण = „an ascetic“.

1. *Sarasvatik.* 5, 46. p. 310, 11 ff. *Sāhityad.* 213. *Agnipurāṇa* 341, 5. — *Kāvya prakāśa* p. 53, 11. *Rasatarāṅgiṇī* p. 59, 11 f. *Rasagaṅgādhara* p. 60, 4 ff. divide the *vipralambha* into five kinds: *abhilāṣa*, *viraha* (*Rasat.* instead: *gurunirdeṣa*), *irṣyā*, *pravāsa* (*Rasat. deçāntaragamana*), *çāpa*. The *Daṣarūpa* 4, 53 divides it into two kinds only: *māna* and *pravāsa*. Hence the assertion of *Jagannātha* that the old ones (*prāñcaḥ*) state five kinds is wrong. cfr. *Regnaud* l. c. p. 303 ff. — 2. *Sāhityad.* 214. — 4. cfr. *Kāvya darṣa* 2, 41. — 6 ff. *Daṣar.* 4, 48 ff. *Sāhityad.* 214. Commentary on *Hāla* st. 185 (minor edition, from the *Kāmaçāstra*). cfr. *Bhāratiya* 6, p. 5, 19 f.: वैशिकशास्त्रकारैश्च (thus *Pūṇa MSS.*) द्वावस्थोऽभिहितः (scil. शृङ्गारः). — *Sarasvatik.* 5, 98 ff. and *Pratâpar.* 4, 73 (कामशास्त्रानुसारतः । केचित्तु द्वावस्था इति कथयन्ति) distinguish 12 *avasthās*. *Kumârasvâmin* in his commentary on the last passage has the following quotation: „यद्य

एवोक्तं भावप्रकाशे ॥ दशधा मन्मयावस्था भवेद्द्वादशधापि वा । इच्छोत्कण्ठाभिलाषाश्च
चिन्ता स्मृतिगुणास्तु ॥ उद्देगोऽथ प्रलापः स्यादुन्मादो व्याधिरेव च । नाट्यं मरण-
मित्याद्ये द्वे कैश्चिद्वर्जिते बुधैरिति ॥ अन्ये तु ॥ दृश्मनःसङ्गसंकल्पा जागरः कृपता रतिः ।
ह्रीत्यागोन्मादमूर्हान्ता इत्यनङ्गदशा दशेत्याहुः ॥ cfr. also Hall, Preface to the
Daṣarūpa p. 34 note. — 12. Quoted: Āṅgadharaṇ. 1. c. p. 81. —
14. Compare *Uhle* on Vetālap. p. 190. — 28 f. Sāhityad. 215. —
38. रात्रिचार = „taking place by night“. — 50. Quoted: Āṅga-
dharap. 1. c. p. 81. — 62 ff. Daṣar. 4, 56 ff. Sāhityad. 220. —
69. स्वसंज्ञाकृता = „called (आकृता) by name“. — 79. अमुष्या is the
Accus. sing. femin. of a pronoun अमुष्य, which has its origin in the
Genit. sing. mascul. of अद्स्, appearing as the former part of com-
pounds like अमुष्यपुत्र, अमुष्यकुल. — 102. Daṣar. 2, 27. Sāhityad. 157.
Pratāpar. 1, 48. — 103. Sāhityad. 158, copied from Rudraṭa. —
105. कदम्ब n. = „flower of the Nauclea Cadamba“. — 107. Quo-
ted: Āṅgadharaṇ. 1. c. p. 80. — 109. कठिन^० „full moon“. cfr.
Çiçup. 1, 20.

1 ff. *Regnaud* 1. c. p. 306 ff. Vāgbhaṭā. 5, 20 ff. Candrāl.
6, 6 ff. — 3. Quoted: Alainkāracūḍāmaṇi fol. 10^b (MS. A; fol. 21^b
MS. B). — 26. पन्निक means, I think, „vulture“. — cfr. Caṇḍakau-
ṣikam p. 71, 4 ff. ZDMG. 36, 366 f. — 35—50 are quoted in the
Pratāpar. 4, 100. 101 in a somewhat different order and with va-
rious readings. — 52 ff. See note on 1, 19. — 60. चतुष्कार्चित =
„adorned with ornaments of pearls“. — 62. Quoted: Āṅgadharaṇ.
1. c. p. 80.

II. Notes on Ruyyaka.

1, 7. काचकाच्य perhaps means „a string of glass-beads“. —
2, 2. Instead of पुष्पराम all lexicographers and editors write पुष्पराज
and accordingly पुष्पराज. That this is wrong is proved 1) by the
Çaradā MS. which distinctly writes एव and not एष. In the Çaradā

alphabet it is impossible to confound these ligatures; 2) by Raghuvamśa 18, 31 where alone पुष्यराग suits to the connexion; cfr. पौष्यां, पुष्यम् अपुष्यन् पुष्यः; 3) by the modern languages; Hindî पुष्यरात्र, Sindhî पुष्यरात्रु Gujarâtî पुष्यरात्र, पोष्यरात्र, which point to पुष्यरात्र from which alone they are derivable. cfr. Maithilî पुष, पूष = Puṣya. Hence the Prākritic form पुष्कराञ्च Mṛcchakaṭikâ p. 70, 25 is not correct. The MSS. have पुष (A) पुम् (B) पुस् (C) पुप् (D) and the correct form is पुस्सराञ्च or पूसराञ्च. cfr. Vararuci 3, 58. Hemacandra 1, 43. Hindî, Bihârî पूस. But Pañjâbî पोह, Sindhî पोहु Gujarâtî पोस are to be referred to Skt. पौष. — रुधिराञ्च also Agnipurâṇa 245, 4. — From this passage it is evident that भीष्म is not simply = „Edelstein“ (Böhtlingk, Wörterbuch) but „a certain kind of jewel“, which I am unable to determine. It is not mentioned by Garbe (Die indischen Mineralien. Leipzig 1882) nor in the Agnipurâṇa Chapter 245. — 5. दृढिका is not found elsewhere. — 14. समपटवास = „perfumed powder composed of several ingredients. cfr. Petersburg Dict. s. v. समान्धक.

alphabet it is impossible to confound these figures; 3) by Hap-
 pines 18, 21 where alone yavta suits to the connection; the first
 word yavta; 3) by the modern languages: Hindi yavta, Sindhi
 yavta, Gujarati yavta, which point to yavta from which
 alone they are derivable. etc. Malindi yav, yav = Pava. Hence the
 Pāli form yavta Māchabūddhi p. 70, 25 is not correct. The
 Sans. yava yav (A) yav (B) yav (C) yav (D) and the correct form
 is yavta or yavta etc. Yavani 3, 68. Harivansha 1, 48. Hindi
 yavta etc. But Sanskrit yavta, Sindhi yavta, Gujarati yavta are to be re-
 ferred to Skt. yavta. — yavta also Agnipurāṇa 215, 4. — From
 this passage it is evident that yavta is not simply = "Wohlfahrt"
 (Nichtsch. Westschuch) but "a certain kind of jewel", which I am
 unable to determine. It is not mentioned by Goeke (the Indian
 Missionen Leipzig 1882) nor in the Agnipurāṇa Chapter 215. —
 yavta is not found elsewhere. — 11. yavta = "perfumed bow-
 der" composed of several ingredients. etc. Pāṇini's Śāstra 4, 2, 2.

yavta.

I published:

Kâlidâsa's Çakuntalâ. The Bengâlî Recension.

With critical notes edited by **R. Pischel.**

Price 6 Mark.

Die Kaçmîr-Recension der Pañcâçikâ. Ein

Beitrag zur indischen Text-Kritik von **Dr. W. Solf.**

Price 2 Mark.

**Ueber den Buddhistischen Nihilismus von Prof.
Dr. Fr. Max Müller.**

Price 75 Pfg.

Kiel.

C. F. Haeseler.

PK
840
R75
1886

Rudrata
Rudrata's Cṛngāratilaka
and Ruyyaka's Śahṛdayalīlā

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
